ΕΤΟΣ ΝΑ'. ΤΕΥΧΟΣ 596 — 597 α'. — β'.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

Μηνιαῖον Θεολογικὸν - Θρησκευτικὸν περιοδικόν.
Ὄργανον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

Ο.Κ.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ | ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ | 1968

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

— Μήνυμα τῆς Α. Θ Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστουγέννων σελ. 3.

— ***Σάββα 'Αγουρίδου***, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Φίλων ὁ 'Ιουδαῖος σελ. 6.

— ***'Ιωάν. Σ. 'Αναστασίου***, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Συνέδριον διὰ τὰ Πατριαρχεῖα τῆς 'Ανατολῆς ἐν Ρώμῃ. σελ. 20.

— ***Κων)τίνου Δ. Φράγκου***, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Συνάντησις ἀρετῶν καὶ ἐθνικὸς βίος. σελ. 23.

— ***'Αρχιμ. Παντελ. Ροδοπούλου***, 'Υφηγητοῦ Πανεπιστημίου· 'Εφαρμογὴ ψυχολογικῶν μεθόδων εἰς τὸ Κήρυγμα. σελ· 28.

— ***'Αρχιμ. Χριστοδ. Παρασκευαΐδου***, Π.Θ. καὶ Ν. 'Η προσευχὴ καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς κατὰ τὸν Romano Guardini. σελ. 38.

— Τοῦ 'Αγίου Κλήμεντος Ρώμης πρὸς Κορινθίους ἐπιστολή. ('Αποσπάσματα). σελ. 49.

— ***Γεωργ. Ι. Μαντζαρίδου***, 'Υφηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. 'Ορθόδοξος πνευματικότης καὶ Θεολογία κατὰ Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν. σελ. 54

— ***Νικολ. Γ. Ζαχαροπούλου***, Θεολόγου Καθηγητοῦ. Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς 'Αποστολικῆς διαδοχῆς κατὰ τοὺς μέχρι τοῦ Εὐσεβίου χρόνους. σελ. 67..

— 'Εγκαίνια τοῦ Πατριαρχικοῦ 'Ιδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν. σελ. 76.

— Χρονικὰ 'Ιερᾶς Μητροπόλεως. σελ. 80.

— Κριτικὸν καὶ βιβλιογραφικὸν δελτίον. σελ. 80.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ
Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΝΑ΄. (51) 1968

Μηνιαῖον Θεολογικὸν Θρησκευτικὸν περιοδικόν.
Ὄργανον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1968

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ: «ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ»
ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ ΤΟΥ Π. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1917
ΙΔΡΥΤΗΣ: Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ (†)
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Π. Σ. ΡΟΚΚΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1968 Τ. 596 - 597 α΄. - β΄.

ΜΗΝΥΜΑ ΤΗΣ Α. Θ. Π. ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΕΠΙ ΤΗ ΕΟΡΤΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ

† ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ

Ἐλέῳ Θεοῦ, Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

Ἱερώτατε Μητροπολῖτα Θεσσαλονίκης, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πάσης Θετταλίας, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν Μετριότητος, χάρις εἴη τῇ ὑμετέρᾳ Ἱερότητι καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ.

«Δεῦτε ἴδωμεν, πιστοί, ποῦ ἐγεννήθη ὁ Χριστός».

Σήμερον ὅμως δὲν ἀκούεται μόνον ἡ φωνὴ τοῦ Ὑμνωδοῦ, καλοῦσα τοὺς πιστούς, ἵνα ἴδωμεν ποῦ ἐγεννήθη ὁ Χριστός, μηδὲ τῆς ποιμαινούσης Ἐκκλησίας μόνης ἡ προτροπή, ὅπως ἀκολουθήσωμεν ἔνθα ὁδεύει ὁ ἀστήρ.

Φαινόμενον ἱστορικόν. Οἱ Λαοὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐξερχόμενοι ἐξ ἑαυτῶν, ἀναβαίνουσι πρὸς τὴν νέαν Ἱερουσαλήμ, ᾄδοντες μυριόστομον ᾠδήν. «Ἑορτάσωμεν ἀδελφοί, Χριστοῦ τὰ γενέθλια καὶ ἐπάραντες τὸν νοῦν, ἐπὶ τὴν Βηθλεὲμ ἀναχθῶμεν τῇ διανοίᾳ καὶ κατίδωμεν τὸ ἐν τῷ σπηλαίῳ μέγα μυστήριον, Πανάμωμον Παρθένον ἐπειγομένην τοῦ τεκεῖν τὸν τῶν ὅλων Κύριον».

Πίστει, ἐν Χριστῷ, οὕτω γράφοντες καὶ λαλοῦντες, ἐρχόμεθα εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐποχὴν ἡμῶν, ζοφερὰν ἄνευ προηγουμένου, συνοχὴν ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἀνθρώπων ἀποψυχόντων ἀπὸ φόβου τῶν ἐπερχομένων τῇ Οἰκουμένῃ.

Ἡ κρίσις ἀναγνωρίζεται καὶ παρὰ τῆς Ἐκκλησίας. Σύνοδοι καὶ Διασκέψεις, Θεολόγοι καὶ χριστιανοὶ διανοούμενοι, Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ἀνομολογοῦσι καὶ μάλιστα πολυειδεῖς τῆς κρίσεως τὰς ὄψεις, ἰδίᾳ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς.

Δι' ὅ καὶ πρὸ τῆς κρίσεως ταύτης καὶ τοῦ ἀπ' αὐτῆς διλήμματος, τῆς συνυπάρξεως, ἢ τοῦ ἀφανισμοῦ εὑρισκόμεναι, αἱ Ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ ἡ Οἰκουμενικὴ κίνησις, ἡ Δευτέρα τοῦ Βατικανοῦ Σύνοδος, αἱ Πανορθόδοξοι Διασκέψεις, τὰ Συνέδρια τοῦ Λάμπεθ, αἱ Διασκέψεις τοῦ Π.Σ. Ἐκκλησιῶν καὶ λοιπῶν Ὁμολογιῶν, αἱ προσωπικαὶ κατ' ἐπανάληψιν ἐπικοινωνίαι μετὰ τῆς Α. Ἁγιότητος τοῦ Πάπα Ρώμης, τῶν Μακαριωτάτων Ὀρθοδόξων Πατριαρχῶν, τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Καντουαρίας, καὶ τῶν λοιπῶν Ἀρχηγῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν, ἔθεντο διὰ ταυτοσήμων παγκοσμίων μηνυμάτων, γυμνὴν ἐνώπιον πάντων τὴν βαρεῖαν ἁμαρτίαν τῆς διαιρέσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, τῆς ἐξ αὐτῆς παραμελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὸν ὁποῖον ἄνθρωπος ἔγινεν ὁ Θεὸς καὶ ἡμεῖς ὑπάρχομεν, καὶ τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκην τῆς θεραπείας τοῦ κακοῦ.

Ἡ ἀπάντησις τῶν Χριστιανῶν, πρὸς τὴν ἔμπρακτον ταύτην τῶν Ἐκκλησιῶν στοργήν, ὑπῆρξε μεγαλειώδης ἐπὶ μέρους καὶ διὰ Λαϊκῶν κατὰ τόπους Συνελεύσεων, τῶν συγκεντρώσεων τῆς νεολαίας ἐν Ταιζὲ καὶ τοῦ τελευταίου ὀγκώδους Συνεδρίου τῶν Λαϊκῶν ἐν Ρώμῃ. Πηγαία δὲ καὶ θερμὴ ἡ προσφορὰ αὐτῶν πρὸς κοινὴν πορείαν, διὰ τῆς δυνάμεως, οὐχὶ τοῦ Θεολογικοῦ διαλόγου, τεθέντος εἰς δευτέραν μοῖραν, ἀλλὰ τοῦ διαλόγου τῆς ἀγάπης καὶ τῆς καταλλαγῆς μεταξὺ ἀλλήλων καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν.

Τοιουτοτρόπως ὁ διάλογος τῆς ἀγάπης προσλαμβάνει σήμερον πρωταρχικὴν θέσιν καὶ πρωτοπορείαν θριαμβευτικήν.

Ἀγάπην τοίνυν ἐκομίσαμεν καὶ ἡμεῖς μετὰ τῆς σεβασμίας Συνοδείας ἡμῶν καὶ τιμήν, καὶ ἀσπασμὸν ἀδελφικὸν ἑνότητος καὶ εἰρήνης, πρὸς τοὺς Ἁγιωτάτους καὶ Μακαριωτάτους ἀδελφοὺς ἡμῶν καὶ πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς Λαοὺς τῶν ἃς ἐπεσκέφθημεν Χωρῶν, ἐνισχυόμενοι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν. Καὶ ἀγάπην θερμὴν ἐδέχθημεν παρ' αὐτῶν, καὶ τιμήν, καὶ ἐνίσχυσιν, καὶ παρηγορίαν, καὶ τῆς ἑνότητος τὸν πόθον.

Ἡ δὲ ἀπὸ τῶν ἐπικοινωνιῶν τούτων ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία ἡμῶν ὑπῆρξε βαθεῖα. Ἐπλουτίσθημεν ἐξ αὐτῶν. Ἀνεπτερώθημεν εἰς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πίστιν, ὅτι αἱ μὲν Ἐκκλησίαι ἀνελάβομεν ὁριστικῶς πλέον τὴν διακονίαν τῆς ἀγάπης, ἑνότητος καὶ εἰρήνης, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἡμῶν, αὐτοὶ μὲν συμμετέχουσι, σταθερῷ τῷ ποδί, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς πρὸ αἰώνων φυγαδευθείσης ἑνότητος, ἀπὸ δὲ τὰς Ἐκκλησίας αὐτῶν ἀποζητοῦσιν ἐνεργὸν ἀποστολικὴν δρᾶσιν, θεραπείαν τῶν ψυχικῶν αὐτῶν ἀναγκῶν καὶ τραυμάτων, βοήθειαν εἰς

τὸν οἰκονομικὸν τομέα καὶ τὴν μόρφωσιν, ἀξιολόγησιν τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀπολυτρωτικὴν βίωσιν αὐτοῦ, ἐν ἐσχατολογίᾳ.

Τέρμα τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος Ἐκκλησίας καὶ λαῶν, τὸ κοινὸν Ἅγιον Ποτήριον τοῦ Τιμίου Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Μάρτυρος τῶν αἰώνων Χριστοῦ.

Εἴμεθα εὐτυχεῖς διαπιστώσαντες τὴν πραγματικότητα ταύτην καὶ διακηρύσσοντες αὐτήν.

Ἴσως ἡ μεγάλη ὥρα νὰ βραδύνῃ. Ἀλλὰ δὲν σημαίνει.

Ἡ ὥρα τῆς ἀγάπης εἶναι παροῦσα.

Διὸ καὶ νῦν, ἐν βαθυτάτῃ εὐγνωμοσύνῃ, ἀπὸ καρδίας ἀπευθύνομεν εὐχαριστίας πρὸς τοὺς σεβασμίους καὶ προσφιλεῖς ἀδελφοὺς ἡμῶν, τὴν Α. Ἁγιότητα, τὸν Πάπαν Παῦλον τὸν Στʹ, τοὺς Μακαριωτάτους Πατριάρχας Βελιγραδίου Γερμανόν, Βουκουρεστίου Ἰουστινιανόν, Σόφιας Κύριλλον, τὴν Α. Χάριτα τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Καντουαρίας Δρα Μιχαήλ, τὴν Ἱεραρχίαν καὶ τοὺς Λαοὺς αὐτῶν, ὡς καὶ πρὸς τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν, διὰ τὴν συγκινητικὴν ὑποδοχήν, τὰς πολλαπλᾶς στοργικὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὰς ἐποικοδομητικὰς συνομιλίας.

Εὐχαριστοῦμεν ὡσαύτως τοὺς Μακαριωτάτους καὶ λίαν ἀγαπητοὺς Πατριάρχας καὶ Ἀρχιεπισκόπους τῶν λοιπῶν Ὀρθοδόξων καὶ μὴ Ἐκκλησιῶν διὰ τὰς εὐχὰς αὐτῶν εἰς ἀνάληψιν τῆς ἱερᾶς ταύτης πορείας.

Καὶ κυκλοῦντες μετὰ πάντων νοερῶς, κατὰ τὴν νοσταλγικὴν ταύτην νύκτα, τὴν ἁγίαν Φάτνην, συγχαίρομεν ἐπὶ τῇ ἑορτῇ, εὐχόμενοι ταχινὴν τὴν ἐπέλευσιν τῆς ἐπιφανοῦς ἐκείνης ἡμέρας.

Καὶ πρὸς ὑμᾶς δὲ Ἱερώτατε καὶ λίαν ἀγαπητὲ ἀδελφέ, τοὺς μετ' αὐτῆς Ἱερωτάτους καὶ προσφιλεῖς ἀδελφοὺς Μητροπολίτας, τὸν Ἱερὸν Κλῆρον καὶ τὸν περιούσιον Λαόν, τέκνα ἐν Κυρίῳ περιπόθητα, τὴν ἀγάπην ταύτην μεταδίδομεν τοῦ ἐξ ἀγάπης ἐνανθρωπήσαντος Χριστοῦ, καὶ μάλιστα ἐντονώτερον σήμερον.

Τοὺς πτωχοὺς ἀδελφοὺς ἔχετε πάντοτε μεθ' ὑμῶν. Βοηθῆτε ἀλλήλους. Κρατῆτε ὅπερ ἐδόθη ὑμῖν, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανον ὑμῶν. Εἰρηνεύετε, ὁμονοεῖτε. Αἱ Προφητεῖαι ἀποπληροῦνται. Αἱ προσδοκίαι τῶν λαῶν ἐπικυροῦνται. Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου πορεύεται. Ὁ ἀναμενόμενος Χριστὸς παραγίνεται.

Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας!

Χριστούγεννα τοῦ 1967

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως εὐχέτης πάντων ὑμῶν.

ΦΙΛΩΝ Ο ΙΟΥΔΑΙΟΣ *

Ὑπὸ ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Ὅπως οἱ Στωϊκοί, ἐπιδιώκει καὶ ὁ Φίλων δι' ἑνὸς εἴδους ἀποσπάσεως (detachment) ἀπὸ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου καὶ διὰ τοῦ βυθισμοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ψυχῆς νὰ σώσῃ τοὺς συγχρόνους του, κατέχοντας καὶ μὴ κατέχοντας. Ἡ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη εὑρίσκουν τὴν σωτηρίαν εἰς μίαν μεταμόρφωσιν τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, ἐνῷ ὁ Φίλων παρουσιάζεται ὡς καταφεύγων μονομερῶς εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς, εἰς χαώδεις δρόμους, ἀπὸ ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν φαίνεται νὰ ἐξέρχεται πλέον εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ὁ Φίλων, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα πνευματικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, καλεῖ τὸν ἄνθρωπον, νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν του ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τῆς ἱστορίας εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ναὸν τῆς ψυχῆς, διότι δὲν ἀνέμενε τίποτε ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἡ μόνη σημασία τῆς ἱστορίας ποὺ ἀναγνωρίζει ὁ Φίλων ἔγκειται, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν συμβολικόν της χαρακτῆρα. Ὅλαι αἱ ἱστορίαι τῆς Π. Διαθήκης ποὺ σχολιάζει καὶ ἀναπτύσσει κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Midrash τῶν ραββίνων δὲν ἔχουν ἐν τελικῇ ἀναλύσει παρὰ συμβολικὴν ψυχολογικὴν ἀξίαν. Ἡ ἱστορία ἔτσι χάνει τὴν ἀξίαν της ὡς ἱστορία καὶ γίνεται σύμβολον, χρήσιμον διδακτικὸν ὑλικόν, ἕν ἀντικατόπτρισμα τῶν ψυχικῶν καταστάσεων τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι περιττὸν νὰ σημειώσῃ κανεὶς εἰς τί ἐξεζητημένας ἐξηγήσεις τῆς Π. Διαθήκης καταλήγει ὁ Φίλων μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας, ποὺ μόνη ἠδύνατο νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν νὰ μετατρέψῃ τὴν ἱστορίαν εἰς ψυχολογίαν. Μόνον εἰς τὸν ὀρθόδοξον ἰουδαϊσμὸν καὶ εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἡ ἱστορία ἔχει σωτηριολογικὴν σημασίαν, εἶναι Heilsgeschichte, ἱστορία τῆς θείας οἰκονομίας. Καὶ οἱ δύο πιστεύουν ὅτι ἡ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου θὰ συντελεσθῇ διὰ μιᾶς πράξεως τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς ἱστορίας, ποὺ τὴν χωρίζει εἰς παρόντα αἰῶνα καὶ εἰς μέλλοντα αἰῶνα. Διὰ τοῦτο, ἐνῷ ὁ ἰουδαϊσμὸς καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἐχρησιμοποίησαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τῶν Γραφῶν, ποτὲ δὲν τὴν υἱοθέτησαν ὡς τὴν μόνην μέθοδον ἑρμηνείας, διότι ἔμειναν πάντοτε πιστοὶ εἰς τὸν ἱστορικῶς σημαντικὸν χαρακτῆρα τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς παραδόσεως. Οὔτε ὁ Φίλων τὴν υἱοθετεῖ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον. Καταφέρεται, μάλιστα, ἐναντίον ὡρισμένων συγχρό-

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τ. σελ. 450.

νων του Ἰουδαίων ἀλληγοριστῶν, οἱ ὁποῖοι περιεφρόνουν παντελῶς τὸ γράμμα τῶν ἱερῶν κειμένων (Περὶ Ἀποικίας 16). Καὶ ἐδῶ ὁ Φίλων παρουσιάζει ἰδιόρρυθμον συγκερασμόν: ἂν καὶ τέλειος ἀλληγοριστής, δὲν φαίνεται διατεθειμένος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ γράμμα τοῦ ἱεροῦ κειμένου. Τὸ αὐτό, φαίνεται, συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὴν στάσιν του ἔναντι τῆς ἱστορίας: δέχεται τὴν κατὰ γράμμα ἔννοιαν τῆς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἱστορίας καὶ προφητείας τῆς θείας οἰκονομίας, εἰς τὸν διάλογον ὅμως μετὰ τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου τὸ κέντρον τοῦ βάρους μετατίθεται ἐκ τοῦ πραγματικοῦ εἰς τὸ συμβολικόν.

Ἀκριβῶς, ἐπειδὴ παρὰ Φίλωνι ἀτονεῖ ἡ ἱστορικὴ προοπτικὴ ἐν ταῖς ἐννοίαις ἁμαρτία καὶ σωτηρία, τὰ δύο δὲ ταῦτα παρουσιάζονται ὡς ἀτομικὰ ψυχικὰ γεγονότα, οὐσιαστικῶς δὲν ὑπάρχει παρὰ Φίλωνι διδασκαλία περὶ πτώσεως. Ἡ διδασκαλία περὶ δημιουργίας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὄχι ἑνὸς ἀλλὰ δύο ἀνθρώπων (ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο περὶ δημιουργίας διηγήσεων ἐν Γεν. 1 - 2), ἑνὸς ἰδεώδους ἢ οὐρανίου ἀνθρώπου καὶ ἑνὸς ἐπιγείου, καθὼς καὶ ἡ ταύτισις τοῦ ἰδεώδους ἀνθρώπου ἄλλοτε μὲν πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου καθιστοῦν περισσότερον φανερὰν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Θεολογίαν τοῦ Φίλωνος. «Διττὰ ἀνθρώπων γένη· ὁ μὲν γάρ ἐστιν οὐράνιος ἄνθρωπος, ὁ δὲ γήϊνος. Ὁ μὲν οὖν οὐράνιος ἅτε κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονὼς φθαρτῆς καὶ συνόλως γεώδους οὐσίας ἀμέτοχος, ὁ δὲ γήϊνος ἐκ σποράδος ὕλης, ἣν χοῦν κέκληκεν, ἐπάγη· διὸ τὸν μὲν οὐράνιόν φησιν οὐ πεπλᾶσθαι, κατ' εἰκόνα δὲ τετυπῶσθαι Θεοῦ, τὸν δὲ γήϊνον πλάσμα, ἀλλ' οὐ γέννημα εἶναι τοῦ τεχνίτου» (Νόμων ἱερῶν ἀλληγορία I, 31). Καὶ παρακάτω συνεχίζει: «. . .Κάλει δή, φησίν, αὐτὸν γῆν· τοῦτο γὰρ Ἀδὰμ ἑρμηνεύεται, ὥστε ὅταν ἀκούῃς Ἀδάμ, γήϊνον καὶ φθαρτὸν νοῦν εἶναι νόμιζε· ὁ γὰρ κατ' εἰκόνα οὐ γήϊνος ἀλλ' οὐράνιος. . . εἰκότως οὖν ὁ Ἀδάμ, τοὐτέστιν ὁ νοῦς, τὰ ἄλλα ὀνομάζων καὶ καταλαμβάνων, ἑαυτῷ ὄνομα οὐκ ἐπιτίθησιν, ὅτι ἑαυτὸν ἀγνοεῖ καὶ τὴν ἰδίαν φύσιν. Ἐντέλλεται δὲ τούτῳ καὶ οὐχὶ τῷ κατ' εἰκόνα καὶ κατὰ τὴν ἰδέαν γεγονότι· ἐκεῖνος μὲν γὰρ καὶ δίχα προτροπῆς ἔχει τὴν ἀρετὴν αὐτομαθῶς, οὗτος δ' ἄνευ διδασκαλίας οὐκ ἂν φρονήσεως ἐπιλάχοι. Διαφέρει δὲ τρία ταῦτα· πρόσταξις, ἀπαγόρευσις, ἐντολὴ καὶ παραίνεσις. . . Εἰκότως οὖν τῷ γηΐνῳ νῷ μήτε φαύλῳ ὄντι μήτε σπουδαίῳ ἀλλὰ μέσῳ τὰ νῦν ἐντέλλεται καὶ παραινεῖ» (ἔνθ. ἀνωτ., I, 90 - 95). Ἐκ τούτων καὶ ἄλλων ὁμοίων πρὸς αὐτὰ χωρίων δὲν ἐξάγεται σαφῶς, καθὼς ἰσχυρίζονται ὡρισμένοι ἐκ τῶν ἐρευνητῶν, ὅτι ὁ Φίλων ἐδέχετο τὴν ἀληθινὴν ὕπαρξιν δύο ἀνθρώπων. Διὰ τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον ἰσχύει, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὅ,τι καὶ διὰ τὸν

Λόγον τοῦ Θεοῦ· εὑρίσκεται μεταξὺ ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας· εἶναι περισσότερον λογικὴ ἀναγκαιότης παρὰ ζωντανὴ πραγματικότης. Ὅτι ὁ Φίλων ἕνεκα τῶν φιλοσοφικῶν του προϋποθέσεων καὶ ὄχι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μυθολογικῶν παραστάσεων κάμνει τὴν διάκρισιν αὐτήν, φαίνεται ἐκ τῶν κατωτέρω χωρίων ποὺ ἔχουν βιβλικὸν περιεχόμενον, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ συνίσταται εἰς τὴν ἐξομοίωσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν: «Ἐπειδὴ γὰρ ψυχὴ διχῶς λέγεται, ἥ τε ὅλη καὶ τὸ ἡγεμονικὸν αὐτῆς μέρος, ὃ κυρίως εἰπεῖν ψυχὴ ψυχῆς ἐστι, καθάπερ ὀφθαλμὸς ὅ τε κύκλος σύμπας καὶ τὸ κυριώτατον μέρος τὸ ᾧ βλέπομεν, ἔδοξε τῷ νομοθέτῃ διττὴν καὶ τὴν οὐσίαν εἶναι ψυχῆς, αἷμα μὲν τῆς ὅλης, τοῦ δι' ἡγεμονικωτάτου πνεῦμα θεῖον. Ὥστε διττὸν εἶδος ἀνθρώπων, τὸ μὲν θείῳ πνεύματι λογισμῷ βιούντων, τὸ δὲ αἵματι καὶ σαρκὸς ἡδονῇ ζώντων. Τοῦτο τὸ εἶδός ἐστι πλάσμα γῆς, ἐκεῖνο δὲ θείας εἰκόνος ἐμφερὲς ἐκμαγεῖον» (Περὶ τοῦ τὶς ὁ τῶν θείων ἐστὶ κληρονόμος, 55 - 57). «Οὗ (Θεοῦ) τρόπον τινὰ γενόμενος εἰκὼν κατὰ τὸν ἡγεμόνα νοῦν ἐν ψυχῇ, δέον ἀκηλίδωτον τὴν εἰκόνα φυλάξαι καθ' ὅσον οἷόν τε ἦν ἐπακολουθήσαντα ταῖς τοῦ γεννήσαντος ἀρεταῖς, προτεθέντων εἰς αἱρέσεις καὶ φυγὰς τῶν ἐναντίων, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ καὶ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς, τὰ μὲν ψευδῆ καὶ αἰσχρὰ καὶ κακὰ προθύμως εἵλετο, τῶν δὲ ἀγαθῶν καὶ καλῶν καὶ ἀληθῶν ἠλόγησεν ἐφ' οἷς εἰκότως θνητὸν ἀθανάτου βίον ἀνθυπηλλάξατο μακαριότητος καὶ εὐδαιμονίας σφαλεὶς καὶ ῥάστα μετέβαλεν εἰς ἐπίπονον καὶ κακοδαίμονα ζωὴν» (Περὶ ἀρετῶν, 205).

Εἶναι δεῖγμα τῆς γενικῆς ἀπαισιοδοξίας ποὺ κατεῖχε τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς συνειδήσεώς των ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία καταρρέει τὸ ὅτι ἐφαντάζοντο εἰς τὰ φιλοσοφήματά των τὸν Θεόν, τὸ κέντρον τῶν ἰδεωδῶν τοῦ ἀνθρώπου, πολὺ μακρὰν τοῦ κόσμου μας, χωρὶς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς αὐτόν. Εἶναι ὅμως δυνατὸν ὁ κόσμος μας νὰ ὑπάρχῃ καὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν εἰς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀγάπην χωρὶς κάποιαν ἐπαφὴν τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους; Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἔλυνε ἡ ἐποχὴ τοῦ Φίλωνος μὲ τὴν παραδοχὴν μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου ἐνδιαμέσων πνευματικῶν ἢ ἀγγελικῶν ὄντων. Εἶναι δυνατὸν ἕνας κόσμος ἄθλιος ὡς ὁ ἰδικός μας καὶ μία ἀνθρωπότης ἀθλία ὡς ἡ ἰδική μας νὰ ἔχουν δημιουργηθῆ ἀπ' εὐθείας καὶ νὰ κυβερνῶνται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν Θεόν; Λοιπόν, καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κόσμου ὁ Θεὸς ἐχρησιμοποίησε καὶ χρησιμοποιεῖ ἐνδιάμεσα ὄντα. Ὑπάρχει ἕνα εἶδος κλίμακος μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι γεμάτη ἀπὸ στρατιὰς πνευμάτων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑψίστου. Μερικὰ

ἀπὸ τὰ πνεύματα αὐτὰ ἦλθαν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ὑλικὸν κόσμον καὶ ἐπῆραν σώματα. Ἄλλαι ὅμως ψυχαὶ δὲν ἦλθαν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν κόσμον καὶ ἔμειναν καθαρὰ πνεύματα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ χρησιμοποιεῖ ὡς διακόνους εἰς τὴν φροντίδα του διὰ τοὺς ἀνθρώπους. «Ἐκεῖναι δ' ὥσπερ εἰς ποταμὸν τὸ σῶμα καταβᾶσαι ποτὲ μὲν ὑπὸ συρμοῦ δίνης βιαιοτάτης ἁρπασθεῖσαι κατεπόθησαν, ποτὲ δὲ πρὸς τὴν φορὰν ἀντισχεῖν δυνηθεῖσαι τὸ μὲν πρῶτον ἀνενήξαντο, εἶτα ὅθεν ὥρμησαν, ἐκεῖσε πάλιν ἀνέπτησαν. Αὗται μὲν οὖν εἰσι ψυχαὶ τῶν ἀνόθως φιλοσοφησάντων, ἐξ ἀρχῆς ἄχρι τέλους μελετῶσαι τὸν μετὰ σωμάτων ἀποθνήσκειν βίον..., αἱ δὲ καταποντισθεῖσαι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ὅσοι σοφίας ἠλόγησαν ἐκδόντες ἀστάτοις καὶ τυχηροῖς πράγμασιν ἑαυτούς, ὧν οὐδὲν εἰς τὸ κράτιστον τῶν ἐν ἡμῖν, ψυχὴν ἢ νοῦν ἀναφέρεται...» (Περὶ γιγάντων, 13 - 15).

Ὁ Θεὸς ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἀνθρώπους διὰ μέσου αὐτῶν τῶν δυνάμεων. Ὅταν π.χ. ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον, δὲν ἔκαμε μόνος ὅλην τὴν ἐργασίαν. Ἕνα μέρος αὐτῆς ἀνετέθη εἰς τοὺς «ὑπάρχους». Ἔτσι αἱ ὀρθαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἠμποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Θεόν, ἐνῷ αἱ ἐσφαλμέναι εἰς τοὺς «ὑπάρχους». «Προσηκόντως οὖν τὴν τούτου (ἀνθρώπου) κατασκευὴν ὁ Θεὸς περιῆψε καὶ τοῖς ὑπάρχοις αὐτοῦ λέγων· 'ποιήσωμεν ἄνθρωπον', ἵνα αἱ μὲν τοῦ ἀνθρώπου κατορθώσεις ἐπ' αὐτὸν ἀναφέρωνται μόνον, ἐπ' ἄλλους δὲ αἱ ἁμαρτίαι. Θεῷ γὰρ τῷ πανηγεμόνι ἐμπρεπὲς οὐκ ἔδοξεν εἶναι τὴν ἐπὶ κακίαν ὁδὸν ἐν ψυχῇ λογικῇ δι' ἑαυτοῦ δημιουργῆσαι· οὗ χάριν τοῖς μετ' αὐτὸν ἐπέτρεψε τὴν τούτου τοῦ μέρους κατασκευὴν» (Περὶ Συγχ. διαλέκτων, 179).

Μελετῶν κανεὶς μετὰ προσοχῆς τὸν Φίλωνα μένει πάντοτε ἐν ἀβεβαιότητι ἂν εἰς τὰ ἐνδιάμεσα αὐτὰ πνευματικὰ ὄντα, τοὺς «ὑπάρχους» ἢ τοὺς «λόγους», ἀποδίδῃ πραγματικὴν ὕπαρξιν, ἢ ἂν θεωρῇ ἁπλῶς ὡς μίαν λογικὴν ἀνάγκην, ποὺ προέρχεται ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν του προϋποθέσεων περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Δύο λόγοι ἠμποροῦν νὰ προβληθοῦν πρὸς ἐξήγησιν τῆς καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀσαφείας τοῦ Φίλωνος. Εἶναι ὑποχρεωμένος ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς θεολογικῆς του σκέψεως νὰ δεχθῇ τοὺς ἐνδιαμέσους μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου. Ἀλλ' ἡ Π. Διαθήκη δὲν ἀναφέρεται εἰς ἐνδιαμέσους εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ τὰ βασικὰ γεγονότα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ περιουσίου λαοῦ, οὔτε ὁ ὀρθόδοξος ἰουδαϊσμὸς ἀποδίδει τοιαῦτα λειτουργήματα εἰς τοὺς ἀγγέλους. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν φιλολογίαν καὶ εἰς τὰ κείμενα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, ὅπου ἀπαντῶμεν ἀνεπτυγμένην ἀγγε-

λολογίαν, οἱ ἄγγελοι εἶναι πάντοτε ὑπηρετικὰ τοῦ Θεοῦ ὄργανα, ὄχι συνεργάται εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν σωτηρίαν. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπίδρασις τοῦ στωϊκισμοῦ ἐπὶ τοῦ Φίλωνος δὲν ἐπέτρεπε ἀνθρωπομορφισμούς. Δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἐνῷ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῇ ἐνδιάμεσα ὄντα μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, δὲν προσδιορίζει ἐγγύτερον τὸ εἶδος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν τῶν ὄντων.

Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐνδιαμέσων αὐτῶν «λόγων» καὶ συγκεφαλαίωσίς των εἶναι ὁ «Λόγος». Ἡ περὶ τοῦ Λόγου διδασκαλία εἶναι ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων τῆς θεολογίας τοῦ Φίλωνος. Ὁ Λόγος τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου ὡς παγκόσμιος νόμος ἔλαβε βαθυτέραν οὐσίαν καὶ σημασίαν εἰς τὰ στήθη τοῦ στωϊκοῦ σοφοῦ, καὶ τελικῶς ἀνεπτύχθη ἀπὸ τὸν Φίλωνα μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἐννοίας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Ἐξ ἄλλου διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «Λόγου» ὁ Φίλων συνεφιλίωσε τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ θείου παρὰ Πλάτωνι μὲ τὴν ἐνδοκοσμιότητα τοῦ θείου παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς. Τὸ ἔργον τοῦ Λόγου παρὰ Φίλωνι θὰ ἠδύνατο κατά τινα τρόπον νὰ θεωρηθῇ ὅμοιον πρὸς τὸ ἔργον τῆς ὁμιλίας τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, ἀρκεῖ νὰ θεωρήσωμεν τὸν λόγον τοῦτον ὡς ἓν εἶδος προσώπου ὅπου ἐπιτρέπει αὐτὸ ἡ φρασεολογία, νὰ ἐπεκτείνωμεν δὲ αὐτὴν τὴν ἄποψιν καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ποὺ δὲν βοηθεῖ ἡ φρασεολογία. Ὁ Φίλων εὗρεν εἰς τὸν Λόγον, ὡς ἔκφρασιν τοῦ νοῦ τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς σχέσεσιν Αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου τῆς Π. Διαθήκης ὡς ἔκφρασιν τῶν σχέσεων τοῦ Γιαχβὲ πρὸς τὸν κόσμον μας καὶ τὸν περιούσιον λαόν.

Εἰς τὴν οἰκουμενικὴν καὶ γενικὴν ἰδέαν τοῦ Λόγου, ποὺ περιέχει ἐντὸς αὐτῆς ὅλας τὰς ἄλλας ἰδέας καὶ δυνάμεις ποὺ διαπεροῦν καὶ κυβερνοῦν τὸν κόσμον, ἀποδίδει ὁ Φίλων τὰ ἀνώτατα κατηγορήματα. «Κἂν μηδέπω μέντοι τυγχάνῃ τις ἀξιόχρεως ὢν υἱὸς τοῦ Θεοῦ προσαγορεύεσθαι, σπουδαζέτω κοσμεῖσθαι κατὰ τὸν πρωτόγονον αὐτοῦ λόγον, τὸν ἀγγέλων πρεσβύτατον, ὡς ἂν ἀρχάγγελον, πολυώνυμον ὑπάρχοντα καὶ γὰρ ἀρχὴ καὶ ὄνομα Θεοῦ καὶ λόγος καὶ ὁ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος καὶ ὁ ὁρῶν, Ἰσραήλ, προσαγορεύεται» (Περὶ συγχ. διαλ., 146). Ἂν δὲν δυνάμεθα, ὡς εἴμεθα τώρα, νὰ θεωρηθῶμεν υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, δυνάμεθα νὰ εἴμεθα υἱοὶ τῆς ἀοράτου εἰκόνος («ἀειδοῦς εἰκόνος»), τοῦ ἁγιωτάτου Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ πρωτογενὴς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. «Καὶ γὰρ εἰ μήπω ἱκανοὶ Θεοῦ παῖδες νομίζεσθαι γεγόναμεν, ἀλλά τοι τῆς ἀειδοῦς εἰκόνος αὐτοῦ, λόγου τοῦ ἱερωτάτου· Θεοῦ γὰρ εἰκὼν λόγος ὁ πρεσβύτατος» (Περὶ συγχ. διαλ. 147). Καὶ τοῦτο διότι ἔχομεν δημιουργηθῆ κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Λόγου. «Ὅτι

δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἄριστος (ὁ πρῶτος ἄνθρωπος) ἦν, φανερόν. Οὐδενὶ γὰρ ἑτέρῳ παραδείγματι τῶν ἐν γενέσει πρὸς τὴν κατασκευὴν αὐτῆς ἔοικε χρήσασθαι, μόνῳ δ' ὡς εἶπον τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ. Διὸ φησιν ἀπεικόνισμα καὶ μίμημα γεγενῆσθαι τούτου τὸν ἄνθρωπον ἐμπνευσθέντα εἰς τὸ πρόσωπον... Ἀνάγκη δὲ παγκάλου παραδείγματος πάγκαλον εἶναι τὸ μίμημα. Θεοῦ δὲ λόγος καὶ αὐτοῦ κάλλους, ὅπερ ἐστὶν ἐν τῇ φύσει κάλλος, ἀμείνων...» (Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιΐας, 139).

Ὁ Λόγος εἶναι ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν ἑνότητα εἰς τὸν κόσμον. Ἐκτείνεται ἡ δραστηριότης του παντοῦ. Ἀπὸ τὸ κέντρον εἰς τὰ ἄκρα τοῦ κόσμου, καὶ ἀπὸ τὰ ἄκρα εἰς τὸ κέντρον. Ἔτσι κρατεῖ τὴν πορείαν τοῦ κόσμου εἰς τὰς γραμμάς της, συνδέει δὲ τὰ πάντα εἰς μίαν ἑνότητα. Εἶναι ὁ ποταμὸς τῆς σοφίας ποὺ ἀρδεύει ὅλον τὸν κόσμον χωρὶς αἱ πηγαί του νὰ ἐξαντλοῦνται ποτέ. Εἶναι ἕνας ποταμὸς ποὺ χαροποιεῖ τὸν κόσμον. «Τὸ ὅρμημα τοῦ ποταμοῦ εὐφραίνει τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ». «...Ὁ οἰνοχόος τοῦ Θεοῦ καὶ συμποσίαρχος... τὸ γάνωμα, τὸ ἥδυσμα, ἡ ἀνάχυσις, ἡ εὐθυμία, τὸ χαρᾶς, τὸ εὐφροσύνης ἀμβρόσιον, ἵνα καὶ αὐτοὶ ποιητικοῖς ὀνόμασι χρησώμεθα, φάρμακον» (Περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὀνείρους, 2, 249). Ὁ Λόγος εἶναι ὁ οἰνοχόος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ πρώτου ναοῦ, τοῦ σύμπαντος. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ «πρωτόγονος θεῖος λόγος» εἶναι ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ σύμπαντος, ἡ εἰκών του, ὁ νοῦς, εἶναι ἱερεὺς τοῦ δευτέρου ναοῦ, τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

Εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατηγορημάτων ποὺ ἀποδίδει ὁ Φίλων εἰς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ὅτι, παρὰ τὰς εἰκόνας ποὺ χρησιμοποιεῖ ἀπὸ τὴν κοινὴν ἐμπειρίαν τῶν ἀνθρώπων διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ μυστικὸν ἔργον τοῦ Λόγου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, δὲν ἀπομακρύνεται τῆς βιβλικῆς ἐννοίας περὶ «σοφίας» καὶ λόγου (davar) τοῦ Θεοῦ ἀφ' ἑνός, τῆς στωϊκῆς ἀντιλήψεως περὶ τοῦ Λόγου ἀφ' ἑτέρου. Διὰ τοὺς Στωϊκοὺς ὁ Λόγος ἦτο ὁ νόμος ποὺ κυβερνᾷ τὰ πάντα ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ εἶναι παρὼν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ. Μὲ τὴν ἄποψιν αὐτήν, ὅτι δηλ. ὁ Φίλων στηρίζεται εἰς τὴν διδασκαλίαν του περὶ τοῦ Λόγου εἰς τὴν Π. Διαθήκην καὶ εἰς φιλοσοφικὰς διδασκαλίας περὶ τοῦ Λόγου, καὶ ὄχι εἰς μυθολογικὰς παραστάσεις ἀνατολικοῦ γνωστικοῦ περιεχομένου περὶ ἑνὸς μεσίτου - λυτρωτοῦ, ποὺ ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, φαίνεται νὰ συντάσσεται καὶ ὁ Cullmann (Die Christologie des N. Testaments, Tübingen, 1957, σελ. 258). Οὔτε καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ σύνδεσις τοῦ Λόγου μετὰ τοῦ οὐρανίου ἀνθρώπου εἰς ὡρισμένα χωρία τῶν ἔργων τοῦ Φίλωνος («Ἰδοὺ

ἄνθρωπος ᾧ ὄνομα ἀνατολή· καινοτάτη γὰρ πρόσρησις, ἐάν γε τὸν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς συνεστῶτα λέγεσθαι νομίσῃς· ἐὰν δὲ τὸν ἀσώματον ἐκεῖνον, θείας ἀδιαφοροῦντα εἰκόνος, ὁμολογήσεις ὅτι εὐθυβολώτατον ὄνομα ἐπεφημίσθη τὸ ἀνατολῆς αὐτῷ· τούτῳ μὲν πρεσβύτατον υἱὸν ὁ τῶν ὅλων ἀνέτειλε πατήρ, ὃν ἑτέρωθι πρωτόγονον ὠνόμασε, καὶ ὁ γεννηθεὶς μέντοι μιμούμενος τὰς τοῦ πατρὸς ὁδούς, πρὸς παραδείγματα ἀρχέτυπα ἐκείνου βλέπων ἐμόρφου τὰ εἴδη», Περὶ συγχ. διαλ., 62 - 63) προσδίδει εἰς τὸν Λόγον οἱουδήποτε εἴδους σωτηριολογικὸν χαρακτῆρα μὲ τὴν γνωστικὴν ἢ μυστηριακὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου. Οὐδαμοῦ φαίνεται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Φίλωνος αὐτὴ ἡ μυστηριακὴ ἀτμόσφαιρα. Ὅσοι ἀκολουθοῦν τὴν ἄποψιν ταύτην ἀπὸ τοῦ Bruno Bauer μέχρι τοῦ J. Pascher καὶ R. Bultmann ὑπερβάλλουν κατὰ πολὺ τὴν ἔννοιαν ὡρισμένων μεμονωμένων χωρίων τοῦ Φίλωνος, ὅπου ὁ λόγος περὶ κατοικήσεως τοῦ Λόγου ἐντὸς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν. Εἰς τὴν κλίμακα τῆς ὑπάρξεως ποὺ ἔχει ὡς βάσιν της τὸ γεῶδες καὶ ὡς κεφαλήν της τὸ οὐράνιον, οἱ θεῖοι λόγοι ἀνέρχονται καὶ κατέρχονται βοηθοῦντες τὰς ψυχὰς «φαιδρύνοντες αὐτὰς τοῖς καλοκἀγαθίας δόγμασιν. Ὅσα δὲ ἐξοικίζεται κακῶν οἰκητόρων στίφη, ἵνα εἷς ὁ ἀγαθὸς εἰσοικίσηται, δῆλόν ἐστι. Σπούδαζε οὖν, ὦ ψυχή, Θεοῦ οἶκος γενέσθαι, ἱερὸν ἅγιον, ἐνδιαίτημα κάλλιστον· ἴσως γάρ, ἴσως ὃν ὁ κόσμος ἅπας, καὶ σὺ οἰκοδεσπότην σχήσεις ἐπιμελούμενον τῆς ἰδίας οἰκίας, ὡς εὐερκεστάτη καὶ ἀπήμων εἰσαεὶ διαφυλάττοιτο» (Περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὀνείρους, 1, 149). Ἐδῶ ὅμως δὲν πρόκειται περὶ «μυστικῆς» ἐν τῇ ψυχῇ ἐνοικήσεως τοῦ Λόγου, ἀλλὰ μᾶλλον πρόκειται περὶ λογικοῦ ἠθικοῦ συμπεράσματος ὡσὰν ἐκεῖνα ποὺ εὑρίσκει κανεὶς εἰς τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν. Ὁ ἰσχυρισμὸς περὶ μυστικισμοῦ τοῦ Φίλωνος δὲν φαίνεται ἀκριβής. Μὲ τὸ ἴδιον πνεῦμα πρέπει νὰ ἀντιλαμβανώμεθα καὶ τὰς προτροπάς του πρὸς μίμησιν τοῦ Θεοῦ (βλ. Περὶ τῶν Δέκα Λόγων, 73 καὶ 100). Οὔτε ἔχει ἰδιαιτέραν μυστικὴν - σωτηριολογικὴν σημασίαν ἡ ἔκφρασις τοῦ Φίλωνος, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Λόγος ἐπιχέει τὸν ἑαυτόν του εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. «Τίς οὖν οἰνοχόος Θεοῦ; Ὁ σπονδοφόρος, ὁ μέγας ὄντως ἀρχιερεύς, ὃς τὰς τῶν ἀεννάων χαρίτων λαβὼν προπόσεις ἀντεκτίνει, πλῆρες ὅλον τὸ σπονδεῖον ἀκράτου μεθύσματος ἐπιχέων, ἑαυτὸν» (Περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὀνείρους, 2, 183). Πρόκειται περὶ ἁπλῆς εἰκόνος, ἡ ὁποία δηλώνει τὴν διείσδυσιν τοῦ Λόγου εἰς ὁλόκληρον τὸ σύμπαν.

Εἶναι ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἡ διδασκαλία τοῦ Φίλωνος περὶ ἐμπνεύσεως καὶ ἐκστάσεως, δηλ. περὶ τῆς δυνατότητος ἀμέσου ἐπι-

κοινωνίας μὲ τὸν Θεόν. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἰς τὴν φρασεολογίαν του ἀντιπροσωπεύονται καὶ ἡ ἀσκητικὴ καὶ ἡ μυστικὴ ἄποψις περὶ τῆς θέας τοῦ Θεοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην, ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζεται ἀγωνιζόμενος διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἄμεσον μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν: «Τί γὰρ ἦν τὸ 'ἐκχεῶ τὴν ψυχήν μου ἐναντίον κυρίου' ἢ σύμπασαν αὐτὴν ἀνιερώσω, δεσμὰ μὲν οἷς πρότερον ἐσφίγγετο, ἃ περιῆψαν αἱ τοῦ θνητοῦ βίου κεναὶ σπουδαί, πάντα λύσας, προαγωγὼν δὲ ἔξω καὶ τείνας καὶ ἀναχέας τοσοῦτον, ὡς καὶ τῶν τοῦ παντὸς ἅψασθαι περάτων καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἀγενήτου παγκάλην καὶ ἀοίδημον θέαν ἐπιχεῖναι;» (Περὶ μέθης, 152). Κατὰ τὴν μυστικὴν ὅμως θέαν τοῦ Θεοῦ ὅλα ἔρχονται ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ καταλαμβάνουν τὸν ἄνθρωπον, χωρὶς ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ προϋποτίθεται. Τὸ κατωτέρω χωρίον θεωρεῖται κλασσικὸν ἐν τῇ ἐκφράσει αὐτῆς τῆς ἰδέας τοῦ Φίλωνος, ὁ ὁποῖος ἐδῶ χρησιμοποιεῖ ἀσφαλῶς τὴν γλῶσσαν τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν τῆς ἐποχῆς του: «Τὸ ἐμαυτοῦ πάθος, ὃ μυριάκις παθὼν οἶδα, διηγούμενος οὐκ αἰσχύνομαι· βουληθεὶς ἔστιν ὅτε κατὰ τὴν συνήθη τῶν κατὰ φιλοσοφίαν δογμάτων γραφὴν ἐλθεῖν καὶ ἃ χρὴ συνθεῖναι ἀκριβῶς εἰδώς, ἄγονον καὶ στεῖραν εὑρὼν τὴν διάνοιαν ἄπρακτος ἀπηλλάγην, τὴν μὲν κακίσας τῆς οἰήσεως, τὸ δὲ τοῦ ὄντος κράτος καταπλαγείς, παρ' ὃν τὰς τῆς ψυχῆς ἀνοίγνυσθαί τε καὶ συγκλείεσθαι μήτρας συμβέβηκεν. Ἔτσι δὲ ὅτι κενὸς ἐλθὼν πλήρης ἐξαίφνης ἐγενόμην ἐπινιφομένων καὶ σπειρομένων ἄνωθεν ἀφανῶς τῶν ἐνθυμημάτων, ὡς ὑπὸ κατοχῆς ἐνθέου κορυβαντιᾶν καὶ πάντα ἀγνοεῖν, τὸν τόπον, τοὺς παρόντας, ἐμαυτόν, τὰ λεγόμενα, τὰ γραφόμενα. Ἔσχον γὰρ ἑρμηνείαν, εὕρεσιν, φωτὸς ἀπόλαυσιν, ὀξυδερκεστάτην ὄψιν, ἐνάργειαν τῶν πραγμάτων ἀριδηλοτάτην, οἷα γένοιτ' ἂν δι' ὀφθαλμῶν ἐκ σαφεστάτης δείξεως» (Περὶ ἀποικίας, 34 - 35).

Ἡ χρησιμοποίησις τοιαύτης γλώσσης διὰ πολλοὺς ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν τοῦ Φίλωνος δηλοῖ ὅτι ὁ ἰουδαϊσμὸς εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ ἀληθὴς μυστηριακὴ θρησκεία. Τοιουτοτρόπως ἑρμηνεύει τὸν Φίλωνα ὁ E. R. Goodenough. Γράφει: «Ἂν πρόκειται νὰ ἐννοήσωμεν ἑλληνικὰς λέξεις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ σημασίᾳ των μᾶλλον ἢ συμφώνως πρὸς συγχρόνους κατηγορίας, καὶ ἂν πιστεύωμεν ὅτι ὁ Φίλων ἠννόει αὐτὰ ποὺ ἔλεγε, τότε δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εὗρεν ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ μίαν αὐθεντίαν διὰ νὰ υἱοθετήσῃ ὄχι τὰ πρόσωπα ἢ τὰς τελετὰς τῶν εἰδωλολατρικῶν μυστηρίων ἀλλὰ τὰς ἀξίας ποὺ ἀντεπροσώπευαν. Εἴτε τις ἀκολουθεῖ τὸν Φίλωνα εἴτε ὄχι εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ὁρολογίας τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν διὰ νὰ ἀξιολογήσῃ τὸν ἰουδαϊσμόν, εἶναι φανερὸν ὅτι δι' αὐτὸν ἡ ἑβραϊκὴ Βίβλος ἀπεκάλυπτε τὴν ὁδὸν ἐκ τοῦ

ὑλικοῦ εἰς τὸ ἄϋλον, τὸν δρόμον ποὺ οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων του ἀνεζήτουν πανταχοῦ εἰς τὰς μυστηριακὰς τελετὰς καὶ τὴν φιλοσοφίαν» (The Interpreter's Dict. of the Bible 3, 798). Ὁ Bultmann προσάγει δύο χωρία (Ζητήματα καὶ Λύσεις, Ἔξοδ. II, 51· Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιΐας, 69 - 71), δι' ὧν ζητεῖ νὰ δείξῃ ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐν ἐκστάσει μακαρία θέα τοῦ Θεοῦ. Καὶ συμπεραίνει: «Ἐδῶ ἔχομεν συνδυασμὸν διδασκαλιῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἑλληνιστικῶν μυστηρίων μετὰ ἰδεῶν ἐκ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Φίλων δέχεται τὴν ὁρολογίαν τῶν μυστηρίων ἕνεκα τῆς συνειδήσεως ὅτι προσφέρει μυστηριακὴν σοφίαν. Οὕτως ἡ ἔννοια τῆς πίστεως παρὰ Φίλωνι διέρχεται διὰ τῶν διαδοχικῶν σταδίων τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὸν Θεόν, τῆς στωϊκῆς καρτερίας καὶ τῆς τελικῆς ἀκλονήτου βεβαιότητος, τῆς ἐμπιστοσύνης ἐπὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον μόνον εἶναι σταθερόν, τῆς στροφῆς ἀπὸ τοῦ προσκαίρου εἰς τὸ αἰώνιον, ἐν πλατωνικῇ ἐννοίᾳ, καὶ τελικῶς τῆς μυστικῆς ἐμπειρίας. Τοιουτοτρόπως πίστις καταντᾷ νὰ σημαίνῃ τὴν κορυφουμένην ἐν τῇ ἐκστάσει ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ κόσμου» (Primitive Christianity in its contemporary Setting, 1962, σελ. 100). Καὶ ὁ H. Willoughby (Pagan Regeneration, Chicago, 1960, σελ. 250 ἑξ.) θεωρεῖ τὸν Φίλωνα εἰσηγητὴν μιᾶς «διανοητικῆς μυστηριακῆς θρησκείας» (intellectualized cult) ποὺ ἐξαίρει τὸν ἄνθρωπον ὑπὲρ τὴν γηΐνην καὶ ἀνθρωπίνην σφαῖραν καὶ τὸν ἀνεβάζει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θείου.

Ἀλλ' οἱ ἰσχυρισμοὶ οὗτοι περὶ τοῦ ἐκστατικοῦ χαρακτῆρος τῆς φιλωνικῆς θρησκείας ὑπερβάλλουν τὴν σημασίαν ὡρισμένων ἐκφράσεων τοῦ Φίλωνος. Εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀξία προσοχῆς ἡ παρατήρησις τοῦ Heinemann (ἐν Pauly's R. E., 2 Reihe, τόμ. 5 Stuttgart, 1934, σελ. 23 - 27), καθ' ἣν ὁ Φίλων διατυπώνει τὰς ἀπόψεις του μέσῳ ὡρισμένων τύπων ἢ σχημάτων ὡς τοῦ Ἰουδαίου, τοῦ κατὰ φύσιν διαβιοῦντος Κυνικοῦ, τοῦ θεωρητικοῦ φιλοσόφου, καὶ τοῦ ἐνορατικοῦ μυστικοῦ, καθὼς καὶ ὅτι δι' ὅλου τοῦ ἔργου του χρησιμοποιεῖ τὴν ρητορικὴν τεχνικὴν τῆς συγκρίσεως, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι παντοῦ εἶναι «σπουδαίων βελτίονες». Ἔπειτα, δέον νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ὅλη ὑφὴ τῆς φιλωνείου σκέψεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ περιπτώσεις τῆς μακαρίας θέας τοῦ Θεοῦ (visio beatifica) κατὰ τὰς θεοφανείας τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἡ οὐσία τῆς ἐκστατικῆς κοινωνίας τοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ προφήτου μετὰ τοῦ Κυρίου. Δὲν εἶναι δικαιολογημένη ἡ εἰς ὡρισμένας ἐκφράσεις ἀναζήτησις παρὰ Φίλωνι μιᾶς νέας μυστηριακῆς θρησκείας. Ὁ Φίλων εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον εἷς ὑπὸ στωϊκὸν

μανδύαν διδάσκαλος τοῦ Νόμου. Εἰς μίαν ἐποχὴν μυστικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἀναζητήσεως ὁ Φίλων ἐπιδιώκει διὰ τῆς μυστικῆς καὶ φιλοσοφικῆς γλώσσης νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἰουδαϊσμὸν ὡς τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰς ἀναζητήσεις τῶν συγχρόνων του. Δὲν μετατρέπει ὁ Φίλων τὸν ἰουδαϊσμὸν εἰς μυστηριακὴν θρησκείαν, διότι χρησιμοποιεῖ εἰκόνας καὶ ἐκφράσεις ἀπὸ τὴν μυστηριακὴν μύησιν. Ἰδοὺ ἓν χαρακτηριστικὸν χωρίον τοῦ Φίλωνος μὲ πλουσίαν χρῆσιν τῆς μυστηριακῆς φρασεολογίας: «Ταῦτα, ὦ μύσται κεκαθαρμένοι τὰ ὦτα, ὡς ἱερὰ ὄντως μυστήρια ψυχαῖς ταῖς ἑαυτῶν παραδέχεσθαι καὶ μηδενὶ τῶν ἀμυήτων ἐκλαλήσητε, ταμιευσάμενοι δὲ παρ' ἑαυτοῖς φυλάττετε θησαυρόν, οὐκ ἐν ᾧ χρυσὸς καὶ ἄργυρος, οὐσίαι φθαρταί, κατάκεινται, ἀλλὰ τῶν ὄντων κτημάτων τὸ καλλιστεῦον, ἡ περὶ τοῦ αἰτίου καὶ ἀρετῆς καὶ τρίτου τοῦ γεννήματος ἀμφοῖν ἐπιστήμη. Ἐὰν δέ τινι τῶν τετελεσμένων ἐντυγχάνητε, λιπαρῶς ἐγκείμενοι περιέχεσθε, μή τινα ἄρα καινοτέραν εἰδὼς τελετὴν ἐπικρύπτηται, μέχρις ἂν αὐτὴν σαφῶς ἀναδιδαχθῆτε. Καὶ γὰρ ἐγὼ παρὰ Μωϋσεῖ τῷ θεοφιλεῖ μυηθεὶς τὰ μεγάλα μυστήρια ὅμως αὖθις Ἱερεμίαν τὸν προφήτην ἰδὼν καὶ γνούς, ὅτι οὐ μόνον μύστης ἐστὶν ἀλλὰ καὶ ἱεροφάντης ἱκανός, οὐκ ὤκνησα φοιτῆσαι πρὸς αὐτὸν» (Περὶ τῶν Χερουβίμ, 48 ἑξ.). Ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ χωρίου εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Φίλων ὁμιλεῖ ἐδῶ μεταφορικῶς. Ἄλλωστε, τὴν ταπεινὴν γνώμην του περὶ τῶν Μυστηρίων καὶ τῶν μυστικῶν τελετῶν σαφῶς ἐκφράζει ὁ Φίλων ὡς ἑξῆς: «Πρὸς τούτοις ἔτι τὰ περὶ τελετὰς καὶ μυστήρια καὶ πᾶσαν τὴν τοιαύτην τερθρείαν καὶ βωμολοχίαν ἐκ τῆς ἱερᾶς ἀναιρεῖ (ὁ Μωϋσῆς) νομοθεσίας, οὐκ ἀξιῶν τοὺς ἐν τοιαύτῃ πολιτείᾳ τραφέντας ὀργιάζεσθαι καὶ μυστικῶν πλασμάτων ἐκκρεμαμένους ὀλιγωρεῖν ἀληθείας καὶ τὰ νύκτα καὶ σκότος προσκεκληρωμένα μεταδιώκειν παρέντας τὰ ἡμέρας καὶ φωτὸς ἄξια. Μηδεὶς οὖν μήτε τελείτω μήτε τελείσθω τῶν Μωϋσέως φοιτητῶν καὶ γνωρίμων· ἑκάτερον γὰρ καὶ τὸ διδάσκειν καὶ τὸ μανθάνειν τελετὰς οὐ μικρὸν ἀνοσιούργημα. Τί γάρ, εἰ καλὰ ταῦτ' ἐστίν, ὦ μύστα, καὶ συμφέροντα, συγκλεισάμενοι ἑαυτοὺς ἐν σκότει βαθεῖ τρεῖς ἢ τέσσαρας μόνους ὠφελεῖται, παρὸν ἅπαντας ἀνθρώπους ἐν ἀγορᾷ μέσῃ τὰ τῆς ὠφελείας προθέντας ἵνα πᾶσιν ἀδεῶς ἐξῇ βελτίονος καὶ εὐτυχεστέρου κοινωνῆσαι βίου;» (Περὶ τῶν ἐν μέρει Διαταγμάτων, 1, 319 - 320).

Εἰς τὴν ἕνωσιν τοῦ ἰουδαϊκοῦ μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ὁ Φίλων, γενικῶς εἰπεῖν, παρουσιάζει ἀκατανόητον δι' ἡμᾶς ἰδιορρυθμίαν. Ἄλλαις λέξεσι, δὲν ἔχει μέχρι τοῦδε ἐπιτύχει ἡ ἔρευνα νὰ δείξῃ πῶς ἦτο δυνατὸν ἕνας καὶ ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος νὰ εἶναι τόσον ἰουδαῖος ὅσον καὶ ἕλλην εἰς τὴν ψυχοσύνθεσιν. Ἰδοὺ πῶς ἐκφράζεται περὶ τῆς πι-

στότητός του εἰς τὸν ἰουδαϊσμὸν ὁ H. Hegermann: «Ὁ Φίλων εἶναι ἀντιπρόσωπος ἑνὸς ὀρθοδόξου ἰουδαϊσμοῦ ἰδιαζούσης μορφῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν παλαιστινόν. Τοῦτο ἰσχύει ἂν ὡς μέτρον τῆς ὀρθοδοξίας δεχθῶμεν τὴν ἐν τοῖς κυρίοις σημείοις διατήρησιν τῆς παλαιοδιαθηκικῆς εὐσεβείας. Εἴδομεν ὅτι ἡ ὀρθοδοξία αὐτὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκείας τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἰουδαϊσμοῦ δὲν ἦτο ἁπλῆ παράδοσις ἀλλά τι ἀποκτηθέν, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς Βίβλου. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὡς πρὸς τὰς βάσεις τῆς διδασκαλίας του ὁ Φίλων ἦτο πρὸ πάντων ἐξηγητὴς τῆς Γραφῆς καὶ ὅτι διετήρησεν ἐν ἰσχύει τὴν κατὰ γράμμα ἔννοιαν τοῦ κειμένου τεκμαίρεται ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς Βίβλου, ἡ ὁποία τὸν προεφύλαξεν ἐκ τῶν κινδύνων τῆς ἀποκλίσεως εἰς τὴν εἰδωλολατρικὴν σοφίαν. Τοιουτοτρόπως ἐν τῇ κυρίᾳ τάσει τῶν ἔργων του παρουσιάζεται ὁ Φίλων ὡς θεολόγος τῆς βιβλικῆς - ἰουδαϊκῆς πίστεως εἰς τὸν Δημιουργὸν καὶ ὡς ἱεροκῆρυξ ὄχι τῶν ἰδεωδῶν τῆς ἀρετῆς ἀλλὰ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Νόμον. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν παλαιστινὸν ἰουδαϊσμὸν τῶν χρόνων του ἐπὶ ὡρισμένων σημείων εὑρίσκετο ἐγγύτερον πρὸς τὸ μήνυμα τῆς πίστεως τῆς Π. Διαθήκης διὰ τῆς ἀμέσου ἀναφορᾶς εἰς τὴν Βίβλον» (ἐν J. Leipoldt - W. Grundmann, Umwelt des Urchristentums, Berlin, 1965, σελ. 341 - 2). Παρόμοια περὶ τοῦ Φίλωνος πρεσβεύει καὶ ὁ J. Daniélou. Δύναταί τις ὅμως ἀνεπιφυλάκτως νὰ δεχθῇ ἕνα τοιοῦτον χαρακτηρισμὸν τοῦ Φίλωνος; Ναὶ καὶ ὄχι. Τὸ ναὶ ὑποστηρίζεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω. Τὸ ὄχι ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, παρὰ τὴν διατήρησιν τῆς κατὰ γράμμα ἑρμηνείας τῶν Γραφῶν, ἡ κίνησις ὅλων τῶν γεγονότων καὶ λόγων, ποὺ περιλαμβάνει ἡ Π. Διαθήκη, πρὸς ἕνα τέρμα καὶ ἕνα τελικὸν σκοπὸν φαίνεται ὡσὰν νὰ ἔχῃ χαθῇ ἐντὸς ἑνὸς συμβολισμοῦ, δι' οὗ ἐπιδιώκεται ἡ ἄνοδος τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον. Παρὰ πάντων γίνεται δεκτὸν ὅτι ἐσχατολογικὴ προσδοκία, θεολογία τῆς ἱστορίας, μεσσιανικαὶ τάσεις, ἡ λαχτάρα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸν Φίλωνα. Κατὰ τὸ παρὸν στάδιον τῆς ἐρεύνης εἶναι ὀρθὸν νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ περίπτωσις τοῦ Φίλωνος δὲν ἔχει εἰσέτι ἐπαρκῶς διευκρινισθῇ. Ἂν θὰ ἤθελε κανεὶς νὰ ἀφίσῃ κατὰ μέρος τοὺς ἀκροβατισμοὺς τῶν ὑποθέσεων, θὰ ἔλεγε μετὰ τοῦ G. F. Moore (ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 212 - 213) ὅτι ἡ σημασία τοῦ Φίλωνος ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ποὺ ἀνέλαβε πλήρη ἔκθεσιν τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἐκ τῆς ἀπόψεως ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶχε πολλὴν πληροφορίαν περὶ ἄλλων θρησκειῶν καὶ εὐρεῖαν γνῶσιν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀπόψεων τῆς συγχρόνου του φιλοσοφίας.

Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ κλείσῃ ἡ διαπραγμάτευσις αὐτὴ περὶ τοῦ Φί-

λωνος ὡς ἰουδαίου καὶ ἕλληνος ἐν τῷ ἅμα χωρὶς νὰ μνημονευθῇ ἡ, ὡς συνήθως πιστεύεται, ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις τῆς πυθαγορείου θεολογίας τῶν ἀριθμῶν (βλ. C. Staehle, Die Zahlenmystik bei Philon von Alexandria, 1931). Πράγματι, ὁ Φίλων παρουσιάζει μίαν ἰδιόρρυθμον ἐκτίμησιν πρὸς τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν τῶν ἀριθμῶν. Μίαν τοιαύτην ὅμως ἐκτίμησιν τῶν ἀριθμῶν συναντῶμεν καὶ παρὰ τοῖς παλαιστινοῖς Ἐσσαίοις. Εἶναι δύσκολον νὰ εἴπῃ τις ἂν ἔχωμεν ἐδῶ ἀλληλεπίδρασιν μεταξὺ Φίλωνος καὶ Ἐσσαίων, ἢ ἄν, ὡς φαίνεται πιθανώτερον, ἀμφότεροι ὑπέστησαν ἀλλοτρίαν ἐπίδρασιν. Περὶ τῆς σχέσεως τῶν Ἐσσαίων πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Φίλωνος περιγραφομένους ἰουδαίους ἀσκητὰς παρὰ τὴν Μαρεώτιδα Λίμνην, τοὺς καλουμένους Θεραπευτάς, ἐν τῷ ἔργῳ «Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ περὶ ἱκετῶν ἀρετῶν» βλ. ἡμετέραν μελέτην, Οἱ Θεραπευταί, «Θεολογία», 1967, τεῦχ. Β'.

*
**

Πολλοὶ ἐρευνηταὶ ἔχουν τονίσει τὰ κοινὰ ποὺ παρουσιάζει ἡ θεολογία τοῦ Φίλωνος πρὸς τὴν Κ. Διαθήκην καθὼς καὶ τὰς διαφορὰς (σχετικῶς πρὸς τὸν Λόγον π.χ. βλ. Ἰωάν. Καραβιδοπούλου, Ἡ περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου διδασκαλία Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐν «Θεολογίᾳ», 1966, τεῦχ. Β', σελ., 253 ἑξ.). Παρά τινων πιστεύεται ἀκόμη ὅτι ὁ Ἰωάννειος Λόγος κατάγεται ἀπὸ τὸν Φίλωνα, ἂν καὶ σήμερον ἐπικρατοῦν ἐπὶ τοῦ θέματος τελείως διάφοροι ἀπόψεις (βλ. C. H. Dodd, The Fourth Gospel, Cambridge, 1958, σελ. 68 ἑξ. 263 ἑξ.). Παρὰ περισσοτέρων πιστεύεται σήμερον ὅτι ὁ Ἀπόστ. Παῦλος ἔχει ἐπηρεασθῆ εἰς τὰ περὶ οὐρανίου καὶ ἐπιγείου ἀνθρώπου κ. ἄ. ἀπὸ τὰς ἀπόψεις τοῦ Φίλωνος, ὅπως ἐπίσης ἔχει ἐπηρεασθῆ καὶ ὁ συμβολισμὸς τοῦ συγγραφέως τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς. Δὲν κρίνομεν σκόπιμον εἰς τὰ περιωρισμένα ὅρια τοῦ παρόντος νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Φίλωνος πρὸς τὴν Κ. Διαθήκην, ἀφοῦ ἐπ' αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει πλέον κἂν πρόβλημα εἰς τὴν ἔρευναν. Ἐξ ὅσων ὅμως ἀνεπτύχθησαν προηγουμένως, ἔγινε, νομίζω, φανερὸν ὅτι, ἂν ἐξαιρεθοῦν ὡρισμένα ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, κοινὰ εἰς τὸν Φίλωνα, τὴν Κ. Διαθήκην καὶ εἰς ἄλλα τινὰ πνευματικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰς τὰς βασικὰς θέσεις ἡ φιλώνειος θεολογία ἀντιπροσωπεύει ἕνα κόσμον ξένον πρὸς τὴν Κ. Διαθήκην. Ἡ χρῆσις τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας καὶ ἡ τοποθέτησις ἔναντι τοῦ Νόμου παρὰ Φίλωνι δὲν εἶναί τι ποὺ εἰς αὐτὸν μόνον προσιδιάζει, διὰ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη μόνον παρ' αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ δανεισθῇ παρομοίας θέσεις.

Ὅτι ὑπάρχουν μεταξὺ τοῦ Ἀποστ. Παύλου καὶ τοῦ Φίλωνος, εἰς τὰ ἐπὶ μέρους σημεῖα, παραλληλισμοὶ εἶναι κάτι ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμένῃ τις. Εἰς τὰ βασικὰ ὅμως διαφέρουν ριζικῶς. Ὁ Φίλων στερεῖται παντελῶς τῆς σωτηριολογικῆς προοπτικῆς τῆς ἱστορίας (Heilsgeschichte) καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν ἔχει ἐσχατολογίαν συλλογικὴν ἀλλ' οὐσιαστικῶς μόνον ἀτομικήν. Λόγῳ τοῦ συνδέσμου τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας πρὸς τὰς ἐθνικὰς ἐλπίδας καὶ ὑποχρεώσεις τοῦ Ἰουδαίου, ὁ Φίλων ὁδηγεῖται εἰς τὴν ἀπόρριψιν ἀμφοτέρων, ἐνῷ ὁ χριστιανισμὸς διετήρησε τὰς ἐλπίδας αὐτάς, τὰς ἐξήγαγεν ἀπὸ τὰ στενὰ ἐθνικά των πλαίσια καὶ τὰς ἔκαμε ἐλπίδας ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Φίλων οὐσιαστικῶς ἄφισε τὸν Ἰσραὴλ χωρὶς ἐλπίδα· ὁ χριστιανισμὸς μετέτρεψε τὴν ἐλπίδα τοῦ Ἰσραὴλ εἰς ἐλπίδα ὅλου τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σωτηρία κατὰ μὲν τὸν Φίλωνα συντελεῖται ἐπὶ μιᾶς καθέτου οὕτως εἰπεῖν γραμμῆς, ἐνῷ διὰ τὴν Κ. Δ. συντελεῖται τελικῶς ἐπὶ μιᾶς ὁριζοντίου, διαφορετικὸς εἶναι καὶ ὁ ρόλος καὶ τὸ ἔργον τοῦ μεσίτου τῆς σωτηρίας, τοῦ Μεσσίου. Ὁ Φίλων δὲν ἀσχολεῖται πολὺ μὲ τὸν Μεσσίαν, διότι αὐτὸς εἶχε πολὺ ἰουδαϊκὸν χρῶμα· τὴν θέσιν του εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας καταλαμβάνει ὁ Λόγος. Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ὁ Ἰησοῦς παραμένει ὁ Μεσσίας τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ σαρκωθεὶς Λόγος, μία ἱστορικὴ προσωπικότης, ἡ ὁποία ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας, τῆς ζωῆς, τοῦ Σταυροῦ, τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας σώζει τὸν κόσμον. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Φίλωνος γίνεται αἰσθητὴ τὸ πρῶτον εἰς τὰ ἔργα τῶν Ἀπολογητῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς Ἀλεξανδρείας καθὼς καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους μυστικοὺς τοῦ Μεσαίωνος.

Νομίζω ὅτι εἰς δύο κυρίως βασικὰ σημεῖα εἶναι χρήσιμος ἡ μελέτη τοῦ Φίλωνος διὰ τὴν κατανόησιν τῆς Κ. Διαθήκης: α) Μὲ τὸ ὁλοκληρωμένον θεολογικόν του σύστημα μᾶς καθιστᾷ κοινωνοὺς τῶν κυρίων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς του καὶ μᾶς δίδει τὰ γενικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ τότε κόσμος ἀνεζήτει τὴν σωτηρίαν. Τοιουτοτρόπως καθιστάμεθα ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον προσέφερε τὴν σωτηρίαν, πρὸς μίαν ἄλλην κατεύθυνσιν ἀπὸ ἐκείνην πρὸς ἣν ὁ κόσμος τὴν ἀνεζήτει. Ἡ γνῶσις αὐτὴ μᾶς εἶναι ἐξ ἄλλου πολύτιμος διὰ νὰ ἐννοήσωμεν γενικῶς τὴν θεολογικὴν γλῶσσαν ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ πρωτοχριστιανικὴ παράδοσις κατὰ τὸ κήρυγμά της ἐντὸς τοῦ εὐρυτέρου ἑλληνορρωμαϊκοῦ χώρου. Καὶ β) Μᾶς δίδει ὁ Φίλων ἓν καλὸν μέτρον διὰ νὰ μετρήσωμεν τὰς δυνατότητας τῶν μεταβολῶν, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ συντελεσθοῦν εἰς παλαιὰς

ἰδέας καὶ καλῶς ἐστερεωμένας ἀπόψεις ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν πίεσιν νέων κοινωνικῶν καὶ πνευματικῶν παραγόντων, κατὰ ἕνα ἐνίοτε τοιοῦτον τρόπον, ὥστε, ἐνῷ ἡ ἀλλαγὴ εἶναι οὐσιαστική, νὰ μὴν εἶναι εἰς ἱκανὸν βαθμὸν συνειδητή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐκδόσεις. Ἐκ τῶν ἐκδόσεων τῶν ἔργων τοῦ Φίλωνος σημειοῦμεν τὴν πρόσφατον τῶν F. H. Colson - G. H. Whitaker, Philo, with an english Translation, ἐν The Loeb Classical Library, τόμ. 1 - 10, Supplement τόμ. I - II, London - Massachusetts, 1950 - 58.

Bruno Bauer, Philo, Strauss und Renan und das Urchristentum, Berlin, 1874.

J. Drummond, Philo Judaeus, London, 1888.

H. Windisch, Die Frömmigkeit Philos, Leipzig, 1909.

W. Bousset, Jüdisch - christlicher Schulbetrieb in Alexandria und Rom, Göttingen, 1915.

H. A. A. Kennendy, Philo's contribution to Religion, London, 1919.

E. Bréhier, Les idées philosophiques et réligieuses de Philon d' Alexandrie, Paris, 1925.

E. R. Goodenough, By Light Light. The mystic Gospel of hellenistic Judaism, London, 1935.

Τοῦ ἰδίου, The Politics of Philo Judaeus, Yale, 1938, εἰς τὸ Annex τοῦ ὁποίου εὑρίσκει τις γενικωτέραν βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ Φίλωνος.

Τοῦ ἰδίου, An Introduction to Philo Judaeus, New Haven, 1940.

J. Pascher, Ἡ Βασιλικὴ ὁδός. Der Königsweg zu Wiedergeburt und Vergottung bei Philo von Alexandria, Paderborn, 1931.

H. A. Wolfson, Philo. Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam, Cambridge - Massachusetts, 1948.

J. Daniélou, Philon d' Alexandrie, Paris, 1958.

Ν. Λούβαρι, Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεύς, ἐν Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. 24, σ. 32 - 33.

Γ. Παυλίδου, Ἡ περὶ Θεοῦ διδασκαλία κατὰ Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖον, Ἀθῆναι, 1873.

Γ. Ματσάκη, Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἀπαθὴς θεωρούμενος, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος», 7 (1911), σ. 469 - 477.

Ἰ. Ἀρχατζικάκη, Κριτικὴ μελέτη περὶ Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, «Νέα Σιών» 13 (1913), σ. 3 - 32, 161 - 196.

Ἰ. Καραβιδοπούλου, Ἡ περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου διδασκαλία Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, Ἀθῆναι, 1966.

ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ ΔΙΑ ΤΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΕΝ ΡΩΜΗ

Ὑπὸ ΙΩΑΝ. Σ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Τὸ παρελθὸν ἔτος τὸ Ποντιφηκικὸν Ἀνατολικὸν Ἰνστιτοῦτον συνεπλήρωσε πεντηκονταετίαν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του. Εὑρίσκεται εἰς τὴν Ρώμην, εἰς τὴν θέσιν Piazza S. Maria Maggiore καὶ στεγάζεται εἰς εὐρύχωρον, εὐπρεπὲς κτίριον παλαιοῦ τύπου. Σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι ἡ ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς ἱστορίας, τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὸ ἵδρυμα αὐτὸ διδάσκουν διακεκριμένοι καθηγηταὶ εἰδικευμένοι εἰς διαφόρους κλάδους τῶν προαναφερθέντων ἀντικειμένων. Ἀνήκουν εἰς τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ προέρχονται ἐκ διαφόρων ἐθνικοτήτων. Τὸ Ἰνστιτοῦτον δέχεται ὀλίγους σπουδαστάς, οἱ ὁποῖοι εἰδικεύονται εἰς τὰ θέματα τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν. Οἱ διδάσκοντες καὶ οἱ σπουδασταὶ σημαντικῶς βοηθοῦνται εἰς τὸ ἔργον των ὑπὸ τῆς θαυμασίας εἰς πλοῦτον βιβλίων καὶ ὀργάνωσιν βιβλιοθήκης εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἀποθησαυρισμένα βιβλία σχετικὰ πρὸς τὸ περιεχόμενον ἐρεύνης τοῦ Ἱδρύματος. Τὸ Ἰνστιτοῦτον ἐκδίδει δύο περιοδικά, τὸ Orientalia Christiana Periodica καὶ τὸ Orientalia Christiana Analecta, εἰς τοὺς ἐκδοθέντας τόμους τῶν ὁποίων περιελήφθησαν σημαντικὰ ἄρθρα καὶ μελέται. Ὁμοίως τὸ Ἰνστιτοῦτον ἐξέδωκε μέχρι τώρα μέγαν ἀριθμὸν βιβλίων.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς πεντηκονταετηρίδος ὠργανώθη καὶ συνέδριον ἀπὸ τῆς 27ης μέχρι τῆς 30ης Δεκεμβρίου 1967, γενικὸν θέμα τοῦ ὁποίου ἦτο «Τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πρώτης χιλιετίας».

Αἱ ἐργασίαι τοῦ συνεδρίου διεξήχθησαν εἰς τὴν ὡραίαν αἴθουσαν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἰνστιτούτου. Σχεδὸν καθ᾽ ἑκάστην ἐγίνοντο δύο συνεδριάσεις, τὴν πρωΐαν καὶ τὸ ἀπόγευμα καὶ εἰς κάθε συνεδρίασιν ἐλέγοντο δύο ὁμιλίαι· μεθ᾽ ἑκάστην ὁμιλίαν ἐγίνετο ἐλευθέρα συζήτησις ἐπὶ τοῦ ἀναπτυσσομένου θέματος.

Ἡ συνεδρίασις τῆς πρωΐας τῆς πρώτης ἡμέρας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ

π. Ἰ. Γκίλλ, καθηγητοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου, ἀφιερώθη εἰς γενικὰς ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ θέματος. Ὡμίλησαν δύο καθηγηταὶ τοῦ Ἰνστιτούτου, ὁ π. Βίλελμ ντὲ Βρὶς μὲ θέμα: «Τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς. Καθοριστικοὶ παράγοντες τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν» καὶ ὁ πανοσιολ. Σὰρλ ντὲ Κλὲρκ «περὶ τῶν νομοθετικῶν καὶ διοικητικῶν ἐξουσιῶν τῶν Πατριαρχῶν».

Ἡ 28η Δεκεμβρίου ἀφιερώθη εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ συνεδρίασις τῆς πρωΐας ἔγινεν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ παν. Βίλλεμπραντ, γραμματέως τῆς Ἐπιτροπῆς Ἑνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν. Πρῶτος ὁμιλητὴς θὰ ἦτο ὁ κ. Β. Σταυρίδης, καθηγητὴς τῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ παραστῇ καὶ ἡ ἀνακοίνωσίς του ἀνεγνώσθη, ὑπὸ ἄλλου μέλους τοῦ συνεδρίου. Ἡ ἀναγνωσθεῖσα ἀνακοίνωσις ἀνεφέρετο εἰς τὰ προνόμια τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ δεύτερος ὁμιλητὴς ἦτο ὁ γράφων τὸ παρὸν σημείωμα. Θέμα τῆς ἀνακοινώσεως ἦτο «Αἱ σχέσεις μεταξὺ Παπῶν καὶ Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ σχίσματος τοῦ Ἀκακίου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς».

Τὸ ἀπόγευμα εἰς τὴν συνεδρίαν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ π. Μ. Μπίντερμαν ὡμίλησεν ὁ καθηγητὴς τοῦ Ἰνστιτούτου π. Α. Ράες «περὶ τῶν λειτουργικῶν τιμῶν τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως». Ἐν συνεχείᾳ ὡμίλησεν ὁ κ. Δ. Ζακυθηνός, καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀναπτύξας τὸ θέμα τῶν σχέσεων Πατριάρχου καὶ Αὐτοκράτορος εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ἀναφερθεὶς ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Εἰκονομαχίαν.

Αἱ ἐναπομένουσαι συνεδριάσεις ἀφιερώθησαν εἰς τὰ λοιπὰ Πατριαρχεῖα καὶ τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς. Τὴν πρωΐαν τῆς 29ης Δεκεμβρίου ὡμίλησεν ὁ π. Ὄρτιζ ντὲ Οὐρμπίνα, καθηγητὴς τοῦ Ἰνστιτούτου, «περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας πρὸς τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος». Ἐν συνεχείᾳ ὁ π. Ζὰκ Μασὸν ἐκ Καΐρου ἀνέπτυξε τὸ θέμα τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τοῦ Κόπτου Πατριάρχου καὶ τῶν περιορισμῶν αὐτῆς μετὰ τὸ 451 μ.Χ.

Ἡ ἀπογευματινὴ συνεδρία ἔγινεν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γράφοντος. Κατ' αὐτὴν ἡ πρώτη ἀνακοίνωσις ἔγινεν ὑπὸ τοῦ Λουφτὶ Λάμ, ἐκ Σιδῶνος, ὁ ὁποῖος ἀνεφέρθη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πρώτης χιλιετίας. Κατόπιν ὡμίλησεν ὁ σεβασμ. Καραπὲτ Ἀμαντούνι ἐκ Παρισίων, περὶ τῆς διοικητικῆς ἐξελίξεως τοῦ θεσμοῦ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Ἀρμενίας.

Τέλος ἡ ἀπογευματινὴ συνεδρία ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ π. Βίλελμ ντὲ Βρὶς περιέλαβε δύο ἀνακοινώσεις. Ἡ πρώτη ἔγινεν ὑπὸ τοῦ π. Οὐΐλλιαμ Μακόμπερ, ὁ ὁποῖος ὡμίλησε, περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Καθολικοῦ Σελευκείας - Κτησιφῶντος. Ἡ δευτέρα θὰ ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰβὰν Ντούιτσεφ, ἐκ Σόφιας, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ παραστῇ αὐτοπροσώπως. Ἄλλο μέλος τοῦ συνεδρίου ἀνέγνωσε τὴν ἀνακοίνωσιν, ἡ ὁποία ἀνεφέρετο εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Βουλγαρίας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ι΄ αἰῶνος.

Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν προμνημονευθέντων τίτλων τῶν ἀνακοινώσεων τὸ συνέδριον εἶχεν ὑψηλὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα, ὁμοίως καὶ αἱ συζητήσεις αἱ ὁποῖαι ἐγίνοντο μετὰ τὰς ἀνακοινώσεις εἶχον σοβαρὸν ἐπιστημονικὸν τόνον.

Τὸ συνέδριον παρηκολούθησαν ἀνώτεραι προσωπικότητες τοῦ Βατικανοῦ. Ἀλληλοδιαδόχως προσῆλθον εἰς τὰς συνεδριάσεις οἱ σεβασμ. Καρδινάλιοι Μπέα, Τισσεράν, Ἀγκαζανιὰν καὶ Τέστα. Προεβλέπετο καὶ παρουσίασις τῶν συνέδρων εἰς τὴν Α.Α. τὸν Πάπαν Παῦλον VI, ἀλλ᾽ ἐματαιώθη. Τὰς εὐχὰς αὐτοῦ διεβίβασεν ὁ σεβασμ. Καρδινάλιος Τισσεράν.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς πρώτης ἡμέρας ἐδόθη δεξίωσις εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ Ἰνστιτούτου καὶ οὕτως οἱ σύνεδροι εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συναντηθοῦν καὶ ἐκτὸς τῆς αἰθούσς τῶν συνεδριάσεων. Τὸ ἀπόγευμα τῆς 29ης Δεκεμβρίου ἐπεσκέφθημεν τὴν Μονὴν τῆς Grottaferrata. Μᾶς ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ περιηγηθῶμεν ταύτην καὶ νὰ ἴδωμεν τὴν πλουσιωτάτην βιβλιοθήκην της, ἡ ὁποία περιλαμβάνει καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν χειρογράφων. Εἰς τὸν ναὸν τῆς Μονῆς ἠκούσαμεν τὴν χορῳδίαν της ἐκτελοῦσαν βυζαντινοὺς ὕμνους μὲ μουσικὴν ἐξ ἀρχαίων κωδίκων ἀποκειμένων εἰς τὴν βιβλιοθήκην της. Ὡς γνωστὸν ἡ μουσικὴ αὕτη διαφέρει ἀπὸ τὴν χρησιμοποιουμένην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μας σήμερον.

Ἡ ὀργάνωσις τοῦ συνεδρίου ὑπῆρξεν ἀρίστη καὶ ὁ ἀνώτερος ἐπιστημονικὸς τόνος ὁ ἐπικρατήσας καθ᾽ ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτοῦ ἀνέδειξεν αὐτὸ ὠφέλιμον καὶ διδακτικόν. Τοιαῦτα συνέδρια συντελοῦν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν θεσμῶν καὶ τῆς ἱστορίας καὶ προάγουν τὴν ἀλληλοκατανόησιν τῶν Ἐκκλησιῶν.

Εὐχαριστίαι καὶ συγχαριτήρια ὀφείλονται εἰς τὸ Ποντιφηκικὸν Ἀνατολικὸν Ἰνστιτοῦτον καὶ τὸν διευθυντὴν αὐτοῦ π. Ἰβὰν Σιοῦζεκ διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ συνεδρίου.

ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ ΑΡΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ *

Ὑπὸ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΦΡΑΓΚΟΥ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

«Ἔλεος καὶ ἀλήθεια συνήντησαν, δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη κατεφίλησαν» (Ψαλμ. πδ' 11).

Ὅσοι ἐμελέτησαν καλῶς τὸ βιβλίον τῶν ψαλμῶν, γνωρίζουν ἀσφαλῶς τὸ ἀκατάσχετον παράπονον, ἀλλὰ καὶ τὴν δίψαν καὶ χαρὰν τοῦ ψαλμῳδοῦ διὰ τὴν συνάντησιν τῶν ἀρετῶν μετ' ἀλλήλων ἐν τῇ περιοχῇ τῆς πραγματικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Βεβαίως, ἡ συνάντησις αὕτη ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὴν ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἐξ οὗ καὶ αἱ μνημονευόμεναι εἰς τὸν ἀνωτέρω ψαλμικὸν στίχον ἔννοιαι τοῦ ἐλέους, τῆς ἀληθείας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης, δέον νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀντιστοιχοῦσαι κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον εἰς ἰσαρίθμους ἐκδηλώσεις τῆς Θείας ἐνεργείας. Ἐν τούτοις, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ ἄνθρωπος συνιστᾷ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, κάλλιστα δύνανται νὰ λογισθοῦν καὶ ὡς ἀρεταὶ συναντώμεναι καὶ πληρούμεναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ὡς ἐκ τούτου δέ, ἄνευ ἀμφιβολίας, ἐπιτρέπεται νὰ λεχθῇ ὅτι, εἰς τὴν προβαλλομένην κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν πρὸς ἑορτασμὸν νεωτέραν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν περίπτωσιν, αὗται συνιστοῦν ὄχι μόνον τὸ νόημα τῆς ἑορτῆς τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, τῶν ἑορταζομένων κατὰ τὴν 21ην Νοεμβρίου ἑκάστου ἔτους, ἀλλὰ καὶ τὸ μέσον τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς εἰσόδου τῶν Ἑλληνικῶν Στρατευμάτων εἰς τὴν Κορυτσάν, τῆς γενομένης κατὰ τὸ ἔτος 1940, μίαν ἀκριβῶς ἡμέραν μετὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Εἰσοδίων.

Ἔχομεν οὕτω σήμερον, ὡς ἐκ τῆς χρονικῆς τοὐλάχιστον συμπτώσεως τῶν δύο ἑορτῶν, δύο εἰσόδια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δεύτερα δύνανται νὰ νοηθοῦν λίαν εὐχερῶς ὑπὸ τὰ πρῶτα.

Κατὰ ταῦτα καὶ δὴ κατὰ τὰ κυρίως Εἰσόδια, τὰ ὁποῖα φέρουν ὅλως ἐκκλησιαστικὸν καὶ παγκόσμιον χαρακτῆρα, μία παιδίσκη, ἡ Παρθένος, εἰσέρχεται εἰς τὸν περικαλλῆ τῶν Ἱεροσολύμων Ναὸν ὡς ἀρραβὼν

---

* Πανηγυρικὸς ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ψαλείσης δοξολογίας ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ τῶν Ἑλληνικῶν Στρατευμάτων εἰς Κορυτσὰν κατὰ τὴν 22.11.1940.

τῆς συναντήσεως τῆς ἀγάπης, τῆς ἀληθείας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης εἰς τὸν κόσμον διὰ τῆς Θεανδρικῆς μορφῆς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Κατὰ τὰ δεύτερα, ὀφειλόμενα εἰς λόγους ὄχι μόνον ἐθνικούς, ἀλλὰ καὶ ἠθικούς, μὴ εὑρόντας ἀτυχῶς εἰσέτι κατανόησιν πλησίον τῶν ἰσχυρῶν, εἷς λαός, ὁ Ἑλληνικός, εἰσέρχεται διὰ τοῦ Στρατοῦ του εἰς πόλιν Ἑλληνικὴν πᾶν ἄλλο ἢ ἐλευθέραν. Εἶναι ἡ στιγμὴ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἀληθῶς βιβλικοῦ ἀλαλαγμοῦ τῶν νικητῶν τοῦ Ἰβὰν καὶ τοῦ Μοράβα. Εἶναι εἷς ἀλαλαγμός, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ ψαλμῳδὸς εἶπεν ἀλλαχοῦ· «Μακάριος ὁ λαὸς ὁ γινώσκων ἀλαλαγμὸν» (ψαλμ. πη΄ 16).

Ὁ ὁμιλητὴς τῆς ἡμέρας δὲν ἔζησεν ὡς ἄμεσος συνεργὸς τὴν νίκην τῆς 22ας Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1940. Οὔτε καὶ τολμᾷ διὰ τοῦτο νὰ ἐκθέσῃ διὰ λόγου τὰ εἰς τὴν νίκην ταύτην ἀνήκοντα γεγονότα. Καὶ τοῦτο, εἰς στιγμὴν καθ᾽ ἣν εὑρίσκεται ἐνώπιον ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀριθμοῦνται ἀσφαλῶς καί τινες νικηταὶ ἢ μάρτυρες τῶν δεινῶν τοῦ ἀλβανικοῦ ζυγοῦ ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ τῆς ἐλευθέρας ἰαχῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς 22ας Νοεμβρίου ἀφ᾽ ἑτέρου. Δύναται ὅμως νὰ ἀποτολμήσῃ τὰ εἰσόδια τῆς σκέψεως καὶ τῶν αἰσθημάτων του εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῆς ἐν λόγῳ ἰαχῆς, βοηθούμενος εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος μνημονευθέντος στίχου τοῦ 84ου ψαλμοῦ.

Καί, ἀληθῶς, διὰ ποῖον λόγον οἱ Ἕλληνες τοῦ Γ΄ Σώματος Στρατοῦ ἠλάλαξαν κατὰ τὴν 22αν Νοεμβρίου ἐπὶ τοῦ ὑψιπέδου καὶ τῆς πόλεως τῆς Κορυτσᾶς; Μήπως ἐπειδὴ εὑρέθησαν ἐνώπιον ἀμυθήτων εἰς ἀριθμὸν καὶ ἀξίαν θησαυρῶν; Ἀλλ᾽ εἶναι γνωστοὶ οἱ ὑπόγειοι καὶ ἐπίγειοι θησαυροὶ τῆς ἀρχαίας Ἰλλυρίας, τῆς συγχρόνου δηλονότι Ἀλβανίας. Μήπως ἐν τούτοις ἠλάλαξαν ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς των ἐνεφώλευεν ἄξεστον φυλετικὸν πάθος, προσεγγίζον τὴν ἀκρότητα τοῦ μένους; Πρὸς Θεοῦ! Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν Χρυσοστόμων καὶ τῶν Βασιλείων, ὅσον κακοὶ καὶ ἂν ὑπάρξουν ὡς ἐκ τῶν κρατουσῶν σήμερον πᾶν ἄλλο ἢ ἀγαθῶν διεθνῶν συνθηκῶν, γνωρίζουν πάντοτε καλῶς πόσον γλυκύτερον εἶναι τὸ κώνειον καὶ ἡ ἐξορία τῆς κατὰ τοῦ νόμου καὶ τῆς ἠθικῆς πολεμικῆς ἰαχῆς καὶ ἀνταρσίας. Ἐξ ἄλλου, οἱ συντελέσαντες ἐπὶ τοσοῦτον εἰς τὴν ἐκρίζωσιν τοῦ πρωτογονισμοῦ ἐκ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, ἀνηκόντων εἰς πλείστους ὅσους λαούς, εἶναι μωρὸν νὰ λογίζωνται ὡς βάρβαροι.

Βεβαίως, ἡ ἑλληνικὴ λόγχη ἠνόχλησε κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ἐπιβληθέντος εἰς τὴν Ἑλλάδα πολέμου τῶν ἐτῶν 1940 - 41 ὄχι ὀλίγας ἐφημερίδας καὶ ψυχάς, ἀνηκούσας - εὐτυχῶς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα - εἰς τὸν

γνωστὸν ὁρμαθὸν τοῦ ἰταλικοῦ κατὰ κανόνα φασισμοῦ. Καὶ εἶναι ἀσφαλῶς ἡ λόγχη, ἑλληνικὴ ἢ ξένη, ὄργανον καὶ μέσον πολέμου κατ᾽ ἐξοχὴν σκληρόν. Δὲν εἶναι ὅμως καὶ στοιχεῖον δυνάμενον νὰ ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου παντελῶς καὶ δὴ εἰς στιγμάς, καθ᾽ ἃς αὐτὴ αὕτη ἡ Θεία δίκη παρίσταται ὑπὸ τὴν μορφὴν ἑνὸς ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, φέροντος εἰς τὴν εἰκονογραφίαν ὄχι μόνον στρατιωτικὴν στολήν, ἀλλὰ καὶ ρομφαίαν κατὰ πάντα γυμνήν.

Ἐξ ἄλλου κατὰ τὰς σκληρὰς ταύτας καὶ πράγματι ἀπανθρώπους περιπτώσεις τῆς ζωῆς, οἱ Ἕλληνες μάχονται! Δὲν ἐκδικοῦνται. Ἀγαποῦν! Δὲν μνησικακοῦν. Ἀληθεύουν! Δὲν ψεύδονται. Προβαίνουν εἰς τὴν δικαίωσιν! Δὲν καθίστανται φονευταὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου, ἐνῷ, μάλιστα, κατὰ περίεργον ὅλως τρόπον αὐτοί, οἱ ὁποῖοι μάχονται πολλάκις μεταξύ των σκληρῶς, ἀγαποῦν καὶ δὴ μετὰ πάθους τὸν ἤρεμον βίον τῶν ἄλλων λαῶν.

Διὰ τοῦτο ἄλλωστε καὶ τὰ «εἰσόδιά» των εἶναι κατὰ κανόνα εἰρηνικὰ ὡς τὰ τῆς Κορυτσᾶς καὶ τῆς πλησίον αὐτῆς κειμένης ἑλληνικῆς Μοσχοπόλεως. Εἶναι εἰσόδια ἐλέους καὶ ἀληθείας, δικαιοσύνης καὶ εἰρήνης. Εἶναι εἰσόδια μιᾶς παρθενικῆς, θὰ ἐτόλμων νὰ εἴπω, λαϊκῆς ψυχῆς, φερούσης, κατὰ τὸ δυνατόν, καὶ ἐν καιρῷ πολέμου εἰσέτι τὸ ὅπλον ὑπὸ μάλης.

Εἰσῆλθεν ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς κατὰ τὴν 22αν Νοεμβρίου τοῦ 1940 εἰς τὴν Κορυτσὰν καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Μοσχόπολιν. Εἰσῆλθεν ἐν τούτοις εἰς μίαν Κορυτσάν, τὴν ὁποίαν ἀπ᾽ αἰώνων ηὐλόγουν αἱ σκληραί, πλὴν εὐγενεῖς καὶ τίμιαι χεῖρες τῶν ἱερέων τῆς Ἠπείρου, τοὺς διαδόχους τῶν ὁποίων ἐπέπρωτο κατ᾽ αὐτὰς νὰ καταξυρίσουν κυριολεκτικῶς καὶ νὰ ἐγκλείσουν ἐν συνεχείᾳ εἰς στρατόπεδα δούλων οἱ ἐλεύθεροι διάδοχοι τῶν ἀλβανῶν ἐθνικιστῶν ἀλβανοὶ διεθνισταί. Εἰσῆλθεν εἰς μίαν Μοσχόπολιν, τὴν ὁποίαν ἐξ ἐπόψεως πληθυσμοῦ οἱ κάτοχοι τῆς Β. Ἠπείρου κατεβίβασαν ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς πόλεως τῶν 50.000 κατοίκων εἰς τὸ ἀπαράδεκτον βάθος τῆς κωμοπόλεως τῶν 2.000 μόλις ψυχῶν. Καὶ ταῦτα, ἵνα σιωπήσωμεν περὶ τὴν λοιπὴν κυριολεκτικῶς ἀχανῆ καὶ ἀπαράδεκτον ἔκτασιν τοῦ συγχρόνου βορειοηπειρωτικοῦ μαρτυρίου.

«Ἔλεος καὶ ἀλήθεια συνήντησαν, δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη κατεφίλησαν».

Ἂς ἀναλογισθῶμεν ἐπὶ μίαν εἰσέτι στιγμὴν οἱ πάντες τὰ βορειοηπειρωτικὰ ἐδάφη καλυπτόμενα καὶ καλύπτοντα σωρείαν εἰσέτι θησαυρῶν, μαρτυρούντων τὸν ἑλληνικὸν καὶ παραλλήλως χριστιανικὸν ὀρθόδοξον βίον. Ἐπ᾽ αὐτῶν δὲ ἂς ἴδωμεν διὰ τῆς φαντασίας τὰ πέλματα τῶν

τόσκηδων καὶ γκέγκηδων πατῶντα σκληρῶς ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς καὶ ἀτομικῆς ψυχῆς τῶν βορείων ἀδελφῶν μας. Καί, αἴφνης, ἂς δραματισθῶμεν τὸν Ἑλληνικὸν Στρατὸν εἰσερχόμενον μετὰ πρόκλησιν καὶ πρόσκλησιν τῶν Ἰταλῶν καὶ ὄχι ἄνευ βαρυτάτων θυσιῶν εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς Ἠπείρου. Εἶναι δυνατὸν τότε νὰ διαφύγῃ ἐκ τῆς σκέψεώς μας ὁ γλυκύτατος ἀσπασμὸς τῶν θείων δωρεῶν καὶ ἀρετῶν τῆς ἀγάπης, τῆς ἀληθείας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς τόσον ἀτυχοῦς εἰρήνης;

Περαίνων τὸν λόγον, δὲν δύναμαι εἰ μὴ νὰ ἐκφράσω ὡς ἕλλην καὶ χριστιανὸς τὴν θλίψιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς διὰ τὸ γεγονός, ὅτι τοιούτου εἴδους εἰσόδιον ἀπέβη δυστυχῶς ἁπλοῦν ἐπεισόδιον ἐξ αἰτίας πλείστων ὅσων λόγων, ξένων πάντως πρὸς τὸν χῶρον τοῦτον, τὸν ὁποῖον καλύπτει κατὰ πάντα τὸ βλέμμα τοῦ δικαίου Κριτοῦ. Καὶ εἶναι ἓν ἐπεισόδιον, μάλιστα, τὸ εἰς Κορυτσὰν ἑλληνικὸν εἰσόδιον, τὸ ὁποῖον κατ᾽ αὐτὰς προσλαμβάνει ἔτι τραγικὴν μορφὴν τόσον ἐκ τῶν συνεχιζομένων σήμερον ἀλβανικῶν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Β. Ἠπείρου δεινῶν ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἀναφανείσης ἐσχάτως ἑτέρας κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς μεγαλονήσου Κύπρου ἀπειλῆς.

Στῶμεν καλῶς οἱ ἱστάμενοι ἐπὶ χώρων ἱερῶν καὶ ἰδίᾳ προσβλέψωμεν μετὰ θάρρους πρὸς Ἐκεῖνον, διὰ τὸν ὁποῖον καὶ πάλιν ὁ ἀρχαῖος ψαλμῳδὸς ἀνεφώνησεν· «Ἀναστήτω ὁ Θεός, καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, καὶ φυγέτωσαν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ οἱ μισοῦντες αὐτὸν» (Ψαλμ. ξζ´ 2).

ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΚΗΡΥΓΜΑ

Ὑπὸ Ἀρχιμ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ
Ὑφηγητοῦ Πανεπιστημίου

Ἡ ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν ἀγαθὴ ἐπίδρασις τοῦ κηρύγματος, πρὸς οἰκοδομὴν αὐτῶν ἐν Χριστῷ, εἶναι ἀποτέλεσμα δύο κυρίως παραγόντων. Ἀφ' ἑνὸς μέν, εἶναι ἔργον τῆς θείας χάριτος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποτέλεσμα ἐφαρμογῆς ὀρθῶν ὁμιλητικῶν κανόνων καὶ ἐπιτυχῶν ψυχολογικῶν μεθόδων. Τὸ ὑπερφυσικὸν γεγονὸς τῆς θείας χάριτος παραμένει μυστήριον διὰ τὸν ἄνθρωπον. Μυστήριον ποὺ ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς ἑρμηνείας του εἰς τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀνεξιχνίαστοι. Ἀλλ' ἡ διὰ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ μεταβολὴ τοῦ ἐσωτέρου ἀνθρώπου, ὑπερφυσικὸν γεγονὸς αὐτὸ καθ' ἑαυτό, μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ἔχει ἐπίσης καὶ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἐξήγησιν καὶ ὄψιν, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ διὰ τῶν θύραθεν μεθόδων.

Ὁ Θεὸς εἰς τὰς σχέσεις του πρὸς τὸν ἄνθρωπον δὲν ἀποκλείει τὸν φυσικὸν παράγοντα, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ αὐτὸν πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν θείων σκοπῶν του. Ἡ πορεία τῆς χάριτος δὲν εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν πορείαν τῆς φύσεως. Ἐνῷ ἡ διὰ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ μεταστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ οἰκοδομὴ αὐτοῦ ἐν Χριστῷ ἀποτελεῖ ὑπερφυσικὸν γεγονός, ἐν τούτοις αὕτη ὑπόκειται καὶ εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἑπομένως εἶναι δυνατὸν νὰ μελετηθῇ καὶ ἑρμηνευθῇ καὶ ἐξ ἐπόψεως ψυχολογικῆς.

Πρέπει νὰ γίνῃ, ὅμως, διάκρισις μεταξὺ τῆς ἐφαρμογῆς ψυχολογικῶν μεθόδων εἰς τὸ κήρυγμα καὶ τῆς θρησκευτικῆς ψυχολογίας, τῆς διακρινούσης εἰς τὴν διὰ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχανομένην ἐσωτέραν μεταβολὴν τοῦ ἀνθρώπου ἓν ψυχολογικὸν φαινόμενον μόνον, ἀποκλειούσης τελείως τὸν ὑπερφυσικὸν παράγοντα. Ἡ προσφορὰ τῆς ψυχολογίας εἰς τὸ κήρυγμα συνίσταται ἐκ τῆς παροχῆς συστηματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν μεθόδων, ὥστε οἱ κήρυκες τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ νὰ δύνανται ἐπιτυχῶς νὰ ὁδηγοῦν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν οἰκείωσιν τῆς πίστεως. Οὕτως ἡ ψυχολογία καθίσταται θεραπαινὶς τῆς χάριτος, παρέ-

χουσα εἰς τοὺς ἱεροκήρυκας τοὺς τρόπους δι' ὧν δύνανται οὗτοι ἀποτελεσματικῶς νὰ συνεργοῦν μετὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Τὸ κήρυγμα χαρακτηρίζεται ἀναλόγως πρὸς τὸ περιεχόμενον, τὴν μορφήν, τὴν διάταξιν τῆς ὕλης αὐτοῦ, κλπ. [1]. Χαρακτηρίζεται, ἐπίσης, καὶ κατὰ τὰς ψυχολογικὰς μεθόδους τὰς ἐφαρμοζομένας εἰς τὴν προπαρασκευὴν καὶ τὴν ἐκφώνησιν αὐτοῦ, δηλαδή, κατὰ τὸν τρόπον ποὺ ὁ ἱεροκήρυξ μεταδίδει τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὰς ψυχολογικὰς ἀντιδράσεις τῶν ἀκροατῶν του.

Ὅταν ὁ ἱεροκήρυξ ἔχῃ ἐπιλέξῃ τὸ θέμα τοῦ κηρύγματος, ὡς καὶ τὸ εἰδικὸν μήνυμα, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ νὰ μεταδώσῃ, ὅταν ἔχῃ ἀποφασίσει περὶ τῆς δομῆς τοῦ κηρύγματος, τότε θέτει εἰς ἑαυτὸν τὸ ἐρώτημα, ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ πνευματική, νοητικὴ καὶ συναισθηματικὴ σχέσις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀκροατῶν. Ποῖα πρέπει νὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς προσωπικότητός του, ποὺ θὰ προβληθοῦν ἰδιαιτέρως, ὥστε νὰ προκαλέσουν καὶ νὰ διατηρήσουν ἀμείωτον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν.

Τὸ κήρυγμα ἀξιολογεῖται ἐκ τοῦ τρόπου ἀναπτύξεως τῆς βασικῆς ἐν αὐτῷ ἰδέας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς δημιουργίας καταλλήλων ψυχολογικῶν καταστάσεων εἰς τοὺς ἀκροατάς. Ἀκόμη καὶ τὸ θεολογικώτερον ἢ φιλοσοφικώτερον κήρυγμα δὲν πρέπει ν' ἀποκλείσῃ τελείως τὸν ψυχολογικὸν παράγοντα, ἐφ' ὅσον καὶ οἱ πλέον βαθεῖς φιλόσοφοι δὲν ἐκφράζουν μόνον ἁπλῆν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ ἐφ' ὅσον τὸ ἀκροατήριον ἑνὸς ἱεροκήρυκος ποτὲ δὲν συνίσταται ἐκ φιλοσόφων μόνον. Ἐπὶ πλέον, ἡ περὶ σεσαρκωμένου Λόγου μαρτυρία δὲν πρέπει καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταδοθῇ χωρὶς αἴσθημα. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον νοῦς, ἀλλὰ καὶ καρδία.

Ἡ ἀνάπτυξις, ἑπομένως, ἑνὸς κηρύγματος ἀξιολογεῖται, κυρίως, βάσει δύο κριτηρίων. Πῶς, δηλαδή, αἱ ἔννοιαι διαδέχονται ἀλλήλας καὶ πῶς δημιουργοῦνται κατάλληλα συναισθήματα εἰς τοὺς ἀκροατάς. Τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα, τὸ νοητικὸν καὶ τὸ ψυχολογικόν, πρέπει νὰ συμπληροῦν ἄλληλα. Οἱ ἐνδιαφερόμενοι μόνον δι' ἐννοίας, ἰδέας καὶ νοή-

[1] Περὶ αὐτῶν, ἴδε· Π. Τρεμπέλα, Ὁμιλητική, Ἀθῆναι 1928. A. W. Blackwood, The Preparation of Sermons, New York 1948. H. Grady Davis, Design for Preaching, Philadelphia 1958. J. A. Broadus. On the Preparation and Delivery of Sermons, (νέα ἔκδοσις) New York 1944. W. E. Sangster, The Craft of the Sermon, London 1956. P. T. Forsyth, Positive Preaching and the Modern Mind, Grand Rapids, Michigan 1964, κ.ἄ.

ματα, καὶ οἱ ὁποῖοι, συνήθως, δὲν μετέχουν τακτικῶς τῆς λατρείας τῆς Ἐκκλησίας, πιθανῶς νὰ διαφωνοῦν ἐν προκειμένῳ, πιστεύοντες ὅτι τὸ κήρυγμα πρέπει νὰ εἶναι πλούσιον εἰς ἰδέας μόνον, ὅτι τοῦτο πρέπει ν' ἀπευθύνεται εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀκροατῶν, νὰ ἱκανοποιῇ τὰς νοητικάς των ἀπαιτήσεις καὶ ἀνησυχίας, νὰ μὴ περιέχῃ μίαν ἢ ὀλίγας ἰδέας, ἀναπτυσσομένας ἀπὸ διαφόρων πλευρῶν, ἀλλὰ πολλάς. Ἐπιθυμοῦν, ἴσως, αἱ ἔννοιαι νὰ διαδέχωνται ἀλλήλας μὲ ταχὺν ρυθμὸν διὰ νὰ ἱκανοποιοῦν τὰς νοητικάς των ἀπαιτήσεις. Οὗτοι σκέπτονται, ὅμως, ἑαυτοὺς μόνον καὶ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀντιδράσεις, ἀγνοοῦντες, ὅτι ἓν πολυπληθὲς ἀκροατήριον εἶναι, συνήθως, ποικίλον εἰς τὴν σύνθεσιν, συνιστώμενον ἐκ μορφωμένων καὶ ἀμορφώτων, συχνάκις δὲ ἐξ ἀνθρώπων τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου καὶ ὅτι ἓν ἀνάμικτον εἰς τὴν σύνθεσίν του ἀκροατήριον ἔχει ἰδίαν ψυχολογίαν.

Ὅταν τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἱεροκήρυκος δὲν εἶναι ἀλλεπάλληλα, ὅταν ὁ ἔμπειρος καὶ ἱκανὸς ἱεροκήρυξ δὲν προχωρεῖ ταχέως καὶ σχολαστικῶς ἀπὸ ἰδέας εἰς ἰδέαν, ὁ χρόνος δὲν χάνεται. Ἁπλῶς ὁ ἱεροκήρυξ αὐτὸς ἀναπαύει τὸ ἀκροατήριόν του ἐκ τοῦ βάρους δυσκόλων ἐννοιῶν. Ἐπαναλαμβάνει τὴν κεντρικὴν ἔννοιαν τοῦ κηρύγματος ὑπὸ διαφόρους μορφάς, χάριν τῶν ὀλιγώτερον μορφωμένων καὶ τῶν μὴ ὀξυδερκῶν ἀκροατῶν.

Ἐπιζητεῖ νὰ προκαλέσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν του, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀπορροφημένοι ἀπὸ τὰς μερίμνας τῆς ζωῆς, προσπαθῶν νὰ κρατήσῃ εἰς παραλλήλους γραμμὰς ἐν τῷ κηρύγματι τὴν λογικὴν καὶ τὸ συναίσθημα. Διὰ τὸν ἱεροκήρυκα αὐτὸν «ἀνάπτυξις» τοῦ κηρύγματος δὲν σημαίνει προφορικὴν ἔκθεσιν τῶν ἰδεῶν του καὶ τῆς σοφίας του πρὸς ἰδίαν ἱκανοποίησιν ἢ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν διανοουμένων ἢ τῶν ὑποκρινομένων τὸν διανοούμενον ἐκ τῶν ἀκροατῶν του. Δι' αὐτὸν ἡ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ ἐνδιαφέρῃ τὸ μέγιστον, δυνατόν, μέρος ἐκ τοῦ ἑτερογενοῦς ἀκροατηρίου του, καὶ νὰ συγκινῇ αὐτὸ ὑπὲρ τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν. Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἀναγκαῖος τυγχάνει ὁ ἐπιτυχὴς συνδυασμὸς ἐννοιῶν καὶ συναισθήματος. Ὅταν ἐφαρμόζεται ἡ ψυχολογικὴ μέθοδος, τὸ κήρυγμα ἀναπτύσσεται κλιμακωτῶς. Τὰ διάφορα αὐτοῦ κλιμακωτὰ στάδια ὁδηγοῦν πρὸς τὴν κορυφήν, τὴν κεντρικὴν ἐν αὐτῷ ἔννοιαν. Ὅλα αὐτὰ τὰ στάδια ἀποτελοῦν στιγμὰς συγκινήσεως καὶ δραματισμῶν, ποὺ ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ πρὸς τὴν κορυφαίαν ἰδέαν τὴν περιεχομένην εἰς τὸ κήρυγμα. Καρδία καὶ νοῦς τότε συνθέ-

τουν μίαν μουσικήν. Σκέψις καὶ συναίσθημα γεννῶνται καὶ ἀναπτύσσονται μέχρις οὗ, ἀκροαταὶ καὶ ἱεροκήρυξ, γνωρίσουν τὴν ἀλήθειαν ποὺ ἐλευθερώνει ἐν τῇ δόξῃ καὶ ἐν τῷ θαύματι τῆς πλήρους ἀποκαλύψεως.

Εἰς τὸ κήρυγμα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθοῦν τέσσαρες ψυχολογικαὶ μέθοδοι χωρὶς αὗται νὰ εἶναι μοναδικαί. Δηλαδή, ὁ ἱεροκήρυξ διὰ νὰ ἐπιδράσῃ ψυχολογικῶς ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν δύναται νὰ ὁμιλῇ:

I) Ὡς ἐξουσίαν ἔχων (διδακτικῶς ἢ αὐθεντικῶς), II) διὰ τῆς πειθοῦς, III) μετὰ πνεύματος συνεργασίας μετὰ τῶν ἀκροατῶν (συμμετοχὴ τῶν ἀκροατῶν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας) καὶ IV) ριζοσπαστικῶς χρησιμοποιῶν καὶ τὴν εἰρωνείαν.

Αἱ διαιρέσεις αὐταὶ δὲν εἶναι ἀποκλειστικαί. Τὸ κήρυγμα εἶναι δυνατὸν νὰ περιλαμβάνῃ στοιχεῖα δύο ἢ τριῶν ἐκ τῶν ὡς ἄνω μεθόδων. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἑκάστη τῶν ὡς ἄνω ψυχολογικῶν μεθόδων ἐφαρμόζεται ἐπιτυχέστερον εἰς ὡρισμένους κατὰ τὴν δομὴν καὶ τὸ περιεχόμενον τύπους κηρυγμάτων. Ἡ μέθοδος π.χ. τοῦ αὐθεντικῶς ὁμιλεῖν ἐφαρμόζεται καλύτερον εἰς τὸ ἀναλυτικὸν κήρυγμα, ἡ μέθοδος τοῦ ὁμιλεῖν διὰ τῆς πειθοῦς εἰς τὸ κήρυγμα τὸ περιέχον ἐπιχειρήματα (ἀπολογητικὸν) κ.ο.κ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι εἶναι δυνατὸς ἕνας ἐπιτυχὴς συνδυασμὸς ὅλων τῶν ἀνωτέρω μεθόδων εἰς οἱονδήποτε κήρυγμα, ἀνεξαρτήτως περιεχομένου, ἢ δομῆς αὐτοῦ [1].

I. Ὁ ἱεροκήρυξ, ἔργον τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἔκθεσις τῶν διδασκαλιῶν τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ εἶναι παιδαγωγός. Ὅταν δὲ σκοπεύῃ νὰ παρουσιάσῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας μὲ αὐθεντίαν, ὡς ἐξουσίαν ἔχων, ἡ μέθοδός του πρέπει νὰ εἶναι διδακτική.

Ὁ ἱεροκήρυξ ὁμιλεῖ μὲ αὐθεντίαν, διότι εἶναι κήρυξ τοῦ Βασιλέως Χριστοῦ, ἔχων ἐπίσημον ἰδιότητα καὶ ἐξουσίαν ἐν τῷ σώματι τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν πράττει δὲ τοῦτο διὰ νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτὸν διὰ λόγων. Ἡ ἐξουσία τοῦ ἱεροκήρυκος ἐκπορεύεται ἐκ τῆς ἰδιότητος καὶ τοῦ ἔργου του, ἐκ τοῦ διδακτικοῦ ἀξιώματος τῆς ἱερατικῆς ἐξουσίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τοῦ ἐπεκτεινομένου καὶ εἰς τὰ λαϊκὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁμιλοῦντα ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου, τοῦ κατέχοντος τὴν

[1] Sangster, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 99 - 110.

πλήρη ἱερατικὴν ἐξουσίαν καὶ ἑπομένως καὶ τὴν διδακτικὴν τοιαύτην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ὁ ἱεροκήρυξ ἐκθέτει καὶ ἀναλύει τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἑπομένως ὁ λόγος οὗτος πρέπει νὰ ἔχῃ δύναμιν, ἐξουσίαν, νὰ εἶναι αὐθεντικός. Ὁ ἱεροκήρυξ δὲν πωλεῖ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ κηρύσσει αὐτόν, δὲν διαλαλεῖ αὐτὸν ἀλλ' εὐαγγελίζεται, δὲν μεταδίδει τὸ θεῖον μήνυμα μὲ δειλίαν καὶ φόβον, ἀλλ' ἀναγγέλλει αὐτὸ μετ' ἐξουσίας ἐνώπιον πάντων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ αὐθεντία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, καὶ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ ἱεροκήρυκος ὡς φορέως αὐτοῦ, πρέπει νὰ τονίζεται εἰς ὡρισμένας στιγμὰς τοῦ κηρύγματος· «εἶπεν ὁ Κύριος», ἢ «ἡ Ἐκκλησία διδάσκει». Ἡ ἐξουσία εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας Του.

Ὁ ἱεροκήρυξ ὁμιλῶν ὡς ἐξουσίαν ἔχων γνωρίζει, ὅτι ἡ ἐξουσία αὐτὴ ἀνήκει εἰς τὴν ἰδιότητά του, τὸ ἀξίωμά του, καὶ οὐχὶ εἰς αὐτὸν προσωπικῶς. Ἐὰν πιστεύῃ ἄλλως, τὰ ἀποτελέσματα εἶναι θλιβερά. Εἶναι οἰκτρὸν τὸ φαινόμενον τοῦ κομπάζοντος ἱεροκήρυκος, τοῦ σφετεριζομένου ὑπὲρ τῶν ἀσήμων προσωπικῶν ἀπόψεών του τὴν ἐξουσίαν καὶ αὐθεντίαν τὴν ἀνήκουσαν εἰς τὸ ἀξίωμά του. Τότε παρουσιάζεται ὡς ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτὸν καὶ τοῦτο προκαλεῖ ψυχολογικὴν ἀντίδρασιν. Οἱ ἀκροαταὶ ἀντιδροῦν ὑποσυνειδήτως πρὸς τὸν ἱεροκήρυκα τὸν σφετεριζόμενον διὰ τὸ πρόσωπόν του ἐξουσίαν καὶ αὐθεντίαν μὴ ἀνηκούσας εἰς αὐτόν. Δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται ὁ ὁμιλῶν μὲ ἐξουσίαν, κηρύσσων τὸ μήνυμα τοῦ βασιλέως του, καὶ ὁ καυχηματίας, ὁ κηρύσσων ἑαυτόν. Ὁ ἱεροκήρυξ καὶ οἱ ἀκροαταὶ γνωρίζουν καλῶς τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ ἱεροκήρυξ δὲν περιαυτολογεῖ, δὲν ἐπιδεικνύεται, σαφῶς σεμνὸς οὐδόλως ἐπαίρεται, ἀλλ' ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ἡ Ἐκκλησία χρησιμοποιεῖ αὐτὸν ὡς ὄργανόν της. Ἡ ἐξουσία δι' ἧς ὁμιλεῖ φαίνεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὁμιλεῖ ἄνευ περιστροφῶν, μετὰ θάρρους καὶ παρρησίας, ἀλλὰ κατορθώνει νὰ μὴ προβάλλῃ ἑαυτόν. Ὁ ἀκροατὴς ἀκροώμενος τοῦ ἱεροκήρυκος αὐτοῦ, εὐκόλως λησμονεῖ αὐτὸν ὡς πρόσωπον, ἔχων τὴν ἐντύπωσιν ὅτι συνδιαλέγεται μετὰ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὁ ἱεροκήρυξ ὁμιλεῖ ἐπιδεικτικῶς, μετὰ μεγάλης αὐτοπεποιθήσεως καὶ πομπώδους ὕφους. Ἡ πεποίθησις εἰς τὰ προσωπικά του χαρίσματα ἐκδηλοῦται εἰς ὁ,τιδήποτε λέγει. Οἱ ἀκροαταί, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἀπωθοῦνται ψυχολογικῶς, ὄχι διότι ἀντιστρατεύονται τὴν ἐξουσίαν τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου δωρουμένην, ἀλλὰ διότι ὑποσυνειδήτως ἀντιστρατεύονται τὸν προσωπικὸν σφετερισμὸν τῆς ἐξουσίας αὐτῆς.

Τοιουτοτρόπως, ὁ ἱεροκήρυξ πρέπει ν' ἀποφεύγῃ, ἰδίᾳ ὅταν κηρύττῃ ὡς ἐξουσίαν ἔχων, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐκδήλωσιν δειλίας, φόβου καὶ διστακτικότητος, ἀφ' ἑτέρου ἐγωϊσμοῦ. Πρέπει νὰ ἐνθυμεῖται ὅτι διδάσκει τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, κατ' ἀνάθεσιν. Πρέπει νὰ κηρύσσῃ τὸν λόγον ἄνευ δισταγμοῦ καὶ φόβου, μετὰ παρρησίας, ὡς ἐξουσίαν ἔχων, μόνον, ὡς ὁ κῆρυξ τοῦ μηνύματος τοῦ Βασιλέως Χριστοῦ.

ΙΙ. Ὁ ἱεροκήρυξ δὲν ἐκθέτει πάντοτε ἁπλῶς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Πολλάκις ὑποχρεοῦται νὰ χρησιμοποιήσῃ εἰς τὸ κήρυγμά του ἐπιχειρήματα πρὸς ἐνίσχυσιν ὡρισμένων θέσεών του.

Οἱ ἀκροαταὶ ἑνὸς κηρύγματος σήμερον, ἰδίᾳ εἰς τὰς πόλεις, εἶναι κριταὶ τῶν ὑπὸ τοῦ ἱεροκήρυκος λεγομένων καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ἱεροκήρυξ ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ὑπὲρ τοῦ κηρύγματός του εὐνοϊκὴν των κρίσιν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποκρύπτῃ τὸν σκοπόν του, ποὺ εἶναι νὰ πείσῃ τοὺς ἀκροατάς του. Εἰς τὸ δικαστήριον οἱ ἔνορκοι γνωρίζουν καλῶς ὅτι ὁ συνήγορος τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς καὶ ὁ συνήγορος τῆς ὑπερασπίσεως ἀμφότεροι προσπαθοῦν νὰ πείσουν αὐτούς. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν ἱεροκήρυκα τὸν χρησιμοποιοῦντα τὴν μέθοδον τῆς πειθοῦς.

Ὁ σκοπὸς τοῦ κηρύγματος καθίσταται φανερὸς ἐξ ἀρχῆς, ὁ ἱεροκήρυξ ἀνακοινώνει ἐκεῖνο ποὺ πρόκειται νὰ διδάξῃ καὶ ν' ἀποδείξῃ καὶ ἐπίσης δηλοῖ ὁποίαν στάσιν τὸ ἀκροατήριον πρέπει νὰ υἱοθετήσῃ.

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ὑπὸ τοῦ ἱεροκήρυκος ἀναγγελία τῶν γενικῶν διαιρέσεων τοῦ θέματος τοῦ κηρύγματος δὲν βλάπτει, ἀλλ' ἐπιβάλλεται. Αἱ ὑποδιαιρέσεις καὶ τὰ ἐπὶ μέρους σημεῖα τοῦ θέματος καλὸν εἶναι νὰ μὴ ἀνακοινώνωνται διὰ νὰ ὑπάρχῃ τὸ στοιχεῖον τῆς ἐκπλήξεως. Δὲν πρέπει, ὅμως, ὁ ἱεροκήρυξ νὰ προκαλῇ ἔκπληξιν εἰς τοὺς ἀκροατάς του περὶ τοῦ γενικοῦ θέματος καὶ τοῦ γενικοῦ σκοποῦ τοῦ κηρύγματος. Τὰ τελευταῖα ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι γνωστὰ ἐξ ἀρχῆς. Τότε τίθενται εἰς ἐνέργειαν ὑπὸ τοῦ ἱεροκήρυκος ὅλαι αἱ διανοητικαὶ καὶ ψυχικαὶ του δυνάμεις, διὰ νὰ πεισθοῦν οἱ ἀκροαταί. Αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν καὶ αὐταὶ καλοῦνται νὰ βοηθήσουν τὴν θέλησιν τῶν ἀκροατῶν, ὅπως οὗτοι ἀκολουθήσουν σταθερῶς τὴν ὀρθὴν ὁδόν.

Δυνατόν, ὅμως, εἶναι νὰ πεισθῇ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ παραμείνῃ ἀδιάφορος ἡ θέλησις αὐτοῦ. Λογικὰ ἐπιχειρήματα ἀκαταμά-

χητα, πολλάκις ἀποβαίνουν εἰς βάρος μιᾶς ὑποθέσεως. Αἱ λογικαὶ δικαιολογίαι εἰς τὰ ἐπιχειρήματα μιᾶς πιεζομένης ψυχῆς, πιθανὸν νὰ ἐξουδετερώνωνται λογικῶς, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτὴ παρότι ἀναγνωρίζει ὅτι ἔχει νικηθῇ λογικῶς, τελικῶς δὲν ἔχει παραδοθῇ. Ἡ θέλησις δὲν θὰ ἔχῃ ἐνδώσῃ εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὰς ἐξωτερικὰς μάχας θὰ ἔχῃ νικήσῃ ὁ ἱεροκήρυξ, ἀλλ' ἡ σημαία τοῦ ἐχθροῦ θὰ κυματίζῃ ἀκόμη εἰς τὸ φρούριόν του.

Ὁ ἱκανὸς ἱεροκήρυξ ἔχει ὑπ' ὄψιν του πάντοτε αὐτὴν τὴν ὑποσυνείδητον ἰσχυρογνωμοσύνην τῶν ἀκροατῶν. Προσπαθεῖ, κατὰ κάποιον τρόπον, νὰ πείσῃ μὲν τὸν νοῦν χωρίς, ὅμως, ν' ἀνταγωνισθῇ τὴν θέλησιν τῶν ἀκροατῶν. Δὲν ἀφήνει τοὺς ἀκροατάς του νὰ ἔχουν τὴν καρδίαν των ἀντιπολιτευομένην εἰς τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ. Ἡ λογικὴ δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἐν προκειμένῳ. Ἡ ἀγάπη ἀποτελεῖ τὸ μέσον τῆς ἐπιτυχίας, ἡ ὑπερφυσικὴ ἀγάπη, τὴν ὁποίαν ἀπὸ Θεοῦ ἔχει ὁ ἱεροκήρυξ διὰ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται νὰ πληροῖ τὴν καρδίαν του καὶ νὰ μεταβάλλεται εἰς λατρείαν, ὅταν ἀτενίζῃ τὸν λαόν, τὸν ἐμπεπιστευμένον εἰς αὐτὸν πρὸς εὐαγγελισμόν. Σκέπτεται, ὅτι ὁ Θεὸς ἠγάπησε τοὺς ἁμαρτωλούς, ὥστε ἀπέθανεν ὑπὲρ αὐτῶν. «Χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι» (Λουκ. 15, 10). Ἀναφέρει τὰ ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας ἀσθενῆ ἐπιχειρήματα ποὺ προβάλλουν οἱ ἀκροαταί του ἐν νῷ, ἀλλὰ πράττει τοῦτο μετὰ τρυφερότητος καὶ καλωσύνης, ὥστε νὰ μὴ ἀνταγωνίζεται αὐτούς. Ἀντιθέτως δέ, τοποθετεῖ καὶ ἑαυτὸν μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν ὡς ἕνα ἐξ αὐτῶν, ὑποκείμενον εἰς τοὺς αὐτοὺς πειρασμοὺς καὶ τὰς αὐτὰς πτώσεις, ὡς καὶ ἐκεῖνοι. Τοιουτοτρόπως προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κηρύγματός του, ὥστε ἡ φωνή του νὰ γίνεται φωνή των, φωνὴ ἑνὸς ἀπὸ μακροῦ νεκροῦ ἐγώ, ἑνὸς ἐγὼ ἐγειρομένου, παραδόξως, εἰς νέαν ζωήν. Οἱ ἀκροαταί τότε δὲν ἀπεχθάνονται ἐνδομύχως τὸν ἱεροκήρυκα, δὲν αἰσθάνονται αὐτὸν ὁμιλοῦντα ἐναντίον των ἢ ὑπὲρ καταστάσεων ξένων πρὸς αὐτοὺς καὶ τὴν φύσιν των. Αἰσθάνονται, ὅτι ἀπευθύνεται πρὸς τὸ καλύτερον ἐγώ των. Ἡ καρδία συνθηκολογεῖ πρὸ τοῦ νοῦ. Ἐπιθυμοῦν τότε νὰ πεισθοῦν, νὰ εἶναι μὲ τὸ μέρος τοῦ ἱεροκήρυκος· εἰς τὴν φωνήν του ἐπιθυμοῦν ν' ἀναγνωρίσουν τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ, ν' ἀλλάξουν πεποιθήσεις ἁμαρτωλάς, νὰ μετανοήσουν. Ἐν προκειμένῳ, δὲν πρόκειται τόσον περὶ ἐκλογῆς παρὰ τοῦ ἱεροκήρυκος καταλλήλων λέξεων ἢ ἀκόμη δὲν πρόκειται περὶ εὐγλωττίας. Εἶναι ἡ πίστις τῶν ἀκροατῶν, ὅτι ὁ ἱεροκήρυξ μεριμνᾷ περὶ αὐτῶν, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας των, ὅπως ὁ πατὴρ μεριμνᾷ ὑπὲρ τῶν τέ-

κνων του. «'Αναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ ἐρῶ αὐτῷ· πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου». (Λουκ. 15, 18).

Ἡ μέθοδος αὐτὴ ἐπαφῆς τοῦ ἱεροκήρυκος μετὰ τῶν ἀκροατῶν σκόπιμον εἶναι νὰ ἐφαρμόζεται εἰς τὰ κηρύγματα μετανοίας, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὰ κοινωνικὰ καὶ ἀπολογητικά, ἔστω καὶ ὑπὸ διαφορετικὴν μορφήν. Ἐκτὸς τῶν κηρυγμάτων αὐτῶν, εἰς ἃ χρησιμοποιοῦνται ἐπιχειρήματα καὶ διαλεκτική, ἡ μέθοδος τῆς πειθοῦς πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται εἰς ὅλους τοὺς τύπους τῶν κηρυγμάτων, ἂν ὄχι εἰς ὅλα τὰ μέρη αὐτῶν, τοὐλάχιστον ὅμως, περὶ τὸ τέλος αὐτῶν.

III. Ἱεροκήρυκές τινες νομίζουν, ὅτι τὸ ὕψος καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ ἄμβωνος ἀπὸ τοῦ κυρίως ναοῦ, ὅπου ἵστανται οἱ πιστοί, ἐκφράζει καὶ τὴν διαλανθάνουσαν ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν ἀπόστασιν τοῦ ἱεροκήρυκος ἀπὸ τῶν ἀκροατῶν. Ἡ εὔλογος δὲ πρόθεσις τῶν ἱεροκηρύκων αὐτῶν εἶναι νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸ ἀκροατήριον, ὅτι τοιαύτη ἀπόστασις εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει, ὅτι καὶ αὐτοὶ εἶναι ἄνθρωποι μὲ τὰ αὐτὰ πνευματικὰ προβλήματα, ποὺ ταλαιπωροῦν τοὺς ἀκροατάς των.

Ἡ ψυχολογικὴ μέθοδος, ἡ ὀνομασθεῖσα ἀνωτέρω τῆς συνεργασίας, ἐφαρμοζομένη εἰς τὸ κήρυγμα δύναται νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν δυσκολίαν αὐτήν. Ὁ ἱεροκήρυξ ἐφαρμόζων τὴν μέθοδον αὐτὴν υἱοθετεῖ νοητικὴν καὶ ψυχολογικὴν στάσιν ἀπέναντι τῶν ἀκροατῶν του, ἀποδεκτὴν ὑπ' αὐτῶν. Δὲν φέρεται ὡς διδάσκαλος ἢ ὡς σύμβουλος, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος ἀπορῶν καὶ εὑρισκόμενος εἰς ἀμηχανίαν. Τὸ κήρυγμα, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἀρχίζει δι' ἑνὸς κειμένου αἰνιγματικοῦ, ἢ δι' ἑνὸς προβλήματος τῆς ζωῆς, ἢ διὰ μιᾶς περὶ τὴν πίστιν ἀμφιβολίας, ἢ δι' ἑνὸς ἀλύτου, φαινομενικῶς, κοινωνικοῦ προβλήματος. Ὁ ἱεροκήρυξ, εἰς τὴν ἀρχήν, δὲν ὁμιλεῖ ὡς διδάσκαλος ἔχων ἑτοίμην λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα, ἢ ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν οἱ ἀκροαταὶ ὀφείλουν νὰ δεχθοῦν ὡς ἐπιβαλλομένην ἄνωθεν αὐθεντικῶς. Ὁμιλεῖ, εἰς τὴν ἀρχήν, ἐκφράζων ἀπορίαν καὶ τοποθετῶν ἑαυτὸν εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ τῶν ἀκροατῶν του πνευματικὴν κατάστασιν, δειλιῶν, ὡς καὶ ἐκεῖνοι, πρὸ τοῦ θιγομένου προβλήματος. Διατυπώνει θέσεις καὶ ἀντιθέσεις διὰ νὰ παρουσιάσῃ σαφέστερον τὰς δυσκολίας τοῦ θέματος καὶ εἰς ἐκείνους ἀκόμη ἐκ τῶν ἀκροατῶν του ποὺ δὲν ἀντελήφθησαν αὐτὰς ἤδη. Τοιουτοτρόπως τὸ θέμα καθίσταται ἔτι δυσκολώτερον. Χρησιμοποιεῖ, ἐπίσης, πληθυντικὸν ἀριθμὸν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιούμενα ρήματα, ὁδηγῶν τοὺς ἰδίους ἀκροατάς του εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀπαντήσεως καὶ

καθιστῶν τὴν ἀναζήτησιν αὐτὴν κοινὴν ἐπιδίωξιν. Τότε τὸ θέμα, ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον, παρουσιάζεται εἰς τοὺς ἀκροατὰς εὐκολώτερον καὶ κατὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ κηρύγματος τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν αὐξάνει, ὁ ρυθμὸς ἐπιταχύνεται καὶ ἱεροκήρυξ καὶ ἀκροαταὶ πλήρεις ἀγαλλιάσεως ἐκ τῆς κοινῆς ἀναζητήσεως καταλήγουν εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, μετέχοντες ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν χαρὰν τῆς λύσεως, ποὺ μὲ τόσην δυσκολίαν εἶχον ἀναζητήσει. Διὰ τῆς μεθόδου αὐτῆς ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας καθίσταται ψυχολογικῶς κοινὸν ἔργον τοῦ ἱεροκήρυκος καὶ τῶν ἀκροατῶν.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ περιέχει, ἀσφαλῶς, κινδύνους. Ἀπαιτεῖ τὴν παρὰ τοῦ ἱεροκήρυκος τελείαν προπαρασκευὴν τοῦ κηρύγματος. Ὁ ἱεροκήρυξ ὀφείλει, ἐπίσης, νὰ γνωρίζῃ ἐκ τῶν προτέρων, μετὰ πλήρους ἀκριβείας, ποῦ καὶ πῶς θὰ καταλήξῃ. Ἡ διατυπουμένη ἀβεβαιότης εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κηρύγματος διατυποῦται διὰ λόγων μόνον. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος, ποὺ περιέχεται εἰς τὸ θέμα, πρέπει νὰ εἶναι σαφής, ἀκριβής, καὶ ἱκανοποιητική. Ἐὰν ὁ ἱεροκήρυξ χαθῇ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς λύσεως, ἢ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν, μετὰ τὰ πρῶτα λεπτὰ τοῦ κηρύγματος, ὅτι ἀγνοεῖ πρὸς ποίαν κατεύθυνσιν πρέπει νὰ στραφῇ, θὰ ἐπιτύχῃ ἀποτελέσματα ἀντίθετα τῶν ἐπιδιωκομένων. Θὰ διερωτῶνται δὲ οἱ ἀκροαταί, διατὶ ὁ ἱεροκήρυξ ἐξέλεξε θέμα, ποὺ δὲν δύναται ν᾽ ἀναπτύξῃ καὶ ποὺ δημιουργεῖ εἰς αὐτὸν ἀνυπερβλήτους δυσκολίας. Ἐάν, ὅμως, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου αὐτῆς γίνεται μετὰ δεξιοτεχνίας, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἓν ἔξοχον κήρυγμα, ποὺ φέρει πολὺ πλησίον ἱεροκήρυκα καὶ ἀκροατάς. Ὁ ἱεροκήρυξ ἔχει καὶ τότε κερδίσει τὰς καρδίας τῶν ἀκροατῶν του.

IV. Ὁ ἱεροκήρυξ διὰ νὰ ἐπιδράσῃ ψυχολογικῶς ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν του δύναται ἐπίσης νὰ ὁμιλῇ ριζοσπαστικῶς. Τὴν μέθοδον, ὅμως, αὐτὴν ὀφείλει νὰ ἐφαρμόζῃ μετὰ προσοχῆς καὶ μόνον ἐφ᾽ ὅσον εἶναι ἔμπειρος ἱεροκήρυξ. Ἐπίσης, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὸν σκοπόν του, ἡ σύνθεσις τοῦ ἀκροατηρίου του πρέπει νὰ εἶναι εἰδική. Κατὰ τὴν μέθοδον αὐτὴν ὁ ἱεροκήρυξ λαμβάνει θέσιν ἐπὶ ἑνὸς θέματος, τὴν ὁποίαν δὲν ἔχει πράγματι, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἄλλοι ἔχουν. Λέγει π.χ. ὅτι δὲν ὑπάρχει ζωὴ μετὰ θάνατον, ὅτι ἡ ἁγία Γραφὴ δὲν περιέχει τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία εἶναι μία ἀπολιθωμένη Ἐκκλησία, ὅτι οἱ χαρτοπαῖκται εἶναι εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος κλπ. Υἱοθετῶν, φαινομενικῶς, τοιαύτας πεποιθήσεις ἀνθρώπων τινῶν, κατ᾽ ἀρχὴν φέρει ὑπὲρ τῶν θέσεων αὐτῶν ἐπιχειρή-

ματα ἀσθενῆ αὐτὰ καθ' ἑαυτά. Μετά, ὅμως, ἀπὸ κάθε ἐπιχείρημα, ὡς ἔντιμος ἄνθρωπος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἐπιχειρήματος ποὺ πρὸ ὀλίγου ἐχρησιμοποίησεν. Ἡ ὁμολογία αὐτὴ καθιστᾶ τὸ ἐπιχείρημα ἀνόητον. Παρὰ ταῦτα ὁ ἱεροκήρυξ ἐξακολουθεῖ ν' ἀναπτύσσῃ τὸ θέμα κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν μέχρις ὅτου ὁ τέλειος παραλογισμὸς καθίσταται ἐμφανὴς εἰς τοὺς ἀκροατὰς καὶ ἡ θέσις ποὺ ὁ ἱεροκήρυξ εἶχε φαινομενικῶς υἱοθετήσει εἰς τὴν ἀρχὴν καταρρίπτεται διὰ τῆς παρ' αὐτοῦ ἐντέχνου ὑπονομεύσεως.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ περιέχει, προφανῶς, κινδύνους. Εἰς ἕνα σύνηθες καὶ σύνθετον ἀκροατήριον ἄνθρωποι μικρᾶς διανοητικῆς δυνάμεως πιθανὸν νὰ παρεξηγήσουν τὴν ἀρχικὴν φαινομενικὴν θέσιν τοῦ ἱεροκήρυκος καὶ ἢ θὰ υἱοθετήσουν αὐτὴν ἢ θὰ ἀπωλέσουν τὴν πρὸς τὸν ἱεροκήρυκα καὶ πρὸς τὴν ὑγιᾶ αὐτοῦ ἠθικὴν κρίσιν ἐμπιστοσύνην των. Ἡ ἐφαρμογὴ δὲ τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου τῆς εἰρωνείας προϋποθέτει ἀνεπτυγμένον ἀκροατήριον. Ἑπομένως, ἡ μέθοδος αὐτὴ πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ φειδοῦς καὶ μόνον ὅταν ὁ ἱεροκήρυξ εἶναι βέβαιος περὶ τῆς νοητικῆς ἑτοιμότητος ὅλων τῶν ἀκροατῶν του. Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι, ἴσως, κατάλληλος δι' ἀκροατήριον φοιτητῶν ἢ διανοουμένων. Οἱ φοιτηταὶ ἔχουν, συνήθως, ἰδέας ριζοσπαστικὰς καὶ θὰ ἐπρόσεχον τὸν ἱεροκήρυκα τὸν ἐμφανιζόμενον εἰς αὐτοὺς ὡς ἔχοντα ριζοσπαστικὰς ἰδέας. Ὅταν δὲ ὁ ἱεροκήρυξ εἰς τὴν ἀρχὴν αἰχμαλωτίσῃ τὴν προσοχήν των, δύναται κατόπιν νὰ συγκρατήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον των μέχρις οἰκειοποιήσεως παρ' αὐτῶν τῆς ἀληθείας.

Ἐν κατακλεῖδι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθοῦν εἰς τὸ κήρυγμα περισσότεραι τῆς μιᾶς τῶν ὡς ἄνω μεθόδων. Εἶναι δυνατὸν νὰ συνδυασθοῦν κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν ὁλοκλήρου τοῦ κηρύγματος ἢ νὰ ἐφαρμοσθοῦν εἰς ἓν μόνον τμῆμα αὐτοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζεται κυρίως ἄλλη μέθοδος. Εἶναι δυνατόν, ἐπίσης, νὰ γίνουν συνδυασμοὶ ὅλων τῶν μεθόδων.

Γενικῶς, ἡ ψυχολογία χρησιμοποιουμένη ὑπὸ τῶν ἱεροκηρύκων εἰς τὸ κήρυγμα, ἐν συνδυασμῷ μετὰ ἐνδιαφέροντος εἰς ἰδέας περιεχομένου καὶ λογικῆς δομῆς, βοηθεῖ πολὺ εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ἐκφώνησιν κηρυγμάτων καλλιεπῶν, δυναμένων νὰ ἔχουν ἀπήχησιν εἰς τὸν νοῦν καὶ εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀκροατῶν, ὥστε ὄχι μόνον ὁ νοῦς ἀλλὰ καὶ ἡ θέλησις αὐτῶν νὰ κινητοποιοῦνται ὑπὲρ τῆς προσωπικῆς των σωτηρίας καὶ ὑπὲρ τοῦ ἔργου τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτοῖς καὶ ἐν τῷ κόσμῳ.

Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΥΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ROMANO GUARDINI

ΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ ΤΟΥ ΒΑΣΕΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ INITIATION A LA PRIÈRE

Ὑπὸ Ἀρχιμ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΟΥ π. Θ. & Ν.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Βασικὴν καὶ πρωταρχικὴν σημασίαν εἰς τὴν καθόλου πνευματικὴν ζωὴν κατέχει ἡ προσευχή. Εἶναι «Θεοῦ ὁμιλία, τῶν ἀοράτων θεωρία, τῶν ἐπιθυμούντων πληροφορία, τῶν ἀγγέλων ὁμοτιμία» κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης. «Νοερὰ καὶ ὁλόψυχος συνδιάλεξις», «ἀνάβασις νοῦ πρὸς Θεόν», «ἔσοπτρον», «τῆς θείας ἀγάπης προμνήστωρ, μήτηρ τῶν δακρύων καὶ πάλιν θυγάτηρ», «τῶν ἁμαρτημάτων ἱλασμὸς καὶ συγχώρησις», «φωτισμὸς τοῦ νοὸς ἀένναος, φλὸξ οὐράνιος», «ἱερὰ καὶ μήτηρ τῶν ἀρετῶν» ἡ μακαρία προσευχή, ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν τὸν δείκτην τῆς πνευματικότητος ἑνὸς ἑκάστου, τὸ θερμόμετρον τοῦ συνδέσμου τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ βαθμὸς τῆς ἀγάπης μας πρὸς Ἐκεῖνον, εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἐν τῇ προσευχῇ προσκαρτερήσεώς μας. Ἄνευ προσευχῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ πνευματικὴ ζωή, οὔτε κἂν χριστιανική. Διότι ἀποτελεῖ τὸ μέγα μέσον πρὸς κατάκτησιν τῆς τελειότητος, τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ἀναβρύουσι πάντα τὰ ἀγαθά, πνευματικὴν τροφὴν ἅμα καὶ τρυφήν, πρόξενον τῆς ψυχικῆς προκοπῆς, καὶ πλοῦτον πνευματικὸν ἀπερινόητον.

Παρὰ ταῦτα ὅμως, εἶναι γεγονὸς ὅτι ὀλίγην σημασίαν συνήθως δίδομεν εἰς τὴν προσευχήν. Μηχανικῶς πολλάκις ἀσκοῦμεν τὸ ἱερὸν τοῦτο καθῆκον μας. Πολὺ ὀλίγον ἀσχολούμεθα εἰς τὴν πρακτικὴν αὐτῆς ἐξάσκησιν, καὶ πολὺ ὀλιγώτερον εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν καὶ κατανόησιν τῆς ὑψίστης σημασίας της διὰ τὴν πνευματικήν μας ζωήν. Ὡς ἐκ τούτου ἀγνοοῦμεν βασικὰ ζητήματα ἀναφερόμενα εἰς αὐτήν, καὶ ἀρκούμεθα εἰς ὅσα παρεμπιπτόντως ἐμάθομεν. Ὅμως χωρὶς βαθυτέραν κατανόησιν τῆς μεγάλης καὶ ἀναντιλέκτου ἀξίας τῆς προσευχῆς, ὡς ἔργου ἀπασχολοῦντος οὐ μόνον τὴν ψυχὴν ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα, κινδυ-

νεύομεν νὰ ὁδηγηθῶμεν εἰς ἐσφαλμένην ἐκτίμησιν αὐτῆς, εὐθυγραμμίζοντες τὰς σχετικὰς ἀπόψεις μας, πρὸς ἀντιλήψεις ἥκιστα προσαρμοζομένας πρὸς τὴν βαρύτητα τοῦ μεγάλου τούτου χριστιανικοῦ καθήκοντος. Πολλοὶ τὸ καθῆκον τοῦτο τὸ ἀντιμετωπίζουν μετ᾽ ἐλαφρότητος, ἄλλοι ἄνευ εὐθύνης, χωρὶς τὴν πρέπουσαν σοβαρότητα.

Πρὸς διασάφησιν ἀκριβῶς ὡρισμένων ζητημάτων, σχέσιν ἐχόντων μὲ τὴν ἀρτίαν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἱεροῦ τούτου καθήκοντός μας τῆς προσευχῆς, ἐδημοσίευσε πρὸ καιροῦ περισπούδαστον ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον: «Vorschule des Betens» ὁ γνωστὸς καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν ρωμαιοκαθολικὸς κληρικὸς καὶ συγγραφεὺς Romano Guardini. Οὗτος, ἐν τῷ πονήματι τούτῳ, δαψιλῶς ἀσχολεῖται μὲ τὴν προσευχὴν καὶ τὰ συναφῆ πρὸς αὐτὴν προβλήματα, δίδων ἱκανοποιητικὴν λύσιν εἰς πλεῖστα ὅσα ἐξ αὐτῶν, καὶ διαφωτίζων ἀρκούντως τὸν ἀναγνώστην. Καθηγητὴς τῆς Καθολικῆς Φιλοσοφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου προπολεμικῶς ὁ Guardini, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκθέτῃ τὰ πορίσματα τῆς προσωπικῆς του κυρίως πείρας ἐπὶ τοῦ μεγάλου θέματος, μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν γλαφυρότητα καὶ πειστικότητα, ἀρετὰς ἐκείνων ἐκ τῶν συγγραφέων τῶν ὁποίων αἱ χαρασσόμεναι ἐπὶ τοῦ χάρτου γραμμαί, εἶναι ἀπόρροια τῶν ἐσωτερικῶν των βιωμάτων[1]. Τὸ βιβλίον τοῦτο, κατὰ γαλλικὴν μετάφρασιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Initiation à la Priere» τοῦ J. Minery (Paris 1951), ἐμελετήσαμεν ἐπισταμένως, παρακολουθήσαντες τὸν συγγραφέα εἰς τὴν κοπιώδη του πορείαν νὰ προσπελάσῃ τὰς δυσκολίας τοῦ θέματος. Προέβημεν μάλιστα καὶ εἰς πλήρη τοῦ βιβλίου μετάφρασιν χάριν ἡμῶν, ἥντινα θὰ ἐξεδίδωμεν τύποις, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβουν ἐμπόδια ἀνακόψαντα τὴν διάθεσιν ἡμῶν ἐκείνην. Κατόπιν τούτου, καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ ὅπως παράσχωμεν εἰς τὸν ἕλληνα ἀναγνώστην ἔστω καὶ ἀμυδράν τινα εἰκόνα τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου τούτου, ἐδημοσιεύσαμεν σειρὰν ἄρθρων ἐν τῷ περιοδικῷ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ» (1963, τ 23, 1964 τ. 1 - 5) ἐν οἷς περιληπτικώτατα ἐξεθέτομεν τὰς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς προσευχῆς.

Ἡ ἐντύπωσις ἣν εἰς τὸν θρησκεύοντα λαόν, ἐνεποίησαν τὰ ἄρθρα ἐκεῖνα, μᾶς ὡδήγησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἐπαναλάβωμεν τὴν

---

[1] Πλείονα περὶ τῆς καθόλου σταδιοδρομίας καὶ τῶν ἔργων τοῦ R. Guardini ἰδὲ ἐν ΑΚΤΙΝΕΣ 1960 Ἰούνιος σ. 204, καὶ ἐν Π. Μπρατσιώτου: Ρομάνο Γκουαρντίνι (Μία Ὀγδοηκονταετηρὶς 1885 - 1965) ἐν ἐπιφυλλίδι ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ 28.9.65.

ἐργασίαν ἐκείνην, ἀλλὰ πλέον περιεκτικὴν εἰς πληροφορίας καὶ ὀλιγώτερον περιληπτικήν, ἐπισυνάψαντες μάλιστα, ὑπὸ τύπον ὑποσημειώσεων καί τινας προσωπικὰς ἡμῶν ἀπόψεις ἐπὶ τῶν ἐκτιθεμένων ζητημάτων, ἢ παραλλήλους ἀπόψεις τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Εἶναι ὁμολογουμένως δύσκολον τὸ ἐγχείρημα νὰ γράψῃ τις περὶ τῶν προβλημάτων τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ ὀφείλομεν νὰ προσπελάσωμεν τὰ θρησκευτικὰ προβλήματα, ἵνα ὁδηγηθῶμεν διὰ τῆς ἐλλάμψεως αὐτῶν, εἰς τὴν φωτόλουστον ἀτμόσφαιραν τῆς θείας παρουσίας. Ὀφείλομεν, διότι ἡ προσευχὴ ἀποτελεῖ ἀνάγκην ἐσωτερικὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ καθῆκον. Δὲν εἶναι δὲ ὑπερβολὴ ἐὰν ἤθελέ τις ὑποστηρίξει ὅτι τὸ μέλλον τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξαρτᾶται ἐν πολλοῖς καὶ ἀπὸ τοῦτο: ἀπὸ τὸ ἐὰν ἡ προσευχὴ θὰ διατηρήσῃ μίαν πραγματικὴν ἐπαφὴν μὲ τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἱστορίας.

Αἱ σκέψεις τοῦ καθηγητοῦ π. R. Guardini ποὺ ἀκολουθοῦν, εἶναι νομίζω ἐπάναγκες νὰ γίνουν εὐρύτερον γνωσταί, διότι εἶναι εἰς θέσιν νὰ συντελέσουν καὶ αὐταί, μαζὶ μὲ τὴν λοιπὴν σχετικήν μας, προπαίδειαν, εἰς τὴν οἰκείωσιν τῆς ἐννοίας τῆς προσευχῆς. Ἡ ἀξία μιᾶς μεθόδου, γράφει κάπου ὁ A. Carell, ἔγκειται εἰς τὰ ἀποτελέσματά της. Κάθε δὲ μέθοδος προσευχῆς εἶναι καλὴ ὅταν φέρῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Θεόν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ αὐτῆς ἡ μέθοδος τοῦ σ. προσφέρει πολλά. Εἶναι μία συνεχὴς πορεία πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Καὶ εἰς τῆς πορείας αὐτῆς τὸν ἀνάντη δρόμον, ἐπιθυμοῦμεν πλέον νὰ εἰσαγάγωμεν τὸν φίλον ἀναγνώστην.

Ἀρχιμ. Χριστόδουλος Κ. Παρασκευαΐδης

I. ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΔΙΑ ΠΡΟΣΕΥΧΗΝ

1. Εἶναι ἀνάγκη; Συνήθως ἐπικρατεῖ ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις ὅτι ἡ πλέον ἰδανική, ἡ ἰδεώδης, ἡ πλέον αὐθεντικὴ προσευχή, εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ἐκπηγάζει αὐθορμήτως ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ μας, χωρὶς προσπάθειαν, χωρίς, πολλὲς φορές, τὴν ἀνάλογον προετοιμασίαν. Ὅπως τὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ ἐκχύνονται ἀπὸ τὰς πηγάς του, οὕτω πως πολλοὶ φρονοῦν, ὅτι πρέπει νὰ προσφέρεται εἰς τὸν Θεὸν ἡ προσευχή μας. Ἐκ πρώτης βεβαίως ὄψεως, τὸ τοιοῦτον φαίνεται πολὺ πειστικόν. Ὅμως μία κατὰ τοιοῦτον τρόπον θεώρησις τῆς προσευχῆς, δὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ὀρθή. Μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ ἀληθεύει. Ὅποιος ἰσχυρίζεται τὸ ἀντίθετον, προδίδει ὅτι πολὺ ὀλίγην ἔχει γνῶ-

σιν τῆς προσευχῆς, ἢ τοὐλάχιστον ὅτι δὲν ἔχει σοβαρῶς ἀσχοληθῇ μὲ αὐτήν.

Δὲν πρέπει νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὴν αὐθόρμητον καὶ πηγαίαν προσευχήν. Ἔχει βεβαίως καὶ αὐτὴ τὰς ἰδικάς της στιγμάς. Δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν χῶρον τῆς πνευματικῆς ζωῆς, οὔτε ἀπόβλητος. Εἰς στιγμὰς μεγάλης χαρᾶς ἢ μεγάλης θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας, ἡ ψυχὴ αὐθορμήτως πλέον, χωρὶς τὴν παραμικρὰν προσπάθειαν, στρέφεται πρὸς τὸν Θεόν. Τότε ἀποδιώκεται μακρὰν ἡ ὀλιγοπιστία καὶ ἡ ἀκηδία[1α]. Πλὴν δὲν πρέπει νὰ διαφεύγῃ τῆς προσοχῆς μας καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ εἰς παρομοίας στιγμὰς ἀσκουμένη προσευχὴ στηρίζεται περισσότερον εἰς τὸ συναίσθημα καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὴν λογικήν. Διότι εἶναι λάθος νὰ φρονῶμεν ὅτι πάντοτε ἡ χαρὰ καὶ ἡ θλίψις ὁδηγοῦν εἰς τὸν Θεόν. Ἰσχύει πολλάκις τὸ ἀντίθετον.

Ἴσως νὰ θεωρηθοῦν κάπως ὑπερβολικαὶ αἱ ἀπόψεις αὐταί. Καὶ τοῦτο διότι τὴν αὐθόρμητον προσευχήν, ἔχομεν συνηθίσει νὰ θεωρῶμεν ὡς δεῖγμα ὑψηλῆς πνευματικότητος καὶ ψυχικῆς ἀνατάσεως. Ἀλλὰ εἶναι βασικῆς σημασίας τὸ ὅτι ἡ προσευχὴ τοῦ εἴδους αὐτοῦ, ἄγεται καὶ φέρεται ἀπὸ τὸ ἔνστικτον, ἀπὸ τὰς ἐλευθέρας κινήσεις τῆς καρδίας, ἀπὸ μίαν ἐσωτερικὴν παρόρμησιν, ἡ ὁποία πολλάκις ἀπατᾷ ἀφοῦ δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως. Τοῦτο κατανοεῖ κανεὶς καλύτερον, ἐὰν σκεφθῇ πόσον ἄστατον εἶναι τὸ ἐσωτερικόν μας. Ὁπόσας μεταπτώσεις ὑφίσταται καὶ ὁπόσον ὀλίγην ἐμπιστοσύνην πρέπει νὰ μᾶς ἐμπνέῃ εἰς τὴν σχηματοποίησιν τῶν σχέσεών μας μὲ τὸν Θεόν. Παρὰ ταῦτα δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἀγνοήσῃ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πλέον θερμή, ἡ πλέον ζῶσα καὶ ἀποτελεσματικὴ προσευχὴ εἶναι ἴσως ἐκείνη ἡ ὁποία λαμβάνει χώραν ὑπὸ συνθήκας αὐθορμητισμοῦ, χωρὶς τύπους καὶ προετοιμασίαν. Τοῦτο ὅμως ὅσον βασικὸν καὶ θεμελιῶδες πλεονέκτημα καὶ ἂν εἶναι, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς ἐσφαλμένας κατευθύνσεις. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ προσευχὴ ἡ ἐκπηδῶσα αὐθορμήτως ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ μας, ἐνῷ εἶναι τόσον ἀποτελεσματική, ἐν τούτοις ἀποτελεῖ τὴν ἐξαίρεσιν. Δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς κανών. Ἄλλωστε, ὡς εἴπομεν, οὐδεμίαν πρέπει νὰ μᾶς ἐμπνέῃ ἐμπιστοσύνην. Ἂν στηριχθῶμεν μόνον εἰς αὐτήν, τότε θὰ φθάσωμεν κάποτε εἰς τὸ σημεῖον νὰ

[1α] Τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν ἐναργῶς τονίζει ὁ Μέγας Χρυσόστομος, ὅταν λέγῃ «οὐδὲν οὕτω φυγαδεύει ῥαθυμίαν καὶ ὀλιγωρίαν, ὡς ὀδύνη καὶ θλίψις πανταχόθεν συνάγουσα τὴν διάνοιαν καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα» (P. G. M. 48, 744).

μὴ προσευχώμεθα πλέον. Μία πορεία ποὺ θὰ ἤρχιζε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, θὰ ἦτο ἐγκαταλελειμμένη εἰς τὴν τύχην της. Ἀφοῦ ἄστατον καὶ ἀπειθάρχητον ἐν πολλοῖς εἶναι τὸ ἐσωτερικόν μας, ἀνάλογοι πρὸς αὐτὸ εἶναι καὶ αἱ κινήσεις του. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὸ θέμα τῆς προσευχῆς σοβαρῶς καὶ ὑπευθύνως. Ἡ προσευχὴ δὲν εἶναι μόνον μία ἔκφρασις, καὶ μάλιστα αὐθόρμητος, τῆς καρδίας. Εἶναι, πρὸ πάντων, ἓν καθῆκον, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ ἀφοσιωθῇ ὁ ἄξιος τοῦ ὀνόματός του ἄνθρωπος.

2. Πῶς θὰ προετοιμασθῶμεν; Τώρα πλέον καθίσταται ἀντιληπτὸν ὅτι προκειμένου νὰ προσευχηθῶμεν, ὅπως πρέπει, ὀφείλομεν νὰ μάθωμεν νὰ προσευχώμεθα, νὰ μυηθῶμεν εἰς τὰ μυστικὰ τῆς προσευχῆς, νὰ διδαχθῶμεν τὸ σύστημά της, τὴν τάξιν της, τὴν μέθοδόν της. Νὰ βιάσωμεν ἐν ἀνάγκῃ τὸν ἑαυτόν μας. Νὰ μὴ ἐξαπατηθῶμεν ἀπὸ τὸ συναίσθημα [2].

Δι' αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ προηγῆται τῆς προσευχῆς προε-

[2] Ἡ ἀνάγκη αὐτῆς τῆς μαθητείας καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῶν Μαθητῶν ὅπως διδαχθοῦν παρὰ τοῦ Μεγάλου Διδασκάλου των τὸν τρόπον τῆς γνησίας προσευχῆς. «Κύριε δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι» (Λουκ. ια' 1) ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν ὁ Κύριος ἔλαβεν, εὐθὺς ὡς ἤκουσε τὴν διατύπωσιν τῆς παρακλήσεως. Καὶ οἱ πατέρες πλειστάκις τονίζουν τὴν ἀνάγκην μιᾶς προετοιμασίας διὰ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς. Ἀπὸ τὸν πλούσιον πατερικὸν θησαυρόν, σταχυολογοῦμεν ἐνδεικτικῶς μερικὰς ἀπόψεις σχετικὰς μὲ τὸ θέμα μας. Οὕτως ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος τονίζει ἐμφαντικώτατα: «Τὸν εὐχόμενον, πρὸ τῶν ἄλλων, ἁπάντων, ἥμερον χρὴ ἔχειν τὴν διάνοιαν, κατεσταλμένον τὸν νοῦν, συντετριμμένην τὴν καρδίαν» (P. G. M. 51. 366). Καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἐπιγραμματικῶς ἀποφαίνεται: Καθαρτέον ἑαυτὸν πρῶτον, εἶτα τῷ καθαρῷ προσομιλητέον» (Λόγος περὶ δόγματος κεφ. 3). Ὁ δὲ πολὺς Ὠριγένης, ἐν τῷ περὶ Εὐχῆς ἔργῳ του, χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ ὅτι ὁ μέλλων νὰ προσευχηθῇ, ὀφείλει νὰ ἠρεμήσῃ ἐσωτερικῶς, καὶ νὰ φέρῃ κατὰ νοῦν τὸ μέγεθος τῆς πράξεως τὴν ὁποίαν μετ' ὀλίγον θὰ ἀναλάβῃ. «Πάντα πειρασμὸν καὶ λογισμῶν ταραχὴν ἀποβεβληκότα (τὸν μέλλοντα νὰ προσευχηθῇ) ἑαυτόν τε ὑπομνήσαντα κατὰ τὸ δυνατὸν τοῦ μεγέθους ᾧ προσέρχεται...» (P.G.M. II. 549). Ἀλλὰ καὶ ὁ ἅγιος Νεῖλος ὁ ἀσκητής, ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ὁμιλῶν θεωρεῖ μακάριον τὸν νοῦν ἐκεῖνον «ὃς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς τελείαν ἀμορφίαν ἐκτήσατο» (Περὶ προσευχῆς κεφ. ριζ'). Καὶ ὁ ὅσιος Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος, θεωρεῖ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ τὴν ἀποδίωξιν τῆς συγχύσεως ἐκ τοῦ νοῦ, πρὸ τῆς προσευχῆς. «Καὶ γὰρ ὄχημα τοῦ διαβόλου, εἰ δυνατὸν πρέπει ὀνομάζεσθαι τὴν σύγχυσιν. Διότι ὁ σατανᾶς, κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ἡνιόχου, ἔθος ἔχει ἀεὶ ἐπιβαίνειν τῷ νῷ, καὶ λαμβάνειν τὸ ἄθροισμα μετ' αὐτοῦ τῶν παθῶν, καὶ εἰσέρχεσθαι εἰς τὴν ταλαίπωρον ψυχήν, καὶ καταποντίζειν αὐτὴν ἐν συγχύσει». (Λόγος λγ' περὶ εὐχῆς).

τοιμασία, καταλλήλως προδιαθέτουσα τὸν ἄνθρωπον. Ἡ προετοιμασία δὲ αὐτὴ διακρίνεται εἰς ἐξωτερικὴν καὶ εἰς ἐσωτερικήν. Τὴν ἐξωτερικὴν συνιστοῦν ὡρισμένοι τύποι κατὰ τὴν ἄσκησιν τῆς προσευχῆς, ὄχι ἄνευ σημασίας, π.χ. τὸ νὰ γίνεται αὕτη εἰς ὥρας ὡρισμένας, εἰς τόπον ὡρισμένον, εἰς στάσιν κατάλληλον, μὲ τὰ κατάλληλα κείμενα, εἰς τὸν κατάλληλον τύπον Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦν ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις διὰ μίαν εὐάρεστον καὶ ἀποτελεσματικὴν προσευχήν. Τοῦτο δικαιολογεῖται ἐκ τῆς ψυχολογικῆς ἀνάγκης νὰ δημιουργήσωμεν διὰ τὸν ἑαυτόν μας ἐξωτερικὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα θὰ ὑποβοηθοῦν τὴν προσπάθειάν του διὰ νὰ προσευχηθῇ. Εἶναι ἀληθὲς — καὶ αὐτὸ ἔρχεται εἰς ἐπίρρωσιν τῶν ὅσων εἴπομεν περὶ αὐθορμήτου προσευχῆς — ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπιθυμεῖ γενικῶς νὰ προσεύχεται. Εὐκόλως καταφεύγει εἰς δικαιολογίας ὅταν πρόκηται νὰ προσευχηθῇ, διὰ νὰ ματαιώσῃ τὸ καθῆκον του αὐτό. Τοὺς ὅρους δὲ καὶ τὰς ἐξωτερικὰς αὐτὰς συνθήκας τῆς προσευχῆς, δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν διὰ κανόνων καθολικῆς ἰσχύος. Ἐξαρτῶνται, ὅπως ὁ καθεὶς ἀντιλαμβάνεται, ἐκ τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυστασίας ἑνὸς ἑκάστου καὶ ἐκ τοῦ κατὰ πόσον ἐπαναπαύεται εἰς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν ὅρον.

Τὴν ἐσωτερικὴν προετοιμασίαν συνιστᾷ ἡ ὅλη προσπάθεια τὴν ὁποίαν καταβάλλει ὁ ἄνθρωπος προκειμένου νὰ πεισθῇ νὰ πράξῃ τὸ καθῆκον του. Τὴν προσευχὴν δὲν τὴν θεωροῦμεν ἔργον μας ἀπαραίτητον. Δὲν μᾶς χαρακτηρίζει τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης ἀπέναντί της. Ὅ,τι δήποτε ἄλλο μᾶς φαίνεται, κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, ὡς περισσότερον σπουδαῖον καὶ ἐπεῖγον καὶ ἀπαραίτητον. Δὲν ἔχομεν ἀποκτήσει τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τῆς οὐσίας τῆς προσευχῆς. Ἀβασάνιστα φανταζόμεθα ὅτι δυνάμεθα νὰ παίζωμεν μὲ τὸν Θεόν, νὰ Τὸν ἐξαπατῶμεν μὲ «προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις» διατηροῦντες συνάμα καὶ τὴν συνείδησίν μας ἤρεμον καὶ γαληνιῶσαν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν τὰ αὐστηρὰ λόγια τοῦ ἀποστόλου Παύλου «Μὴ πλανᾶσθε, Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται» Γαλ. 6, 7. Μία τοιαύτη θεώρησις τῆς προσευχῆς, εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ πόσον μακρυὰ εὑρισκόμεθα ἀπὸ τὴν ἰδεώδη ἐκδήλωσίν της. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ παύσῃ νὰ ἀπατᾷ τὸν Θεὸν καὶ νὰ αὐταπατᾶται ὁ ἴδιος. Ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῇ σοβαρῶς, κατὰ τρόπον ὑπεύθυνον. Ὁ κάθε συνειδητὸς χριστιανός, πρέπει νὰ φανῇ αὐστηρὸς ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ του εἰς τὸ θέμα τοῦτο. Καὶ ἀκόμη εἰλικρινὴς καὶ τίμιος. Ἂς μὴ ὀχυροῦται ὄπισθεν ἀστηρίκτων δικαιολογιῶν, οὐδὲ νὰ καταφεύγῃ εἰς μωρὰς πανουργίας. Θὰ ἦτο προτιμώτερον νὰ δηλώσῃ ὅτι «εἶναι κουρασμένος» ἢ ὅτι «δὲν ἐπι-

θυμεῖ νὰ προσευχηθῇ» παρὰ νὰ ἐφευρίσκῃ προφάσεις καὶ τρόπους ἐξαπατήσεως τοῦ Θεοῦ. Τὸ θέμα εἶναι σοβαρὸν καὶ ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιδέχονται ἐπιπολαίαν ἀντιμετώπισιν. Εἶναι ἀνάγκη τῆς ψυχῆς ἡ προσευχή. Εἴμεθα ὡς ἄνθρωποι «μέρος τῆς θεότητος» καὶ φέρομεν ἐντός μας ἕνα αἰώνιον σημεῖον ἀφ' ὅπου δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν Θεόν, προσπερνῶν τὴν χρονικότητα. Ὅσον κι' ἂν μᾶς κοστίζῃ ἡ ἐνασχόλησις αὐτή, ὅσον καὶ ἂν ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰς γηίνας μας ἐπιδιώξεις, δὲν ἠμπορεῖ, δὲν πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ τὴν ἀγνοήσῃ. Τότε, χωρὶς δηλ. τὴν προσευχήν, ἡ πίστις καθίσταται μαλθακή, ἡ θρησκευτικότης μαραίνεται, ὁ ζῆλος ἐξατμίζεται, ἡ πνευματικὴ ζωὴ χαλαροῦται. «Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα χριστιανοί, ἄνευ προσευχῆς, ὅπως δὲν δυνάμεθα νὰ ζήσωμεν ἄνευ ἀναπνοῆς» τονίζει χαρακτηριστικὰ ὁ σ.

3. Ἕνα ἐρώτημα. Ἀλλ' εἶναι ἄραγε ἀπαραίτητος ἡ προσευχή; Μήπως ἁρμόζει εἰς ὡρισμένους τύπους ἀνθρώπων ἀναιμικούς, θεωρητικούς, ὀλίγον προσηρμοσμένους πρὸς τὴν ζωήν; Ἰδοὺ τώρα ἕνα ἐρώτημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς τὴν συνέχειαν νὰ δώσῃ ἀπάντησιν ὁ σ. πρὶν ἢ δοθῇ μιὰ κάποια ἀπάντησις, ἔρχεται καὶ διευρύνει τὴν ἐρώτησιν καὶ τοποθετεῖ τὸ θέμα πιὸ πεζά, καὶ πιὸ πρακτικά: Ἐρωτᾷ: Μήπως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ πᾶμε πιὸ μακρυὰ καὶ νὰ ἐρωτήσωμεν ἐὰν καὶ μόνον ἐξ ἐπόψεως ὑγείας, ἡ προσευχὴ θὰ ἦτο, ἤδη ἁπλούστατα, ἀπαραίτητος; Ἔτσι τίθεται ἐπὶ τάπητος τὸ θέμα τῶν σχέσεων τῆς προσευχῆς ὡς τῆς ἰδανικωτέρας καὶ ὑψηλοτέρας ἐκδηλώσεως τῆς πνευματικότητος, καὶ τῶν ψυχοπαθολογικῶν συμπτωμάτων ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὴν πρώτην ἐρώτησιν, ἀπὸ καθαρῶς θρησκευτικῆς πλευρᾶς, ἤδη διὰ τὴν δευτέραν, τὴν πλέον εὐρεῖαν, ἔχομεν μαρτυρίας κορυφαίων ἐπιστημόνων οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς των διακηρύσσουν ὅτι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος διατρέχει μέγαν κίνδυνον ἐὰν εἰς τὴν ζωήν του δὲν ὑπάρξῃ κάτι τι ἀνάλογον πρὸς τὴν προσευχήν. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος — καὶ εἶναι τοῦτο ἄλλωστε τόσον γνωστὸν εἰς τοὺς καιρούς μας — κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἐναλλασσομένων ἐντυπώσεων τῆς ζωῆς, περιδινούμενος μέσα εἰς τὴν ἀφάνταστον γοητείαν τοῦ περιβάλλοντος, χάνει ὁλονὲν καὶ περισσότερο τὸ ἐσωτερικὸν κέντρον ἰσορροπίας, τὴν προσωπικότητά του. Ὁ ἐξωστρεφὴς εὔκολα ὁδηγεῖται εἰς τὴν φθορὰν καὶ τὴν διάλυσιν. Ἂν δὲν ἀναζητήσῃ τὸν μοχλὸν ὁ ὁποῖος στηρίζει ὅλον τὸ οἰκοδόμημά του, εἶναι καταδικασμένος. Ὅταν λείπῃ τὸ κέντρον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξαρτῶνται ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς ὑπάρξεως καὶ ἡ πορεία τῆς ζω-

ῆς, τότε μία διαρκῶς αὔξουσα ἀγωνία περισφίγγει τὸν ἄνθρωπον ἀπειλοῦσα τὰ ὑπόβαθρα τοῦ εἶναι του. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναζητήσῃ διὰ νὰ ἀνεύρῃ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ δυνηθῇ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐπαναρχίζων τὴν τροχιάν του εἰς τὴν ζωήν. Καὶ ἡ ἀναζήτησις αὐτὴ εὑρίσκεται εἰς τὴν περισυλλογήν, εἰς τὴν εἰς βάθος ἐργασίαν, δηλ. εἰς ἕνα εἶδος προσευχῆς. Οὔτε τὰ ταξίδια καὶ ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν φύσιν, οὔτε ἡ παραμονὴ εἰς τὴν θάλασσαν ἢ τὸν ἀέρα τοῦ βουνοῦ, οὔτε ἀκόμη ἡ φιλοσοφία ἢ κάθε ἄλλη «διανοητικὴ» ὁδός, ποίησις, μουσική, εἰκαστικαὶ τέχναι, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀποκαταστήσουν τὸν κλονισμὸν τῆς ἐσωτερικῆς ἰσορροπίας. Ὅλα αὐτὰ τὰ γνωρίζουν οἱ ἰατροί. Δι' αὐτὸ καὶ ὅταν ἔχουν κάτι νὰ ἀπαντήσουν εἰς τὰ ἀγωνιώδη ἐρωτήματα τῶν θυμάτων τῆς ἐξάλλου ζωῆς, συνιστοῦν τὴν ἄσκησιν εἰς τὴν περισυλλογὴν μὲ βάσιν κατὰ βάθος θρησκευτικήν [3].

Τὴν ἀξίαν τῆς προσευχῆς ἐξ ἐπόψεως ἰατροψυχολογικῆς, τονίζουν σήμερον εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε, διάσημοι ἰατροὶ καὶ ψυχολόγοι, συμφωνοῦντες ὅτι διὰ τῆς προσευχῆς ἐπέρχεται ἐσωτερικὴ ἰσορροπία καὶ ἀποκατάστασις τῆς γαλήνης καὶ τῆς ἠρεμίας ἐν τῇ συνειδήσει [4]. Πολὺ ὅ-

---

[3] Εἰς τὴν Εὐρώπην κυρίως, εἶναι λίαν διαδεδομένον τὸ σύστημα τῆς χαλαρώσεως τῶν νεύρων διὰ τῆς συμμετοχῆς ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὰ εἰδικὰ προγράμματα τῶν λεγομένων Retraites ποὺ λαμβάνουν χώραν εἰς Μονὰς μακρὰν τοῦ θορύβου τῶν πόλεων. Εἰς τὰς Retraites αὐτὰς παρέχεται ἡ εὐκαιρία εἰς κάθε κουρασμένον, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀναπαυθῇ κοντὰ εἰς τὸ ἤρεμον περιβάλλον τῶν Μονῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μελετήσῃ εἰς τὰς πλουσίας βιβλιοθήκας των, ἢ νὰ παρακολουθήσῃ εἰδικὰς ὁμιλίας καὶ διαλέξεις μὲ θέματα σχετικά. Ἁρμόδιοι καὶ πρὸς τοῦτο τεταγμένοι μορφωμένοι μοναχοί, ἀναλαμβάνουν καθ' ἑκάστην νὰ δίδουν θέματα πρὸς μελέτην εἰς τὸν μετέχοντα τοῦ προγράμματος, ἢ διαθέτουν χρόνον πρὸς συζήτησιν καὶ ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων ἑνὸς ἑκάστου.

[4] Οἱ ἰατροὶ François Leuret καὶ Henri Bon ἀποδίδουσι θαυματουργικὰς ἰδιότητας καὶ ἐνεργείας εἰς τὴν προσευχήν, ἀναλύοντες εἰδικῶς τὸ θέμα ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Les Giuerisons miraculeuses modernes (Paris 1950). Ὁ δὲ πολὺς Βιολόγος Carrel ἐν τῷ περισπουδάστῳ βιβλίῳ αὐτοῦ «Ἡ Προσευχὴ» ἀναφέρει ὅτι «ἀκόμη κι' ὅταν ἡ προσευχὴ ἔχει μικρὴν ἀξίαν, ἀσκεῖ πάντοτε ἐπίδρασιν εἰς τὴν διάγωγήν μας... Οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες ποὺ προσεύχονται, χαρακτηρίζονται ἀπὸ κάποια ἐμμονὴ στὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς εὐθύνης, ἀπὸ λιγώτερη ζήλεια καὶ κακία καὶ ἀπὸ κάποια καλωσύνη πρὸς τοὺς ἄλλους... Τὰ ἀποτελέσματα τῆς προσευχῆς (ἐπὶ τῆς ὑγείας) διαπιστώνονται μὲ βεβαιότητα, μόνον στὶς περιπτώσεις ὅπου εἶναι ἀνεφάρμοστη κάθε θεραπευτικὴ μέθοδος ἢ ποὺ κι' ἂν ἐφαρμόσθηκε ἀπέτυχε... Τὰ ἀποτελέσματα τῆς προσευχῆς ἔρχονται μερικὲς φορὲς κεραυνοβόλα. Πολλοὶ ἄρρωστοι

μως πρὶν ἢ ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη καταλήξῃ εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα, μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες εἶχον τονίσει τὴν μεγάλην ὠφέλειαν ἥτις προσγίνεται εἰς τὸν σύνολον ἄνθρωπον διὰ τῆς προσευχῆς. «Ἡ προσευχὴ γαληνεύει καὶ καθαρίζει τὴν καρδίαν...» τονίζει ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος. (De serm. dom. II, III, 14) [5].

Εἶναι πως περιττὸν νὰ παρατηρήσῃ τις ἰδιαιτέρως ὅτι ἡ προσευχὴ στηρίζεται ἀπαραιτήτως ἐπὶ τῆς πίστεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ πίστις ἐπὶ τῆς προσευχῆς. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἡ πλέον στοιχειώδης ἔκφρασις τῆς πίστεως. Εἶναι ἀνάγκη τῆς ψυχῆς ἀπαραίτητος εἰς τὴν ζωήν μας. Καὶ αὐτὸ τώρα τὸ στοιχεῖον τῆς ἀναγκαιότητος θὰ τονίσῃ παρακατιὼν ὁ συγγραφεύς.

4. Καὶ μία εἰκών. Ἐδῶ ἐπανερχόμεθα εἰς μίαν εἰκόνα τὴν ὁποίαν καὶ προηγουμένως ἐθίξαμεν. «Δὲν δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν χωρὶς νὰ προσευχώμεθα, ὅπως καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ζῶμεν χωρὶς νὰ ἀναπνέωμεν». Ἡ προσευχὴ δηλ. εἶναι τόσον ἀπαραίτητος, ὅσον καὶ ἡ ἀναπνοή.

θεραπεύθησαν σχεδὸν στιγμιαῖα ἀπὸ σοβαρὲς παθήσεις...». Καὶ ἐπιλέγει ὁ Μεγάλος Βιολόγος: «Γι' αὐτὸ ὁ γιατρὸς ποὺ βλέπει ἕναν ἄρρωστο νὰ προσεύχεται πρέπει νὰ χαρῇ. Ἡ γαλήνη ποὺ φέρνει ἡ προσευχὴ ἀποτελεῖ μεγάλη βοήθεια γιὰ τὴν θεραπευτική». Βλ. ἐν A. Carrel Ἡ Προσευχὴ σ. 23, 24, 26.

[5] Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι καὶ πάντες οἱ Πατέρες, οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται διεξοδικῶς μὲ τὸ θέμα τῆς προσευχῆς. Ὁ Μ. Βασίλειος διακηρύσσει ὅτι «οὐδὲν προσευχῆς ἰσχυρότερον... τοῖς κλονουμένοις ἔρεισμα... τοῖς ἀσθενοῦσιν ἴασις, τοῖς ὑγιαίνουσι φύλαξ». Καὶ ἀλλαχοῦ πλέον ἐμφαντικῶς «Τὰ τῆς προσευχῆς ῥήματα θεραπεία ἐστὶ τῆς ἐγγιγνομένης τῇ ψυχῇ ἀρρωστίας» ἥτις ὡς γνωστὸν κατὰ πολλὰ ταλαιπωρεῖ καὶ τὸ σῶμα. Διὸ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι «προσευχὴ ἐστί... εἰρήνης ἀσφάλεια». Ὑπερθεματίζων εἰς χαρακτηρισμοὺς ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος, ὁμιλεῖ περὶ τῆς προσευχῆς, ὡς περὶ πανσθενοῦς δυνάμεως καὶ ἀκαταμαχήτου. «Εὐχῆς, λέγει, δύναμις... ἀρρωστίας ἐφυγάδευσεν, ἐπηρείας ἀπεκρούσατο... καὶ τὰς ἄνωθεν φερομένας πληγὰς καὶ τὰς παρὰ ἀνθρώπων ἐπιβουλάς, καὶ πάντα ἁπλῶς ἀνεῖλεν εὐχὴ τὰ δεινὰ» (P.G.M. 48, 746). Καὶ ὁ ὅσιος Ἐφραὶμ διατείνεται: «Προσευχὴ καταφύγιον πέφυκε βοηθείας... καὶ στήριγμα τῶν ἀσθενῶν... καὶ βοήθεια ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς νόσου...» (Λόγος κα΄). Σήμερον μάλιστα ὁπότε ὁ μύθος τὸν ὁποῖον τεχνηέντως ἐξύφαναν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα οἱ ἀρνηταί, περὶ τῆς δῆθεν διαστάσεως Θρησκείας καὶ Ἐπιστήμης, ἔχει ὁλοτελῶς ἐκλείψει καὶ κάθε σχετικὴ ἰδέα καὶ ἀντίληψις ἀπὸ κάθε ἐχεφρονοῦντα θεωρεῖται, καὶ δικαίως, ὡς ἀνεπιστρεπτεὶ παρῳχημένη, αἱ ἀνωτέρω διατυπούμεναι πατερικαὶ πεποιθήσεις προσλαμβάνουν ὅλως ἐξαιρετικὴν σημασίαν, διότι ἀποδεικνύουν ἔτι ἅπαξ τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ἡ ἀλήθεια ἀναβλύζει.

Ἀλλὰ ἡ ἀναπνοὴ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον μία ὀργανικὴ λειτουργία αὐτόματος, μὴ ἐξαρτωμένη δηλ. ἀπὸ τὴν θέλησίν του, μὴ ἔχουσα ἀνάγκην ἐξασκήσεως. Ποῦ τώρα εὑρίσκει ὁ σ. σημεῖα ἐπαφῆς διὰ τὴν παρομοίωσιν; Κατ' ἀρχὴν τὸ γεγονὸς τῆς αὐτομάτου λειτουργίας τῆς ἀναπνοῆς δὲν εἶναι ἀπόλυτον. Ὑπάρχει, ὡς γνωστὸν καὶ ἡ ἄδηλος λεγομένη ἀναπνοή, ἡ ἀτελής, τὴν ὁποίαν καλεῖται ὁ ἄνθρωπος διὰ καταλλήλου καὶ συστηματικῆς ἐξασκήσεως νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ἐνδυναμώσῃ. Ἂς ἀφήσωμεν ὅμως κατὰ μέρος τὴν περίπτωσιν αὐτήν, καὶ ἂς δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀναπνοὴ γίνεται ἀφ' ἑαυτῆς, ἄνευ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἀκριβῶς ἐργάζεται καὶ ἡ καρδία. Ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ σταθῶμεν εἶναι τοῦτο: Ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀναπνοῆς. Σκοπός της εἶναι νὰ διατηρῇ τὴν ζωὴν ἐντός μας. Ἀλλὰ ἀνάλογον ρόλον ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν παίζει ἡ προσευχή. Αὕτη ἔχει ὡς ἀντικείμενόν της τὴν ζωὴν ταύτην, ἡ ὁποία παρὰ τὴν σπουδαιότητά της, εἶναι ἐμπεπιστευμένη εἰς τὰς χεῖρας μας. Καί, φυσικῶς, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συμβαίνει, εἶναι, ἡ μὲν πρώτη, ἡ φυσικὴ ζωή, νὰ ἐνεργῆται ἀδιαλείπτως καὶ νὰ βαίνῃ ρωμαλέως, ἡ δὲ ἄλλη, ἡ πνευματική, νὰ ἐξασθενίζῃ καὶ ὑποτονικῶς νὰ φυτοζωῇ μέχρις ὅτου τελείως ἐκλείψῃ. Ἀλλὰ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ζωήν, τὴν πρωταρχικήν, τὴν ἐσωτερικὴν πνευματικὴν ζωήν, δὲν πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἡ προσευχὴ νὰ σβύσῃ. Ὀφείλει νὰ τὴν προστατεύσῃ, νὰ τὴν διαφυλάξῃ, καὶ νὰ τὴν ἐνισχύσῃ. Αὐτὸς εἶναι ὁ ὑψηλός της ρόλος.

5. Μία ἀντίφασις. Εἰς τὰς σχέσεις ὅμως Θεοῦ - ἀνθρώπων, παρατηρεῖται μία ἀντίφασις. Ἐνῷ δηλ. ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἀμέσου ἐξαρτήσεώς του ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐν τούτοις θέλει ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ ἀγνοῇ αὐτὴν τὴν θεμελιώδη σχέσιν καὶ νὰ ἐπιζητῇ νὰ ἀποφύγῃ τὸν Θεόν. Αὐτὴ ἡ ἀντίφασις φαίνεται καθαρὰ εἰς τὸ ζήτημα τῆς προσευχῆς, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος παντὶ σθένει, ἀποφεύγει. Ἂν καὶ πολλάκις ἔτυχε νὰ λάβῃ πεῖραν τῆς ἱκανοποιήσεως τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται κάθε φορὰν ποὺ θὰ ἀφιερώσῃ μίαν στιγμὴν τῆς ζωῆς του εἰς τὸ εὐγενὲς ἔργον τῆς προσευχῆς, ἐν τούτοις ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ μὲ τὸν Θεὸν τὸν κουράζει, καὶ δυσκολεύεται νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐπανάληψίν της.

Βεβαίως εἰς τοῦτο συμβάλλουν πολλοὶ λόγοι. Τὸ ὅτι κατ' ἀρχὴν δὲν διαθέτομεν ὅσην πίστιν χρειάζεται. Μπορεῖ νὰ μὴ στηρίζεται εἰς τὸ συναίσθημα ἡ προσευχή. Πρέπει ὅμως ἀπαραιτήτως νὰ βασίζεται ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν. Ἀποτελεσματικὴ δὲν εἶναι ἡ προσευχὴ ἡ ὁποία γίνεται μὲ τὴν ἐλπίδα ἑνὸς καλοῦ ἀποτελέσματος, ἀλλ' ἐκείνη

ἡ ὁποία βασίζεται εἰς μίαν στενὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν μὲ τὸν Θεόν, εἰς τὴν ζῶσαν πίστιν. Ἔπειτα τὸ ὅτι δὲν ἔχομεν ἄμεσον, διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων, ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀκριβέστερον τὸ ὅτι δὲν Τὸν ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὸν τρόπον ἐκεῖνον μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιλαμβανόμεθα τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα μᾶς περιβάλλουν, καὶ τοὺς συνανθρώπους μας. Τοῦτο δυσχεραίνει τὸ ἔργον τῆς προσευχῆς, καὶ τονίζει ἔτι περισσότερον τὴν ἀντινομίαν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι περισσότερον σαρκικός, σωματικός, ὑλικός, καὶ ὀλιγώτερον πνευματικός. Ὅ,τι ἀντιλαμβάνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἐκεῖνο καὶ πλήρως κατανοεῖ, ἐκεῖνο καὶ συνήθως ὑπολογίζει. Τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ὁποίους καθημερινῶς βλέπομεν, τοὺς συλλαμβάνομεν διὰ τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἔχομεν διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ἐπάνω των «κατοχήν». Καὶ ὅμως. Ἂν καὶ ὁ Θεὸς εἶναι ἐξ ἴσου παρὼν δίπλα μας, ἐν τούτοις δὲν Τὸν ἀντιλαμβανόμεθα, διότι δὲν Τὸν βλέπομεν. Μόνον τὸ ὄμμα τῆς πίστεως Τὸν καθορᾷ, μόνον ἡ καρδία Τὸν αἰσθάνεται, μόνον ἡ ἀγάπη Τὸν κατανοεῖ. Πόσον ὅμως συχνὰ τὸ ὄμμα αὐτὸ εἶναι κεκαλυμμένον καὶ ἡ καρδία ναρκωμένη καὶ ἡ ἀγάπη ψυχρά. Πόσον ὀλίγοι διαθέτουν τὰς πνευματικάς των αἰσθήσεις ἀκμαίας! Δι' αὐτὸ καὶ τραγικαὶ ἀναπηδοῦν αἱ ἐπιπτώσεις τὰς ὁποίας ὁ σ. συνοψίζει εἰς τὸ ὅτι φθάνομεν εἰς τὸ σημεῖον, τὸ πλάσμα, δηλ. ὁ ἄνθρωπος, νὰ μὴ θέλῃ νὰ συναντήσῃ τὸν Πλάστην του, ἀλλ' ἀπεναντίας νὰ δράττεται πάσης εὐκαιρίας διὰ νὰ Τὸν ἀποφύγῃ.

Τώρα περισσότερον καὶ καλύτερον γίνεται ἀντιληπτὸν πόσον παρακεκινδυνευμένον εἶναι τὸ νὰ ἐπαναπαυθῇ κανεὶς εἰς τὰς ἐσωτερικάς του διαθέσεις. Χρειάζεται ἐδῶ μεγάλη προσοχή. Ἂν θέλωμεν νὰ ὁμιλῶμεν τὴν γλῶσσαν τῆς εἰλικρινείας, ἡ ὁδὸς τοῦ αὐθορμητισμοῦ, θὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν κατάργησιν τῆς προσευχῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀβίαστον συμπέρασμα μετὰ προσεκτικὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ θέματος. Ἡ αὐθόρμητος προσευχὴ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως εἰλικρινής. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη εἰλικρίνεια ἐδῶ ἀκριβῶς βλάπτει, ἀφοῦ ὁ πνευματικός μας ὀργανισμὸς νοσεῖ. Καὶ ἐμπιστευόμενοι εἰς τὰς ἐσωτερικάς μας παρορμήσεις, θὰ ἐκινδυνεύαμεν νὰ μιμηθῶμεν τὸν ἀσθενῆ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος θὰ ἐπέμενε νὰ ὑπακούῃ εἰς τὰς παραισθήσεις του. Δι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη, νὰ στηριχθῶμεν εἰς μίαν φωτισμένην κρίσιν καὶ οὕτω πως νὰ θεραπεύσωμεν καὶ ἡμᾶς καὶ τὸ συναίσθημά μας. Ἡ φαινομενικὴ εἰλικρίνεια τοῦ αὐθορμητισμοῦ, οὐσιαστικῶς εἶναι ἄρνησις τῆς ἀληθείας. Τὸ πηγαῖον συναίσθημά μας δὲν εἶναι πάντοτε δυστυχῶς, φορεὺς τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Δὲν ὁδηγεῖ πάντοτε πρὸς Αὐτόν.

Δι' αὐτὸ παρουσιάζεται ἐπιτακτικὴ πλέον ἡ ἀνάγκη, τῆς προπαρασκευῆς διὰ μίαν καλὴν προσευχήν. Τὴν ὁδὸν ταύτης εὑρίσκομεν ἤδη εἰς τὴν Π.Δ. «Πρὶν εὔξασθαι ἑτοίμασον σαὐτόν» (Σοφ. Σειρὰχ 18, 23). Τοῦτο ἄλλωστε κάμνομεν δι' ἄλλα ἥσσονος σημασίας πράγματα. Παραδιδόμεθα εἰς σκέψιν πολλὴν ὅταν πρόκηται νὰ ἀναλάβωμεν ἓν σπουδαῖον ἔργον. Ὁ ἔχων ὀλίγην γνῶσιν μουσικῆς, δὲν εἰσέρχεται ποτὲ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν θόρυβον τῆς πόλεως καὶ τῆς ὁδοῦ, εἰς τὴν αἴθουσαν συναυλιῶν, χωρὶς νὰ μεσολαβήσῃ ἕνα μικρὸν μεταβατικὸν διάστημα, ἀπὸ τὴν τύρβην μέχρι τῆς γλυκείας ἁρμονίας τῆς μουσικῆς. Πρὸ πάσης σοβαρᾶς καὶ σπουδαίας ἐνασχολήσεως, ἀποδιώκομεν ἀπὸ ἐπάνω μας τὴν διασπορὰν τοῦ πνεύματός μας. Ἀνακαλοῦμεν εἰς τὴν τάξιν τὰς δυνάμεις μας, ταξινομοῦμεν τὸ ἐσωτερικόν μας καὶ πανέτοιμοι ψυχικῶς καὶ σωματικῶς ἐπιδιδόμεθα εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου μας.

Τοῦτο ἀκριβῶς πρέπει νὰ γίνῃ καὶ διὰ τὸ σοβαρώτατον ἔργον μας: τὴν προσευχήν. Μὲ τὰς γηΐνους δυνατότητάς μας καὶ μὲ τὸ ὅπλον τῆς πίστεως πρέπει ὅ,τι ἱερὸν ὑπάρχει ἐντός μας νὰ τοῦ δώσωμεν τὴν δυνατότητα νὰ ἐκδηλωθῇ. Μόνον ἔτσι θὰ κατακτήσωμεν τὴν ἀληθῆ προσευχήν. Ἡ προπαρασκευὴ αὐτή, κατὰ τὸν σ., ἀξίζει ὅσον αὐτὴ αὕτη ἡ προσευχή. Καὶ δι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ φεισθῶμεν κόπων καὶ θυσιῶν προκειμένου νὰ τὴν μεταφράσωμεν εἰς πρᾶξιν. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ κατακτήσῃ κανεὶς καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν πρᾶξιν αὐτὴν τὴν προπαρασκευήν; Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτό, ὁ σ. προβάλλει ἓν σπουδαῖον πρακτικὸν μέσον, ὡς ἀπάντησιν, τὴν περισυλλογὴν καὶ τὴν αὐτοσυγκέντρωσιν.

Συνεχίζεται

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

(ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ)

Ἡ πρὸς Κορινθίους, λεγομένη καὶ πρώτη, ἐπιστολὴ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ρώμης (92 - 101 μ.Χ.) εἶναι τὸ ἀρχαιότερον σωζόμενον χριστιανικὸν κείμενον μετὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην. Τὰ δημοσιευόμενα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν λίαν ἐκτενῆ ἐπιστολὴν δίδουν, πιστεύομεν, ὅλον τὸ νόημα τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὴν ἁπλουστεύουν διὰ τὸν μὴ θεολόγον ἀναγνώστην. Ἐλπίζομεν νὰ δώσωμεν εἰς ἄλλα τεύχη τοῦ «Γρηγορίου Παλαμᾶ» καὶ ἄλλα πατερικὰ κείμενα αὐτούσια καὶ ἄνευ σχολίων, ὁλόκληρα ἢ ἀποσπασματικῶς, κατὰ τὸν χῶρον τοῦ Περιοδικοῦ, καὶ ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τούτων ἀπὸ εὐρύτερον κοινὸν εἶναι θετικὴ προσφορὰ διὰ τὸν πνευματικὸν καταρτισμὸν ὅλων μας. Διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀντιγραφῆς: Θεόδωρος Ν. Καστανᾶς, καθηγητής.

1. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Ρώμην τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροικούσῃ Κόρινθον... περὶ τῶν ἐπιζητουμένων παρ' ὑμῖν πραγμάτων, ἀγαπητοί, τῆς τε ἀλλοτρίας καὶ ξένης τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ Θεοῦ μιαρᾶς καὶ ἀνοσίου στάσεως, ἣν ὀλίγα πρόσωπα, προπετῆ καὶ αὐθάδη ὑπάρχοντα, εἰς τοσοῦτον ἀπονοίας ἐξέκαυσαν, ὥστε τὸ σεμνὸν καὶ περιβόητον καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀξιαγάπητον ὄνομα ὑμῶν μεγάλως βλασφημεῖσθαι...3. Πᾶσα δόξα καὶ πλατυσμὸς ἐδόθη ὑμῖν, καὶ ἐπετελέσθη τὸ γεγραμμένον· Ἔφαγεν καὶ ἔπιεν, καὶ ἐπλατύνθη καὶ ἐπαχύνθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἠγαπημένος. Ἐκ τούτου ζῆλος καὶ φθόνος, ἔρις καὶ στάσις, διωγμὸς καὶ ἀκαταστασία, πόλεμος καὶ αἰχμαλωσία...5. Ἔλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἔγγιστα γενομένους ἀθλητάς· λάβωμεν τῆς γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναῖα ὑποδείγματα. Διὰ ζῆλον καὶ φθόνον οἱ μέγιστοι καὶ δικαιότατοι στῦλοι ἐδιώχθησαν καὶ ἕως θανάτου ἤθλησαν. Λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν τοὺς ἀγαθοὺς ἀποστόλους, Πέτρον, ὃς διὰ ζῆλον ἄδικον οὐχ ἕνα οὐδὲ δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπήνεγκε πόνους, καὶ οὕτω, μαρτυρήσας ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς δόξης. Διὰ ζῆλον καὶ ἔριν Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ἔδειξεν· ἑπτάκις δεσμὰ φορέσας, φυγαδευθείς, λιθασθείς, κῆρυξ γενόμενος ἔν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει, τὸ γενναῖον τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος ἔλαβε, δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως ἐλθὼν καὶ μαρτυρήσας...6. Ζῆλος καὶ ἔρις πόλεις μεγάλας κατέσκαψε

καὶ ἔθνη μεγάλα ἐξερρίζωσεν. 7. Ταῦτα, ἀγαπητοί, οὐ μόνον ὑμᾶς νουθετοῦντες ἐπιστέλλομεν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοὺς ὑπομιμνήσκοντες· ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ ἐσμὲν σκάμματι, καὶ ὁ αὐτὸς ἡμῖν ἀγὼν ἐπίκειται. Διὸ ἀπολίπωμεν τὰς κενὰς καὶ ματαίας φροντίδας, καὶ ἔλθωμεν ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς παραδόσεως ἡμῶν κανόνα, καὶ ἴδωμεν τί καλὸν καὶ τί τερπνὸν καὶ τὶ προσδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. Ἀτενίσωμεν εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ γνῶμεν ὡς ἔστιν τίμιον τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ, ὅτι διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκχυθὲν μετανοίας χάριν ἐπήνεγκεν. Διέλθωμεν εἰς τὰς γενεὰς πάσας καὶ καταμάθωμεν ὅτι ἐν γενεᾷ καὶ γενεᾷ μετανοίας τόπον ἔδωκεν ὁ Δεσπότης τοῖς βουλομένοις ἐπιστραφῆναι ἐπ' αὐτόν...

9. Διὸ ὑπακούσωμεν τῇ μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἐνδόξῳ βουλήσει αὐτοῦ, καὶ ἱκέται γενόμενοι τοῦ ἐλέους καὶ τῆς χρηστότητος αὐτοῦ προσπέσωμεν καὶ ἐπιστρέψωμεν ἐπὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ ἀπολιπόντες τὴν ματαιοπονίαν τήν τε ἔριν καὶ τὸ εἰς θάνατον ἄγον ζῆλος. Ἀτενίσωμεν εἰς τοὺς τελείως λειτουργήσαντας τῇ μεγαλοπρεπεῖ δόξῃ αὐτοῦ... 13. Ταπεινοφρονήσωμεν οὖν, ἀδελφοί, ἀποθέμενοι πᾶσαν ἀλαζονείαν καὶ τύφον καὶ ἀφροσύνην καὶ ὀργάς, καὶ ποιήσωμεν τὸ γεγραμμένον. Λέγει γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Μὴ καυχάσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω, τοῦ ἐκζητεῖν αὐτὸν καὶ ποιεῖν κρῖμα καὶ δικαιοσύνην... 14. Δίκαιον οὖν καὶ ὅσιον, ἄνδρες ἀδελφοί, ὑπηκόους ὑμᾶς μᾶλλον τῷ Θεῷ γενέσθαι ἢ τοῖς ἐν ἀλαζονείᾳ καὶ ἀκαταστασίᾳ μυσαροῦ ζήλου ἀρχηγοῖς ἐξακολουθεῖν. Βλάβην γὰρ οὐ τὴν τυχοῦσαν, μᾶλλον δὲ κίνδυνον ὑποίσομεν μέγαν ἐὰν ριψοκινδύνως ἐπιδῶμεν ἑαυτοὺς τοῖς θελήμασι τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐξακοντίζουσιν εἰς ἔριν καὶ στάσεις, εἰς τὸ ἀπαλλοτριῶσαι ἡμᾶς τοῦ καλῶς ἔχοντος... 15. Τοίνυν κολληθῶμεν τοῖς μετ' εὐσεβείας εἰρηνεύουσι καὶ μὴ τοῖς μεθ' ὑποκρίσεως βουλομένοις εἰρήνην. Λέγει γάρ που· Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσι μὲ τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἄπεστιν ἀπ' ἐμοῦ... 16. Ταπεινοφρονούντων γάρ ἐστιν ὁ Χριστός, οὐκ ἐπαιρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. Τὸ σκῆπτρον τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Θεοῦ, ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστός, οὐκ ἦλθεν ἐν κόμπῳ ἀλαζονείας οὐδὲ ὑπερηφανείας, καίπερ δυνάμενος, ἀλλὰ ταπεινοφρονῶν, καθὼς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον περὶ αὐτοῦ ἐλάλησεν... 21. Ὁρᾶτε, ἀγαπητοί, μὴ αἱ εὐεργεσίαι αὐτοῦ αἱ πολλαὶ γένωνται εἰς κρίμα πᾶσιν ἡμῖν, ἐὰν μὴ ἀξίως αὐτοῦ πολιτευόμενοι τὰ καλὰ καὶ εὐάρεστα ἐνώπιον αὐτοῦ ποιῶμεν μεθ' ὁμονοίας... Δίκαιον οὖν ἐστὶν μὴ λειποτακτεῖν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θελήματος

αὐτοῦ. Μᾶλλον ἀνθρώποις ἄφροσι καὶ ἀνοήτοις καὶ ἐπαιρομένοις καὶ ἐγκαυχωμένοις ἐν ἀλαζονείᾳ τοῦ λόγου αὐτῶν προσκόψωμεν ἢ τῷ Θεῷ. Τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη, ἐντραπῶμεν, τοὺς προηγουμένους ἡμῶν αἰδεσθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους τιμήσωμεν, τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν, τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθωσώμεθα...

35. Ὡς μακάρια καὶ θαυμαστὰ τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ, ἀγαπητοί. Ζωὴ ἐν ἀθανασίᾳ, λαμπρότης ἐν δικαιοσύνῃ, ἀλήθεια ἐν παρρησίᾳ, πίστις ἐν πεποιθήσει, ἐγκράτεια ἐν ἁγιασμῷ... ἐὰν ἐπιτελέσωμεν τὰ ἀνήκοντα τῇ ἀμώμῳ βουλήσει αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήσωμεν τῇ ὁδῷ τῆς ἀληθείας, ἀπορρίψαντες ἀφ' ἑαυτῶν πᾶσαν ἀδικίαν καὶ ἀνομίαν, πλεονεξίαν, ἔρεις, κακοηθείας τε καὶ δόλους, ψιθυρισμούς τε καὶ καταλαλιάς, θεοστυγίαν, ὑπερηφανίαν τε καὶ ἀλαζονείαν, κενοδοξίαν τε καὶ ἀφιλοξενείαν. Ταῦτα γὰρ οἱ πράσσοντες στυγητοὶ τῷ Θεῷ ὑπάρχουσιν. Οὐ μόνον δὲ οἱ πράσσοντες αὐτά, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες αὐτοῖς... 41. Οἱ οὖν παρὰ τὸ καθῆκον τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ποιοῦντές τι, θάνατον τὸ πρόστιμον ἔχουσιν. Ὁρᾶτε, ἀδελφοί, ὅσῳ πλείονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτῳ μᾶλλον ὑποκείμεθα κινδύνῳ... 46. Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἔγνωσαν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτε ἔρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εἰληφότες τελείαν κατέστησαν τοὺς προειρημένους, καὶ μεταξὺ ἐπινομὴν ἔδωκαν ὅπως ἐὰν κοιμηθῶσιν, διαδέξωνται ἕτεροι δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν. Τοὺς οὖν κατασταθέντας ὑπ' ἐκείνων ἢ μεταξὺ ὑφ' ἑτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας πάσης, καὶ λειτουργήσαντας ἀμέμπτως τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μετὰ ταπεινοφροσύνης, ἡσύχως καὶ ἀβαναύσως, μεμαρτυρουμένους τε πολλοῖς χρόνοις ὑπὸ πάντων, τούτους οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβάλλεσθαι τῆς λειτουργίας. Ἁμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἡμῖν ἔσται, ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὁσίως προσεγκόντας τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλωμεν. Μακάριοι οἱ προοδοιπορήσαντες πρεσβύτεροι, οἵτινες ἔγκαρπον καὶ τελείαν ἔσχον τὴν ἀνάλυσιν· οὐ γὰρ εὐλαβοῦνται μή τις αὐτοὺς μεταστήσῃ ἀπὸ τοῦ ἱδρυμένου αὐτοῖς τόπου. Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι ἐνίους ὑμεῖς μετηγάγετε καλῶς πολιτευομένους ἐκ τῆς ἀμέμπτως αὐτῆς τετιμημένης λειτουργίας. 45. Ἐδιώχθησαν δίκαιοι, ἀλλ' ὑπὸ ἀνόμων· ἐφυλακίσθησαν, ἀλλ' ὑπὸ ἀνοσίων· ἐλιθάσθησαν ὑπὸ παρανόμων· ἀπεκτάνθησαν ὑπὸ τῶν μιαρὸν καὶ ἄδικον ζῆλον ἀνειληφότων... Τίνες οὖν οἱ ταῦτα δράσαντες; οἱ στυγητοὶ καὶ πάσης κακίας πλήρεις εἰς τοσοῦτο ἐξήρισαν θυμοῦ, ὥστε τοὺς ἐν ὁσίᾳ καὶ ἀμώμῳ προθέσει

δουλεύοντας τῷ Θεῷ εἰς αἰκίαν περιβαλεῖν, μὴ εἰδότες ὅτι ὁ ὕψιστος ὑπέρμαχος καὶ ὑπερασπιστής ἐστιν τῶν ἐν καθαρᾷ συνειδήσει λατρευόντων τῷ παναρέτῳ ὀνόματι αὐτοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Οἱ δὲ ὑπομένοντες ἐν πεποιθήσει δόξαν καὶ τιμὴν ἐκληρονόμησαν, ἐπήρθησάν τε καὶ ἔγγραφοι ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ μνημοσύνῳ αὐτοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

47. Νυνὶ δὲ κατανοήσατε τίνες ὑμᾶς διέστρεψαν καὶ τὸ σεμνὸν τῆς περιβοήτου φιλαδελφίας ὑμῶν ἐμείωσαν. Αἰσχρά, ἀγαπητοί, καὶ λίαν αἰσχρά, καὶ ἀνάξια τῆς ἐν Χριστῷ ἀγωγῆς, ἀκούεσθαι τὴν βεβαιοτάτην καὶ ἀρχαίαν Κορινθίων ἐκκλησίαν δι' ἓν ἢ δύο πρόσωπα στασιάζειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους... 48. Ἐξάρωμεν οὖν τοῦτο ἐν τάχει καὶ προσπέσωμεν τῷ Δεσπότῃ καὶ κλαύσωμεν ἱκετεύοντες αὐτόν, ὅπως ἵλεως γενόμενος ἐπικαταλλαγῇ ἡμῖν, καὶ ἐπὶ τὴν σεμνὴν τῆς φιλαδελφίας ἡμῶν ἁγνὴν ἀγωγὴν ἀποκαταστήσῃ ἡμᾶς... 49. Ὁ ἔχων ἀγάπην ἐν Χριστῷ ποιησάτω τὰ τοῦ Χριστοῦ παραγγέλματα. Τὸν δεσμὸν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τὶς δύναται ἐξηγήσασθαι; Τὸ μεγαλεῖον τῆς καλλονῆς αὐτοῦ τίς ἀρκετὸς ἐξειπεῖν; Τὸ ὕψος εἰς ὃ ἀνάγει ἡ ἀγάπη ἀνεκδιήγητόν ἐστιν. Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ Θεῷ, ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· οὐδὲν βάναυσον ἐν ἀγάπῃ, οὐδὲν ὑπερήφανον· ἀγάπη σχίσμα οὐκ ἔχει, ἀγάπη οὐ στασιάζει, ἀγάπη πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ· ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ· δίχα ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστόν ἐστι τῷ Θεῷ. Ἐν ἀγάπῃ προσελάβετο ἡμᾶς ὁ Δεσπότης· διὰ τὴν ἀγάπην ἣν ἔσχε πρὸς ἡμᾶς, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἔδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ κύριος ἡμῶν ἐν θελήματι Θεοῦ, καὶ τὴν σάρκα ὑπὲρ τῆς σαρκὸς ἡμῶν καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν. 51. Ὅσα οὖν παρεπέσαμεν καὶ ἐπταίσαμεν διά τινας παρεμπτώσεις τοῦ ἀντικειμένου, ἀξιώσωμεν ἀφεθῆναι ἡμῖν· καὶ ἐκεῖνοι δὲ οἵτινες ἀρχηγοὶ στάσεως καὶ διχοστασίας ἐγενήθησαν, ὀφείλουσι τὸ κοινὸν τῆς ἐλπίδος σκοπεῖν. Οἱ γὰρ μετὰ φόβου καὶ ἀγάπης πολιτευόμενοι ἑαυτοὺς θέλουσι μᾶλλον αἰκίαις περιπίπτειν ἢ τοὺς πλησίον· μᾶλλον δὲ ἑαυτῶν κατάγνωσιν φέρουσιν ἢ τῆς παραδεδομένης ἡμῖν καλῶς καὶ δικαίως ὁμοφωνίας... 55. Δέξασθε τὴν συμβουλὴν ἡμῶν, καὶ ἔσται ἀμεταμέλητα ὑμῖν. Ζῇ γὰρ ὁ Θεὸς καὶ ζῇ ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἥ τε πίστις καὶ ἡ ἐλπὶς τῶν ἐκλεκτῶν, ὅτι ὁ ποιήσας ἐν ταπεινοφροσύνῃ μετ' ἐκτενοῦς ἐπιεικείας ἀμεταμελήτως τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένα δικαιώματα καὶ προστάγματα, οὗτος ἐντεταγμένος καὶ ἐλλόγιμος ἔσται εἰς τὸν ἀριθμὸν

τῶν σωζομένων διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐστὶν αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

59. ...Ἀξιοῦμέν σε, Δέσποτα, βοηθὸν γενέσθαι καὶ ἀντιλήπτορα ἡμῶν. Τοὺς ἐν θλίψει ἡμῶν σῶσον, τοὺς ταπεινοὺς ἐλέησον, τοὺς πεπτωκότας ἔγειρον, τοῖς δεομένοις ἐπιφάνηθι, τοὺς ἀσθενεῖς ἴασαι, τοὺς πλανωμένους τοῦ λαοῦ σου ἐπίστρεψον... 60. Ναί, Δέσποτα, ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐφ' ἡμᾶς εἰς ἀγαθὰ ἐν εἰρήνῃ, εἰς τὸ σκεπασθῆναι ἡμᾶς τῇ χειρί σου τῇ κραταιᾷ καὶ ρυσθῆναι ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας τῷ βραχίονί σου τῷ ὑψηλῷ, καὶ ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν μισούντων ἡμᾶς ἀδίκως. Δὸς ὁμόνοιαν καὶ εἰρήνην ἡμῖν τε καὶ πᾶσι τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν, καθὼς ἔδωκας τοῖς πατράσιν ἡμῶν, ἐπικαλουμένων σε αὐτῶν ὁσίως ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ, ὑπηκόους γινομένους τῷ παντοκρατορικῷ καὶ παναρέτῳ ὀνόματί σου. 61. Τοῖς τε ἄρχουσι καὶ ἡγουμένοις ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς σύ, Δέσποτα,... δὸς ὑγίειαν, εἰρήνην, ὁμόνοιαν, εὐστάθειαν, εἰς τὸ διέπειν αὐτοὺς τὴν ὑπὸ σοῦ δεδομένην αὐτοῖς ἡγεμονίαν ἀπροσκόπως... Σύ, Κύριε, διεύθυνον τὴν βουλὴν αὐτῶν κατὰ τὸ καλὸν καὶ εὐάρεστον ἐνώπιόν σου, ὅπως διέποντες ἐν εἰρήνῃ καὶ πραΰτητι εὐσεβῶς τὴν ὑπὸ σοῦ αὐτοῖς δεδομένην ἐξουσίαν ἵλεώ σου τυγχάνωσιν. Ὁ μόνος δυνατὸς ποιῆσαι ταῦτα καὶ περισσότερα ἀγαθὰ μεθ' ἡμῶν, σοὶ ἐξομολογούμεθα διὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ προστάτου τῶν ψυχῶν ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοι ἡ δόξα καὶ ἡ μεγαλωσύνη καὶ νῦν καὶ εἰς γενεὰν γενεῶν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

62. ...Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν καὶ μετὰ πάντων πανταχῇ τῶν κεκλημένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δι' αὐτοῦ· δι' οὗ δόξα, τιμή, κράτος καὶ μεγαλωσύνη, θρόνος αἰώνιος, ἀπὸ τῶν αἰώνων εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΤΟΝ ΠΑΛΑΜΑΝ

Ὑπὸ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ
Ὑφηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης

Ἡ ὀρθόδοξος πνευματικότης προσελκύει ἐσχάτως ἰδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ὀρθοδόξων, ὡς καὶ πολλῶν ἑτεροδόξων θεολόγων. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν λυτρωτικὴν καὶ ἀναγεννητικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν δύναται αὕτη νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον. Οὕτως οἱ μεγάλοι ἀσκητικοὶ καὶ μυστικοὶ συγγραφεῖς τῆς Ἀνατολῆς ἐμφανίζονται εἰς τὸ προσκήνιον, τὰ δὲ συγγράμματα καὶ αἱ διδασκαλίαι αὐτῶν εὑρίσκουν μεγάλην διάδοσιν ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν θεολογικῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν εὐρυτέρων ἐκκλησιαστικῶν κύκλων.

Ἰδιάζουσαν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος κατέχει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος βυζαντινὸς θεολόγος τοῦ ιδ΄ αἰῶνος καὶ εἷς τῶν διαπρεπεστέρων θεολόγων ὅλων τῶν αἰώνων. Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία γεραίρει αὐτὸν ὡς φωστῆρα καὶ διδάσκαλόν της. Ὡς μέγας ἀσκητὴς καὶ διαπρεπὴς θεολόγος κατώρθωσεν ὁ Παλαμᾶς νὰ παρουσιάσῃ εἰς ἁρμονικὴν σύνθεσιν τὸν θεολογικὸν καὶ πνευματικὸν πλοῦτον τῆς Ὀρθοδοξίας, ὅπως ἰδίως οὗτος ἀπεθησαυρίσθη κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ ὑστεροβυζαντινὴν περίοδον, καὶ ἐβιώθη ὑπὸ τῶν ἁγιορειτῶν ἡσυχαστῶν τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐνεφανίσθη εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἱστορίας ὡς ὑπερασπιστὴς τῶν ἡσυχαστῶν μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἔναντι τῶν προσβολῶν τοῦ ἐκ Καλαβρίας τῆς Ἰταλίας ὁρμωμένου μοναχοῦ Βαρλαάμ. Οἱ ἡσυχασταὶ δὲν ἀποτελοῦν καινοφανῆ κατηγορίαν μοναχῶν τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, ἀλλ᾽ εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῆς ἀρχαιοτάτης ἀνατολικῆς μοναχικῆς παραδόσεως. Ἄλλωστε καὶ ἡ λέξις «ἡσυχία» ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὠριγένους προσέλαβε τὴν ἔννοιαν τῆς μονώσεως καὶ τῆς μακρὰν τοῦ κόσμου διαβιώσεως· «εἴ τις σύνοιδεν ἑαυτῷ διὰ τὴν διδασκαλίαν ποτὲ καὶ τὸν λόγον ταλαιπωρήσαντι καὶ παθόντι καὶ μισηθέντι, πολλάκις λέγει: ...διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀναχωρῶ ἐπὶ τὴν ἐρημίαν καὶ ἡσυχί-

αν;»[1]. Κατὰ τὸν Παλαμᾶν ἡ ἡσυχία εἶναι δεῖγμα εὐεκτούσης ψυχῆς, ἀποτελεῖ δὲ «τὴν νοῦ καὶ κόσμου στάσιν, τὴν λήθην τῶν κάτω, τὴν μύστιν τῶν ἄνω, τὴν τῶν νοημάτων ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀπόθεσιν· αὕτη πρᾶξις ὡς ἀληθῶς, ἐπίβασις τῆς ὡς ἀληθῶς θεωρίας ἢ θεοπτίας, εἰπεῖν οἰκειότερον»[2]. Ὡς πρότυπον τοῦ ἐν ἡσυχίᾳ βίου προβάλλεται ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου θεολόγου ἡ Παναγία, οἱ δὲ ἀκολουθοῦντες τὸν βίον τοῦτον μοναχοὶ παρομοιάζονται πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Χριστοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀνέμενον ἐν τῷ ὑπερώῳ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος[3].

Βεβαίως κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου διεμορφώθησαν καὶ μεγάλαι μοναστικαὶ κοινότητες, ὅπου οἱ μοναχοὶ δὲν ἔζων κατὰ μόνας, ἀλλὰ διεβίουν ὡς ὠργανωμέναι ὁμάδες. Παραλλήλως ὅμως ὑπῆρχον πάντοτε καὶ οἱ ἀναχωρηταί, οἱ ὁποῖοι ἀπεμονοῦντο εἰς τὴν ἔρημον, διὰ νὰ ἐπιτύχουν πληρεστέραν αὐτοσυγκέντρωσιν καὶ ἐγγυτέραν μετὰ τοῦ Θεοῦ γνωριμίαν καὶ κοινωνίαν. Φεύγοντες οὗτοι εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἐπισκεπτόμενοι ἐκεῖ ἑαυτοὺς ἐπεδίδοντο εἰς τὴν ἄσκησιν καὶ τὴν προσευχήν, καὶ προητοιμάζοντο οὕτω νὰ δεχθοῦν τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἴδουν τὴν δόξαν αὐτοῦ.

Κατὰ τοὺς χρόνους Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ὁ μοναχισμὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους εἶχεν ἤδη διανύσει βίον τεσσάρων περίπου αἰώνων καὶ εἶχε καλλιεργήσει ἔντονον πνευματικὴν ζωήν, ἡ ὁποία ἀνεζήτει τὴν θεολογικὴν πλαισίωσιν καὶ διατύπωσίν της. Ἐπειδὴ οἱ ἁγιορεῖται ἐφήρμοζον καὶ νέας ἀσκητικὰς μεθόδους συνδεομένας μετὰ ἰδιαιτέρων πνευματικῶν ἐμπειριῶν, ἡ θεολογικὴ ὑποστήριξις αὐτῶν ἔναντι τῶν παρερμηνειῶν καὶ τῶν ἔξωθεν προσβολῶν καθίστατο ἀπαραίτητος. Συγκεκριμένως οἱ ἁγιορεῖται ἡσυχασταὶ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος συνεδύαζον τὸ ἔργον τῆς αὐτοσυγκεντρώσεως καὶ τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς μετὰ εἰδικῆς τεχνικῆς μεθόδου, ἡ ὁποία χωρὶς νὰ βλάπτῃ τὴν παράδοσιν τοῦ ἡσυχασμοῦ διηυκόλυνε σημαντικῶς εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην ἐκάθηντο οἱ μοναχοὶ ἐπὶ ὥρας ἔχοντες τὸν πώγωνα προσηρμοσμένον ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους εἰς τὸν ὀμφαλόν, καὶ ἔλεγον ἐνδομύχως τὴν μονολόγιστον εὐχήν· «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ

---

[1] Ὁμιλία εἰς Ἱερεμίαν 20,8. Πλείονα περὶ «ἡσυχίας» βλ. εἰς I. Hausherr, L'hesychasme, ἐν «Orient. Christ. Periodica» 32 (1956), σ. 5-40. 247 - 285.

[2] Ὁμιλία 53, 33, ἔκδ. Σ. Οἰκονόμου, σ. 170.

[3] Αὐτόθι, σ. 171.

τοῦ Θεοῦ, ἐλέησόν με». Διὰ τῆς συνεχοῦς ἀσκήσεως τῆς προσευχῆς ταύτης ὡδηγοῦντο οἱ ἡσυχασταὶ εἰς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν μέθεξιν τῆς ἀκτίστου θεοποιοῦ χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὡρισμένοι ἁπλοϊκοὶ μοναχοί, μὴ νοοῦντες ὀρθῶς τὴν σημασίαν τῆς τεχνικῆς ταύτης μεθόδου αὐτοσυγκεντρώσεως καὶ προσευχῆς, παρηρμήνευον τὰ πράγματα καὶ κατέληγον εἰς ἀκρότητας, δίδοντες οὕτως ἀφορμὰς δι' ἐπιθέσεις ἐκ μέρους τῶν ἀντιφρονούντων. Ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς, μολονότι ἦτο ὑπέρμαχος τῶν ἡσυχαστῶν, διετήρει ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς μνημονευθείσης τεχνικῆς μεθόδου. Τὴν ἐφαρμογὴν ταύτης ἐθεώρει οὗτος ἐπωφελῆ κυρίως διὰ τοὺς ἀρχαρίους, ἀνεγνώριζε δὲ ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Νικηφόρου, εἰς τὸ ὁποῖον διαγράφεται ἡ μέθοδος αὕτη, ἐγράφη «ἁπλοϊκῶς» καὶ «ἀφελῶς» [4]. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παλαμᾶ ἡ μνημονευθεῖσα στάσις τοῦ σώματος ἢ αἱ λέξεις τῆς μονολογίστου εὐχῆς δὲν ἔχουν μαγικὴν δύναμιν, ἀλλ' εἶναι χρήσιμοι πρὸς ἀποφυγὴν διαχύσεως τοῦ νοῦ καὶ ἐπίτευξιν ἀπερισπάστου κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ θεωρίας τῆς δόξης αὐτοῦ. Ἐνταῦθα εὑρίσκεται καὶ ὁ στόχος ὁλοκλήρου τῆς παλαμικῆς θεολογίας.

Τίθεται ὅμως τὸ ἐρώτημα· εἶναι δυνατὸν ὁ ἀόρατος καὶ ὑπερβατικὸς Θεὸς νὰ καθίσταται θεατὸς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων; Ἐὰν δὲ γίνεται πράγματι θεατός, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραμένῃ συγχρόνως ὑπερβατικὸς καὶ ἀπρόσιτος;

Ἡ ἀπάντησις τῶν Ἑλλήνων Πατέρων εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι σαφής. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον ἀπρόσιτος, ἀλλὰ καὶ προσιτός· δὲν εἶναι μόνον ἀθέατος, ἀλλὰ καὶ θεατός. Ἡ δυνατότης θεωρίας τοῦ Θεοῦ στηρίζεται εἰς τὴν ὕπαρξιν καταληπτοῦ στοιχείου τῆς θεότητος. Ὁ ἀόρατος καὶ ἀμέθεκτος κατὰ τὴν οὐσίαν Θεὸς καθίσταται ὁρατὸς καὶ μεθεκτὸς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰς ἐνεργείας του. Ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργείας εἰς τὸν Θεὸν εἶναι γνωστὴ εἰς ὁλόκληρον τὴν πατερικὴν παράδοσιν. Ἤδη ὁ Εἰρηναῖος ὁμιλεῖ περὶ θείας ἐνεργείας ὡς ποιητικῆς καὶ προνοητικῆς αἰτίας «παντὸς χρόνου καὶ τόπου καὶ αἰῶνος καὶ πάσης φύσεως» [5]. Εὐκρινῆ ὅμως διάκρισιν μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας εὑρίσκομεν ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν. Εἰς τὴν σαφεστέραν παρουσίασιν τῆς διακρίσεως ταύτης ὡδήγησε τοὺς Ἕλληνας Πατέρας ἡ ἀνάγκη θεολογικῆς διατυπώσεως καὶ κατοχυρώσεως τῆς ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας βιουμένης ἐμπειρίας περὶ πραγματικῆς κοινωνίας τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων,

[4] Βλ. Ὑπὲρ ἡσυχαζόντων 2, 2, 2-3, ἔκδ. Π. Χρήστου, τόμ. Α', σ. 509.
[5] Ἀπόσπασμα 5, PG 7, 1232B.

τὴν ὁποίαν ἠμφεσβήτησεν ὁ Ἄρειος, καὶ ἡ προσπάθεια διαφυλάξεως τῆς θεολογικῆς ἀληθείας περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν προσέβαλεν ὁ Εὐνόμιος. Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει καὶ θεωρεῖ τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, αἱ ὁποῖαι προσεγγίζουν αὐτὸν ὡς δύναμις, ὡς φῶς, ὡς μεγαλειότης κ.τ.τ. [6]. Καὶ ἡ θεωρία λοιπὸν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν ἀγγέλων, δὲν ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν θείαν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν θείαν ἐνέργειαν. Αὕτη δὲ ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἄλλοτε μὲν ἀμέσως, ἄλλοτε δὲ διὰ τῆς κτίσεως.

Ἰσαὰκ ὁ Σῦρος, συνοψίζων τὴν παράδοσιν παλαιοτέρων μυστικῶν θεολόγων, λέγει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει δύο διαφόρους νοεροὺς ὀφθαλμούς, διὰ νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὰ δύο εἴδη τῶν θεωριῶν, τὴν «φυσικὴν θεωρίαν», κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς φύσεως ἀνυψοῦται πρὸς τὸν Δημιουργόν, καὶ τὴν ἄμεσον θεωρίαν τῆς θείας δόξης, τὴν ὁποίαν ἡ εὐαγριανὴ παράδοσις ἀπεκάλει «θεολογίαν». «Ἐν ἑνὶ μὲν γὰρ ὀφθαλμῷ», παρατηρεῖ ὁ ὅσιος Ἰσαάκ, «ὁρῶμεν τὰ κρυπτὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ τὰ κεκρυμμένα ἐν ταῖς φύσεσιν, ἤγουν τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὴν σοφίαν καὶ τὴν πρόνοιαν τὴν συναΐδιον τὴν περὶ ἡμᾶς, τὴν καταλαμβανομένην ἐκ τῆς μεγαλειότητος τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τάγματα τὰ οὐράνια ἐν τούτῳ τῷ ὀφθαλμῷ θεωροῦμεν τὰ σύνδουλα ἡμῶν. Ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ὀφθαλμῷ θεωροῦμεν τὴν δόξαν τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆς ἁγίας· ὅτι εὐδοκήσει ὁ Θεὸς εἰσάξαι ἡμᾶς εἰς τὰ μυστήρια τὰ πνευματικά, καὶ τὴν θάλασσαν τῆς πίστεως ἀνοίξει ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν» [7].

Ἑρμηνεύων τὴν σκέψιν τοῦ Ἰσαὰκ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς σημειώνει ὅτι οὔτε κατὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀμέσου θεωρίας βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ᾽ ἁπλῶς ἀποκτᾷ θεωρίαν τῆς δόξης αὐτοῦ, ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν εἶδον οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν Μεταμόρφωσιν εἰς τὸ ὄρος Θαβώρ [8]. Τὸ γεγονὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον κατέχει κεντρικὴν θέσιν εἰς

[6] «Ἀλλ᾽ αἱ μὲν ἐνέργειαι ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἁπλῆ. Ἡμεῖς δὲ ἐκ μὲν τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτῇ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἱ μὲν γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος», Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 234, 1, PG 32, 869 AB.

[7] Λόγος 72, ἔκδ. Σπετσιέρη, Ἀθῆναι 1895, σελ. 281.

[8] «Τὸ δὲ θεωρίαν οὐ τῆς θείας φύσεως, μὴ πάλιν σχοῖεν ἀφορμὴν οἱ συκοφάνται, ἀλλὰ τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἣν καὶ ἔδωκεν ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς καὶ δι᾽ αὐτῶν πᾶσι τοῖς πιστεύσασιν αὐτῷ καὶ δι᾽ ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδειξαμένοις», Ὑπὲρ ἡσυχαζόντων 2, 3, 15, Π. Χρήστου, τόμ. Α΄, σ. 551-2.

τὴν σκέψιν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παλαμᾶ, ἀποκαλύπτει τὸν χαρακτῆρα τῆς θεοποιοῦ δωρεᾶς καὶ παρέχει τὴν βεβαιότητα τῆς δι' αὐτῆς ἀνακαινίσεως καὶ μεταπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως τότε εἰς τοὺς προκρίτους μαθητάς, οὕτω καὶ πάντοτε ἐμφανίζεται ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν, «οὐ τὴν οὐσίαν ἐπιδεικνὺς — ἀνέκφαντος γὰρ ἐκείνη, πανταχοῦ παροῦσα καὶ μηδαμοῦ φαινομένη μηδαμῶς —, οὐ κατ' οὐσίαν οὖν ἀφικνεῖται, ταύτην ἐκείνοις ἐπιδεικνύς τε καὶ διδούς, ἄπαγε, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ μυστικωτάτην ἐπιφάνειαν, τῇ λαμπρότητι τῆς οἰκείας φύσεως ἐκείνοις περιλάμπων καὶ τὴν ταύτης μέθεξιν αὐτοῖς χαριζόμενος» [9]. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι κτιστή, ἀλλ' ἀποτελεῖ φυσικὸν ἀπαύγασμα τῆς θείας οὐσίας, διὰ τοῦτο καὶ ἡ θεωρία αὐτῆς δὲν εἶναι συμβολική, ἀλλὰ πραγματική. Οὕτως ἠδύνατο ὁ Παλαμᾶς, ἀκολουθῶν τὴν παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ὑποστηρίζῃ τὴν δυνατότητα πραγματικῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀπορρίπτῃ πᾶσαν σκέψιν περὶ καταληπτοῦ ἢ μεθεκτοῦ τῆς θείας οὐσίας.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Παλαμᾶν, ὁ ἐκ τῆς Δύσεως ἐλθὼν μοναχὸς Βαρλαὰμ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ὀρθῶς τὸ πνεῦμα τοῦ ἡσυχασμοῦ. Ἀφορμώμενος οὗτος ἐκ τῆς πράξεως τῶν ἡσυχαστῶν, τὴν ὁποίαν ἐχαρακτήριζεν ὡς τερατώδη καὶ ἀπαράδεκτον, κατηύθυνε τὰ βέλη του ὄχι μόνον ἐναντίον τῆς ὑπ' αὐτῶν ἀσκουμένης μεθόδου, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον οὐσιωδῶν θέσεων τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας. Προσδίδων εἰς τὴν ἀδιάλειπτον προσευχὴν νοησιαρχικὸν χαρακτῆρα κατέστρεφεν εἰς τὴν πραγματικότητα τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Ἐπηρεασμένος ἐξ ἄλλου ἐκ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐθεώρει ἀδύνατον τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος εἰς τὰ πνευματικὰ ἀγαθά. Μὴ ἀποδεχόμενος τέλος τὴν ὕπαρξιν ἀκτίστου ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς θεολογίας τῆς Δύσεως, ἡ ὁποία ἐταύτιζεν αὐτὴν μετὰ τῆς θείας οὐσίας, ἀπέρριπτε κατ' οὐσίαν τὴν δυνατότητα τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ ἑνώσεως καὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀποκρούων λοιπὸν ὁ Παλαμᾶς τὰς ἐπιθέσεις τοῦ Βαρλαὰμ καὶ τῶν ὁμοφρόνων του ἠγωνίζετο κατ' οὐσίαν πρὸς διατήρησιν βασικῶν ἀρχῶν τοῦ μοναχισμοῦ καὶ τῆς θεολογίας τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

---

[9] Ἀντιρρητικὸς πρὸς Ἀκίνδυνον 4', 14', κῶδ. Bodl. Laud gr. 87, φ. 283α.

Ἡ νέα μορφὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐβιοῦτο ὁ ἡσυχασμὸς κατὰ τὴν ἐποχήν του οὐδόλως ἐσκανδάλιζεν αὐτόν. Ἡ χρῆσις μεθόδων μὴ μνημονευομένων ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἢ καὶ ξένων πρὸς αὐτὴν δὲν ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτοῦ ἀπαράδεκτος, ἐφ' ὅσον δὲν παρέβλαπτε τὴν οὐσίαν τοῦ ἡσυχασμοῦ, ἤτοι τὴν αὐτοσυγκέντρωσιν καὶ τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν καὶ ἕνωσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Τίθεται ὅμως πάλιν ἕτερον ἐρώτημα· δύναται ὁ Χριστιανὸς νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ ἤδη ἀπὸ τῆς παρούσης ζωῆς ἢ μήπως πρέπει νὰ ἀναμένῃ αὐτὴν εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα; Ἡ ἀπάντησις τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι σαφής. Ἐφ' ὅσον ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ συνδέεται μετὰ τῆς θεώσεως, ἤτοι τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιώσεως καὶ μετ' αὐτοῦ ἑνώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ θέωσις δὲ αὕτη ἄρχεται ἀπὸ τῆς παρούσης ζωῆς, φυσικὸν εἶναι νὰ συμβαδίζῃ μετ' αὐτῆς ἀντιστοίχως καὶ ἡ δυνατότης θεωρίας τοῦ Θεοῦ. Βεβαίως ἡ θεωρία αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τελεία, οὔτε νὰ ἔχῃ τὴν πληρότητα τῆς θεωρίας τοῦ μέλλοντος αἰῶνος [10]. Παρὰ ταῦτα ὅμως καὶ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα αὕτη εἶναι πραγματική, διότι ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν ἄκτιστον δόξαν τοῦ Θεοῦ, παρουσιάζει δὲ διαφόρους βαθμίδας «κατὰ λόγον τῆς ἑκάστῳ προσγεγονυίας καθαρότητος ἐκ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν ἐργασίας» [11]. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ θεωρία δὲν ἀποτελεῖ μόνον δωρεὰν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ καρπὸν προσωπικῆς προσπαθείας καὶ συνεργίας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἔργον τῆς κατὰ Θεὸν τελειώσεώς του. Ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ, μολονότι ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει προσφέρεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς θεῖον δῶρον, δὲν παύει νὰ ἔχῃ καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀμοιβῆς ἢ τῆς ἐπιβραβεύσεως τῆς ἀνθρωπίνης προσπαθείας πρὸς πνευματικὴν προκοπὴν καὶ τελείωσιν. Πράγματι δέ, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τις τὴν θεωρίαν ταύτην, ἀπαιτεῖται νὰ μοχθήσῃ πολύ. Ἡ ἄσκησις ὡς διαρκὴς προσπάθεια καθάρσεως καὶ ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὸν Θεὸν ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς θείας θεωρίας. Ἡ προσκόλλησις εἰς τὰ ἀπατηλὰ στοιχεῖα τῆς κτίσεως ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Διὰ νὰ δυνηθῇ ὁ ἄνθρωπος νὰ «θεωρήσῃ» τὸν Θεόν, ἀπαιτεῖται νὰ εὕρῃ προηγουμένως τὸν ἑαυτόν του διὰ τῆς αὐτοσυγκεντρώσεως [12], νὰ προσανατολίσῃ τὴν ὕπαρ-

---

[10] Ἀντιρρητικὸς πρὸς Ἀκίνδυνον 7, 6, κώδ. Bodl. Laud. gr. 87, φ. 341α.

[11] Βλ. Ὑπὲρ ἡσυχαζόντων 2, 2, 19 - 20· 3, 3, 15, Χρήστου, τόμ. Α΄, σ. 526 - 31· 692 - 3.

[12] Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. τὴν μελέτην τοῦ J. Meyendorff,

ξίν του πρὸς τὸν Θεὸν καὶ νὰ μεταβάλῃ τὴν πρὸς τὸν κόσμον ἐμπαθῆ ροπήν του εἰς «θεῖον ἔρωτα». Ἡ ἀπάθεια, περὶ τῆς ὁποίας διαρκῶς ὁμιλοῦν οἱ ἀσκητικοὶ καὶ μυστικοὶ θεολόγοι τῆς Ἀνατολῆς, καὶ μετὰ τῆς ὁποίας συνδέουν τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχει ἀρνητικόν, ἀλλὰ θετικὸν χαρακτῆρα. Ἀπάθεια δὲν εἶναι ἡ νέκρωσις τοῦ παθητικοῦ, ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν Θεὸν μετάθεσις αὐτοῦ. Ἡ ἔρημος παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν καλλιτέραν ἀτμόσφαιραν πρὸς ἄσκησιν τοῦ ἔργου τῆς αὐτοσυγκεντρώσεως καὶ καλλιέργειαν τῆς ἀπαθείας. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι οἱ ἐν τῷ κόσμῳ διαβιοῦντες ἀποκλείονται τῆς ὁδοῦ τῆς τελειώσεως. «Δυνατὸν μὲν οὖν», λέγει Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, «καὶ τοῖς ἐν συζυγίᾳ ζῶσι, τῆς καθαρότητος ἀντιποιεῖσθαι ταύτης, ἀλλὰ μετὰ πλείστης ὅσης δυσκολίας»[13].

Ἡ ἀπὸ τῶν βιωτικῶν μακρυνθεῖσα καὶ πρὸς τὸν Θεὸν στραφεῖσα ἀνθρωπίνη ὕπαρξις συνδέεται μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς προσευχῆς. Ἡ προσευχὴ δὲν συνιστᾷ μαγικὸν μέσον ἐξαναγκασμοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀποτελεῖ πνευματικὸν τρόπον ἀνυψώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ προσωπικῆς συναντήσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ· «τοιαύτη γὰρ ἡ τῆς προσευχῆς φύσις· ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν ἀνάγει τὸν ἄνθρωπον, καὶ πᾶν ἐπουράνιον ὑπερβᾶσα καὶ ὄνομα καὶ ὕψωμα καὶ ἀξίωμα, αὐτῷ παρίστησι τοῦτον τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ»[14]. Ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ ὡς ἐκ τούτου τὴν ἀποκορύφωσιν καὶ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἐπιδιωκομένης συναντήσεως Δημιουργοῦ καὶ δημιουργήματος. Αὕτη πραγματοποιεῖται ἐντὸς ἀτμοσφαίρας ἀμοιβαίας ἐκστάσεως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Κατ' αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος ὑπερβαίνει ἑαυτὸν καὶ ἀπολαμβάνει ἐν Πνεύματι τὴν δόξαν τοῦ Δημιουργοῦ του. Ἀντίθετον ἔκστασιν ὑφίσταται καὶ ὁ Θεός, προκειμένου νὰ φανερωθῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Οὕτω διὰ τῆς καθ' ὑπέρβασιν ἐκστάσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κατὰ συγκατάβασιν ἐκστάσεως τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνεται ἡ προσωπικὴ συνάντησις καὶ ἕνωσις αὐτῶν· «ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος νοῦς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτως ἑνοῦται τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος· ὁ δὲ Θεὸς καὶ αὐτὸς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτω τῷ καθ' ἡμᾶς ἑνοῦται νῷ, ἀλλὰ συγκαταβάσει χρώμενος»[15]. Βεβαίως ἡ θεωρία αὕτη ἔχει ἀρχὴν καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀρχήν, ὄχι ὅμως καὶ τέλος. Καὶ ἀρχὴ μὲν

Le thème du retour en soi dans la doctrine palamite du XIVe siècle, ἐν «Revue de l' histoire des religions» 145 (1954), σ. 188 - 206

[13] Πρὸς Ξένην, PG 150, 1056A.

[14] Ὁμιλία 2, PG 151, 20C.

[15] Ὑπὲρ ἡσυχαζόντων 1, 3, 47, Π. Χρήστου, τόμ. Α΄, σ. 458.

τῆς θεωρίας εἶναι ἡ ἁπλῆ ἔλλαμψις τοῦ θείου φωτός, τὰ μετὰ δὲ τὴν ἀρχὴν εἶναι ἡ διαρκὴς θέα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία πληροῦται καὶ τελειοῦται κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα [16]. Ἀλλὰ καὶ τότε ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ δὲν θὰ ἔχῃ στατικὸν χαρακτῆρα. Κοινωνοῦντες οἱ ἅγιοι τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ καθιστάμενοι οὕτως ὁλονὲν καὶ περισσότερον χωρητικοὶ τῆς δόξης αὐτοῦ θὰ ἀπολαμβάνουν διαρκῶς χάριν ἀντὶ χάριτος [17].

Ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἔχει ἐσχατολογικὸν χαρακτῆρα. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος καταξιοῦται ἤδη ἀπὸ τῆς παρούσης ζωῆς νὰ θεωρῇ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, τοῦτο συμβαίνει, διότι ἤδη κατέστη κοινωνὸς τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ ἀπολαμβάνει «ἐν προοιμίῳ» τῆς τελικῆς μακαριότητος. Ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν ἀποτελεῖ τὸν ἀρραβῶνα τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν οὐράνιον βασιλείαν. Οὕτω λοιπὸν ἡ «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» θεωρία τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ βιουμένη ὡς ἐσχατολογικὴ πραγματικότης εὑρίσκει τὴν τελείωσιν καὶ δυναμικὴν ὁλοκλήρωσίν της εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Βεβαίως ὁ ἡσυχασμὸς συνιστᾷ ἀκραίαν ἐκδήλωσιν ὀρθοδόξου πνευματικότητος. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο ἀποτελεῖ ἄριστον δείκτην πρὸς ἀνίχνευσιν τοῦ βαθυτέρου νοήματος τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς πατερικῆς διδασκαλίας. Ὁ ἡσυχαστὴς ἐπιδιώκει νὰ ζήσῃ ἐντὸς τῆς δωρεᾶς, τὴν ὁποίαν προσέφερεν εἰς αὐτὸν ὁ ἐνανθρωπήσας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ κατακτήσῃ δι' ἀξιομίσθων πράξεων τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον αὕτη παρέχεται δωρεὰν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ νὰ διατηρηθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς κλήσεώς του, νὰ καταστήσῃ προσωπικὸν βίωμα καὶ μυστικὴν ἐμπειρίαν τὴν νίκην τοῦ Χριστοῦ κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ πονηροῦ, τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου, καὶ νὰ διατηρηθῇ ἐντὸς τῆς σφαίρας τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας.

Ἐξ ἄλλου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἐντεῦθεν ὑπεχώρη-

---

[16] Αὐτόθι 2, 3, 35, Χρήστου, τόμ. Α', σ. 569.

[17] «Ἐρήσομαι τοίνυν αὐτόν· οὐκ ἐπ' ἄπειρον οἱ ἅγιοι κατὰ τὴν θεολτίαν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος προκόψουσιν αἰῶνος; Παντί που δῆλον ὡς ἐπ' ἄπειρον· καὶ τοὺς ἀγγέλους γὰρ ὁ τῶν οὐρανίων ὑποφήτης Διονύσιος ἐπίδοσιν ἀεὶ κατ' αὐτὴν λαμβάνειν παραδίδωσι, χωρητικωτέρους ὑπὸ τῆς προλαβούσης ἐπιτελουμένους πρὸς τὴν τρανοτέραν ἔλλαμψιν», αὐτόθι 2, 2, 11, Π. Χρήστου, τόμ. Α', σ. 517.

σεν ἡ ἡσυχαστικὴ ἐμπειρία μέχρις ἀφανισμοῦ. Αἱ βασικαὶ ὅμως ἀρχαὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμᾶ οὐδόλως ἔπαυσαν νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὸ κέντρον τοῦ μοναχικοῦ ἰδεώδους τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ νὰ συνιστοῦν τὴν ἀφετηρίαν, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκκινήσῃ πᾶσα ἀναγέννησις τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ. Μόνον ἡ πραγματικὴ ἀναφορὰ ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς καὶ ἡ κατ' αὐτὴν χαριζομένη ἐσχατολογικὴ ἐμπειρία τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εἰς θέσιν νὰ συστήσουν καὶ τὴν βάσιν τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ συγχρόνου μοναχισμοῦ.

Ἀλλ' ὁ ἀγὼν τοῦ Παλαμᾶ ἐνέχει βασικὴν σπουδαιότητα καὶ διὰ τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν. Ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Βαρλαὰμ ὁ Καλαβρὸς εἶχε παρουσιάσει δείγματα κακῆς ἐκπροσωπήσεως τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας καὶ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος. Ἀναλαβὼν τὴν ὑποστήριξιν τῶν ὀρθοδόξων θέσεων ἐνώπιον τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ πάπα Βενεδίκτου τοῦ ΙΒ´ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον τὸν Γ´ ἀπέκρουσε τὴν λατινικὴν καινοτομίαν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (Filioque) κατὰ τρόπον μὴ ἱκανοποιοῦντα πολλοὺς ὀρθοδόξους θεολόγους. Θεωρῶν ἀδύνατον τὴν ἐφαρμογὴν ἀποδεικτικῶν συλλογισμῶν εἰς τὴν θεολογίαν καὶ ἐφαρμόζων εἰς τὰς συζητήσεις του τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον εἰσηγεῖτο κατ' οὐσίαν εἶδος θεολογικοῦ ἀγνωστικισμοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου διηυκολύνετο καὶ ὁ δογματικὸς συμβιβασμὸς τῶν Ὀρθοδόξων μετὰ τῶν Λατίνων. Ἐναντίον τῆς μεθόδου ταύτης τοῦ Βαρλαὰμ ἀντέταξεν ὁ Παλαμᾶς τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον τῆς θεολογίας, τὴν ὁποίαν ἠρύετο ἐκ τῆς ὀρθοδόξου πατερικῆς παραδόσεως. Βεβαίως ὁ Θεὸς ὡς ὑπερβατικός, παρατηρεῖ ὁ Παλαμᾶς, εὑρίσκεται ὑπὲρ τὴν διαλεκτικὴν καὶ ὑπὲρ τὴν ἀποδεικτικήν. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ πατερικὴ παράδοσις μᾶς διδάσκει νὰ συλλογιζώμεθα περὶ τῶν θείων πραγμάτων. Πῶς λοιπὸν πρέπει νὰ χαρακτηρισθοῦν οἱ ἐν λόγῳ συλλογισμοί; Ἐφ' ὅσον οὗτοι ἔχουν ἀπόλυτον κῦρος, ὡς στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς θείας αὐθεντίας, φυσικὸν εἶναι κατὰ τὸν Παλαμᾶν νὰ ὀνομάζωνται ἀποδεικτικοί [17α].

17α. «Τὸ γοῦν θεῖον, ὦ θαυμάσιε, κρεῖττον παντὸς ὑπάρχον νοῦ καὶ λόγου, καὶ ὑπὲρ τὴν διαλεκτικήν ἐστιν — ὑπεροχικῶς γὰρ ἐξήρηται φαντασίας τε καὶ δόξης — καὶ ὑπὲρ τὴν ἀποδεικτικήν· ἐπαφὴ γάρ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν οὔτε ἐπιστήμη, καὶ ὅλως ὑπὲρ τὴν συλλογιστικὴν πᾶσαν ἔφοδόν ἐστιν· ἀλλὰ συλλογίζεσθαι περὶ τῶν θείων ἔργῳ ὑπὸ τῶν πατέρων ἐδιδάχθημεν. Πῶς οὖν τούτους τοὺς συλλογισμοὺς προσαγορεύσωμεν; Ὡς οἱ διδάξαντες πάντως, εἰ μὴ ἐν πει-

Ἡ θεολογία δὲν ἐρευνᾷ τὴν ἀπρόσιτον καὶ ἀμέθεκτον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν· ἐπειδὴ δὲ αὗται ἀποτελοῦν τὴν φυσικὴν ἔκφρασιν τῆς θείας οὐσίας, ἡ δι' αὐτῶν ἀποκτωμένη ἐμπειρικὴ γνῶσις εἶναι γνῶσις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Βαρλαὰμ ταυτίζων οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν εἰς τὸν Θεὸν εἴτε ἔπρεπε νὰ δεχθῇ δυνατότητα γνώσεως τῆς θείας οὐσίας εἴτε νὰ θεωρήσῃ πᾶσαν περὶ Θεοῦ γνῶσιν ὡς ἀναλογικὴν καὶ συμβολικήν. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἀνεγνώριζε τὴν ὑπερβατικότητα τῆς θείας οὐσίας, κατέληγεν ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν μείωσιν τοῦ κύρους τῆς θεολογίας.

Ἡ θεολογία λοιπόν, κατὰ Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, δὲν ἑρμηνεύει τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Θεολογία εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ στηριζομένη ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ πληρεστέρα ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐγένετο διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου του, ἕπεται ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἀσφαλέστερον κεφάλαιον τῆς θεολογίας, ὁ δὲ Χριστὸς ὡς φορεὺς καὶ μάρτυς τῆς τελειοτέρας αὐτῆς ἀποκαλύψεως εἶναι κατ' οὐσίαν «ὁ μόνος καὶ Θεὸς καὶ θεολόγος» [18].

Μολονότι ὅμως ὁ Παλαμᾶς θεωρεῖ τὴν θεολογίαν ὡς ἔκφρασιν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀποκαλεῖ θεολόγους τοὺς μεγάλους Πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας [19], οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν ἑρμηνευταὶ τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης, δέχεται καὶ τὴν δυνατότητα αὐτοτελοῦς διατηρήσεως καὶ περαιτέρω μεταδόσεως τῆς θεολογίας ἄνευ ἀμέσου σχέσεως τοῦ μεταδίδοντος μετὰ τῆς πηγῆς τῆς ἀποκαλύψεως, ἤτοι τῆς ἀκτίστου χάριτος καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς γνώμης του ταύτης ἐνισχύθη ἀσφαλῶς καὶ ἐκ τῆς πικρᾶς ἐμπειρίας, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ἐκ τοῦ διαλόγου του μετὰ Βαρλαὰμ τοῦ Καλαβροῦ. Οὗτος, μολονότι ἦτο δεινὸς θεολόγος καὶ ἀνέπτυξεν ἀξιόλογον θεολογικὴν διδασκαλίαν, ἀπέκλειε τὴν δυνατότητα πραγματικῆς κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς μετοχῆς τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν αὐτοῦ. Εὑρισκόμενος λοιπὸν ὁ Παλαμᾶς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὀνομάζῃ τὸν Βαρλαὰμ θεολόγον καὶ μὴ δυνάμε-

---

θοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλὰ θειωδῶς τὰ θεῖα μέτιμεν ἐκ τῆς πνευματοκινήτου τῶν θεολόγων δυνάμεως· 'ἀποδεικτικοὺς' δ' ὠνόμασαν ἐκεῖνοι, καθάπερ ἀνωτέρω δέδεικται», Ἐπιστολὴ πρὸς Βαρλαὰμ 1, 33, Π. Χρήστου, τόμ. Α', σ. 244.

[18] Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος 2, 16· 48, Π. Χρήστου, τόμ. Α', σ. 93· 122.

[19] Βλ. π.χ. αὐτόθι 1, 13· 26· 32, Π. Χρήστου, τόμ. Α', σ. 40· 53· 61.

νος νὰ ἀρνηθῇ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ θεολογίαν διέκρινε σαφῶς τὴν θεολογίαν ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλεσε «θεοπτίαν». Οὕτως ἡ θεολογία ὡς λόγος περὶ Θεοῦ δύναται νὰ κινῆται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς γνώσεως καὶ νὰ περιορίζεται εἰς τὴν κτῆσιν καὶ τὴν μετάδοσιν θείων ἀληθειῶν, ἄνευ βαθυτέρας πνευματικῆς ἐμπειρίας. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ἡ θεολογία ἀπομονοῦται ἀπὸ τῆς πηγῆς της [20] καὶ ὑστερεῖ καταφανῶς ἔναντι τῆς θεοπτίας· «θεολογία δὲ τοσοῦτο τῆς ἐν φωτὶ θεοπτίας ταύτης ἀπέχει καὶ τοσοῦτο τῆς πρὸς Θεὸν ὁμιλίας κεχώρισται, καθ' ὅσον καὶ τὸ εἰδέναι τοῦ κεκτῆσθαι διώρισται· περὶ Θεοῦ γάρ τι λέγειν καὶ Θεῷ συντυγχάνειν οὐχὶ ταὐτόν» [21]. Ἡ θεολογία μεταδιδομένη διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ καλλιεργουμένη διὰ ποικίλων συλλογισμῶν, ἀποδείξεων καὶ παραδειγμάτων, εἶναι προσιτὴ καὶ εἰς τοὺς κατὰ κόσμον σοφούς, «κἂν μὴ κεκαθαρμένοι τὸν βίον ὦσι καὶ τὴν ψυχήν» [22]. Ἀντιθέτως ἡ θεοπτία, ὡς κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνάκρασις μετὰ τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος αὐτοῦ, εἶναι ἀνέφικτος ἄνευ τῆς δι' ἀρετῆς καθάρσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ἀνόδου τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν [23]. Ἐνταῦθα ὁ ὅρος θεοπτία εἶναι συνώνυμος σχεδὸν πρὸς τὸν ὅρον θεολογία τῶν παλαιοτέρων μυστικῶν θεολόγων, ἀλλ' ἡ ἀποκλειστικὴ ἔξαρσις τοῦ χαρισματικοῦ στοιχείου εἶναι σαφής. Κατὰ τὸν Παλαμᾶν ἡ ἀληθὴς θεολογία συνδέεται ὀργανικῶς μετὰ τῆς θεοπτίας καὶ ἀποτελεῖ καρπὸν καὶ ἔκφρασιν αὐτῆς. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἡ θεολογία καταντᾷ στεῖρα δια-

---

[20] «Ἔστι γὰρ καὶ ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν δογμάτων γνῶσις, θεωρία, ὃ θεολογίαν ὀνομάζομεν, καὶ ἡ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ σώματος μελῶν κατὰ φύσιν χρῆσίς τε καὶ κίνησις ἀναμόρφωσιν ποιεῖται τῆς λογικῆς εἰκόνος· ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεία τῆς ἄνωθεν ἡμῖν εὐγενείας εὐπρέπεια καὶ ἡ πρὸς τὸ ὑπερφαὲς φῶς ὑπερφυὴς ἕνωσις, παρ' ἧς μόνης ἐγγίνεται καὶ τὸ θεολογεῖν ἀσφαλῶς καὶ τὸ κατὰ φύσιν ἑστάναι τε καὶ κινεῖσθαι τὰς ἐν ἡμῖν δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος», Ὑπὲρ ἡσυχαζόντων 1, 3, 15, Π. Χρήστου, τόμ. Α', σ. 425.

[21] Αὐτόθι 1, 3, 42, Π. Χρήστου, τόμ. Α', σ. 453.

[22] Αὐτόθι.

[23] «Θεὸν δ' ἐν ἑαυτῷ κτήσασθαι καὶ Θεῷ καθαρῶς συγγενέσθαι καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι, καθ' ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῶν ἀδυνάτων ἐστίν, εἰ μὴ πρὸς τῇ δι' ἀρετῆς καθάρσει καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἔξω, μᾶλλον δὲ ὑπεράνω γενοίμεθα, καταλιπόντες μὲν πᾶν ὅ τι τῶν αἰσθητῶν μετὰ τῆς αἰσθήσεως, ὑπεραρθέντες λογισμῶν καὶ διανοιῶν καὶ τῆς διὰ τούτων γνώσεως, ὅλοι δὲ γενόμενοι τῆς ἀΰλου καὶ νοερᾶς κατὰ τὴν προσευχὴν ἐνεργείας καὶ τυχόντες τῆς ὑπὲρ τὴν γνῶσιν ἀγνοίας καὶ πλησθέντες ἐν αὐτῇ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπερφαοῦς ἀγλαΐας, ὡς ἀθανάτου κόσμου γέρα φύσεως ἀοράτως καθορᾶν», Ὑπὲρ ἡσυχαζόντων 1, 3, 42, Π. Χρήστου, τόμ. Α', σ. 453.

νοητικὴ ἐνασχόλησις στερουμένη τῆς ἀνακαινιστικῆς δυνάμεως καὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀληθὴς θεολογία δὲν ἀποτελεῖ ἰδιωτικὴν ὑπόθεσιν τῶν πιστῶν, ἀλλ' εἶναι μυστήριον ἐνεργούμενον ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ θεμελιούμενον ἐπὶ τοῦ γεγονότος τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως. Ἡ ὑποστατικὴ ἕνωσις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κατέστησε δυνατὴν τὴν κατὰ χάριν ἕνωσιν ἑκάστου πιστοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἐντὸς τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσης Ἐκκλησίας. Οὕτως ἡ θεολογία δὲν στηρίζεται μόνον εἰς τὴν παράδοσιν ἱστορικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ τρέφεται διαρκῶς καὶ ἐκ τῆς ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας βιουμένης προσωπικῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Παλαμᾶς λοιπὸν εἰς τὸν θεολογικὸν τομέα δὲν εἶναι θιασώτης τῆς στείρας ἐπαναλήψεως τῶν παραδεδομένων ἀληθειῶν, ἀλλὰ δέχεται τὴν θεολογίαν ὡς αἰωνίαν καὶ αἰωνίως ζῶσαν ἐκκλησιαστικὴν ἐμπειρίαν. Ἀναπτύσσων τὴν διδασκαλίαν του περὶ διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας εἰς τὸν Θεὸν δὲν προέβαινεν ἀσφαλῶς εἰς οὐσιαστικὴν θεολογικὴν καινοτομίαν, ἀλλ' ἐξέφραζε τὴν ἀρχῆθεν βιουμένην ἐκκλησιαστικὴν ἐμπειρίαν περὶ ὑπάρξεως πραγματικῆς κοινωνίας μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ὑπὸ νέον σχῆμα, τὸ ὁποῖον καὶ κατέστη χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς θεολογίας του. Στεῖραν προσκόλλησιν εἰς τὰ παραδεδομένα δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ ἀντιπάλου του Βαρλαάμ. Ὁ εὑρισκόμενος μακρὰν τῆς ζώσης ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας περιορίζει τὴν Ὀρθοδοξίαν εἰς τὰ παραδεδομένα σχήματα καὶ σύμβολα. Ἀντιθέτως ὁ ζῶν ἐντὸς τοῦ πνεύματος τῆς Ὀρθοδοξίας δύναται νὰ ἀκολουθῇ ἀφόβως τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὴν ἑνιαίαν καὶ ἀναλλοίωτον παράδοσιν αὐτῆς διὰ νέων ἑκάστοτε μορφῶν καὶ σχημάτων. Ἡ Ὀρθοδοξία δὲν κινδυνεύει, ὅταν ἐκφράζεται διὰ νέων ἐννοιῶν προσιτῶν εἰς τὰς ἑκάστοτε νέας γενεὰς τῶν ἀνθρώπων, ὅπως δὲν ἐκινδύνευσε καὶ ὅταν ἐξεφράσθη διὰ νέων γλωσσῶν. Κίνδυνος τῆς Ὀρθοδοξίας ὑφίσταται, ὅταν διασπᾶται ἡ κοινωνία τῶν πιστῶν της μετὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας. Ζωὴ ἐντὸς τῆς Ὀρθοδοξίας σημαίνει ζωὴν ἐντὸς τῆς ἀληθείας· κοινωνία δὲ ὀρθοδόξων σημαίνει κοινωνίαν πιστῶν ἐχόντων ζῶντα καὶ ἄμεσον σύνδεσμον μετὰ τῆς Ἀληθείας τοῦ Πατρὸς ἐν Πνεύματι. «Οἱ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τῆς ἀληθείας εἰσί· καὶ οἱ μὴ τῆς ἀληθείας ὄντες οὐδὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας εἰσί», λέγει ὁ Παλαμᾶς [24]. Ἐὰν ὑπάρχῃ κάτι τὸ ὁποῖον ὀφεί-

---

[24] Ἐπιστολὴ πρὸς πατριάρχην Ἀντιοχείας, κῶδ. Coisl. 99, φ. 143β - 144α.

λει νὰ ἀποστρέφεται ἡ Ὀρθοδοξία, τοῦτο δὲν εἶναι ἡ ζῶσα ἔκφρασις τῆς ἀληθείας της, ἀλλ' ὁ περιορισμὸς ἢ ἡ ἀπόκρυψις αὐτῆς ἐντὸς νεκρῶν συμβόλων καὶ σχημάτων.

Τὸ δόγμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς παλαμικῆς διδασκαλίας δὲν ἀποτελεῖ ἁπλοῦν λογικὸν σχῆμα, ἀλλ' ἐκφράζει καὶ τὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ πληρώματος αὐτῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἔχομεν συνεχῶς ἔκφρασιν βιωμάτων διὰ λογικῶν σχημάτων. Προκαλουμένη ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τῶν αἱρέσεων ὡδηγεῖτο πρὸς πληρεστέραν ἔκφρασιν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεώς της καὶ προέβαινεν ἀντιστοίχως εἰς διατύπωσιν δογμάτων καὶ συμβόλων. Οὕτω πλῆθος δογμάτων καὶ συμβόλων παρήχθησαν κατὰ τὴν ἐκδίπλωσιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Ἕκαστον σύμβολον ἢ ἕκαστον δόγμα ὁμιλεῖ περὶ εἰδικῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῆς σωτηριώδους οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐμπειρίας εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό, ἤτοι ὁ ἀποκαλυπτόμενος Θεός. Ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται ἑκάστοτε ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεὸν εἶναι διάφορος. Οἱ διάφοροι οὗτοι τρόποι βιώσεως καὶ ἐκφράσεως τῆς παρουσίας καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου δὲν συνεπάγονται ἀλλοίωσιν ἢ παραποίησιν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, ἀλλὰ βεβαιοῦν τὴν δυνατότητα «πολυμεροῦς καὶ πολυτρόπου» ἐκφράσεως αὐτῆς εἰς πᾶσαν περίστασιν. Ἡ ἑνότης τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἁπλῆς συμφωνίας τῶν κατὰ καιροὺς ἐξωτερικῶν τύπων, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ταυτότητος τῆς δι' αὐτῶν προσφερομένης ἀληθείας. Ἀντιθέτως, ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας προσβάλλεται καὶ τὸ πνεῦμα τῶν πιστῶν αὐτῆς «σβέννυται», ὅταν τὰ δόγματα καὶ τὰ σύμβολα ἢ γενικώτερον τὰ ἐξωτερικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα κάποτε ἐξέφραζον τὴν ζωήν της, μεταβληθοῦν εἰς εἴδωλα λατρείας.

Ἀλλ' ἡ γνησία ὀρθόδοξος πνευματικὴ ζωὴ δημιουργεῖται ἀκριβῶς διὰ τῆς ἀνευρέσεως τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία ὡδήγησεν εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἀντιστοίχου δόγματος ἢ τοῦ συμβόλου, καὶ εἰς τὴν ἐκ νέου καὶ κατὰ νέον τρόπον βίωσιν αὐτῆς. Οὕτω συνδέεται ἀρρήκτως ἡ πνευματικὴ ζωὴ μετὰ τῆς θεολογίας, καὶ ἡ μὲν πρώτη εὑρίσκει τὸ ἀσφαλὲς στήριγμά της εἰς τὴν θεολογίαν, αὕτη δὲ πάλιν τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς δυνάμεώς της εἰς τὴν ὀρθόδοξον πνευματικὴν ζωήν. Ἄριστος ὁδηγὸς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ ὁποίου ἡ πνευματικὴ ζωὴ καὶ ἡ θεολογία συνεδέοντο ἀρρήκτως.

ΠΕΡΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΔΙΑΔΟΧΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΧΡΟΝΟΥΣ

Ὑπὸ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
Θεολόγου - Καθηγητοῦ

Ἡ «ἀποστολικὴ διαδοχὴ» ὑπῆρξεν ἓν τῶν σπουδαιοτέρων θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπησχόλησαν τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν. Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος καὶ ἡ θέσις τὴν ὁποίαν θὰ ἐλάμβανεν εἷς ἕκαστος τῶν πιστῶν ἔναντι αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ βασικὴ προϋπόθεσις τῆς συγκαταριθμήσεως τοῦ πιστοῦ ἐν τῷ πληρώματι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς παρ' αὐτῷ διαπιστώσεως ὀρθοδόξων ἢ κακοδόξων ἀρχῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνωρίτατα ἐτονίσθη ἡ σημασία τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» καὶ ἐγένετο, ἐν ἀρχῇ ὡς ἐν παρόδῳ, ἀργότερον δὲ συστηματικῶς πως, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θεσμοῦ τούτου καὶ ἡ παρουσίασις τῆς ἀξίας αὐτοῦ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας, τὸν καθορισμὸν τοῦ δόγματος καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως εἰς δευτέραν μετὰ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν πηγήν.

Ἐκ τούτου ἀντιλαμβάνεταί τις εὐκόλως ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν θεμέλιον λίθον ἄλλων βασικῶν προβλημάτων, δι' ὃ καὶ ἀπησχόλησεν περιπτωτικῶς μέν, ἀλλὰ σοβαρῶς τὴν σκέψιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς τε Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἐξ ἄλλου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἰδιαιτέρα τις προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος θέμα καὶ ἐλέχθησαν πλεῖστα ὅσα περὶ αὐτοῦ ἐν γενικοῖς συγγράμμασιν, ἀναφερομένοις κυρίως εἰς τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἐν εἰδικαῖς μελέταις. Ἡ κίνησις αὕτη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους προῆλθεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς μετ' ἐπιστημονικοῦ τρόπου προσπαθείας ἀπὸ μέρους τῶν Προτεσταντῶν νὰ ἀποδείξουν ὅτι βασίζονται εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς Ἐκκλησίας παράδοσιν καὶ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ αὐτοκαλῶνται «Ἐκκλησία», ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ μέρους κυρίως τῶν Καθολικῶν, ἐν μέρει δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων, ὅλως ἀντιθέτως, ἐπιχειρούντων νὰ ἀποδείξουν διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῶν πηγῶν τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ὅτι μέγα μέρος τῶν ὀνομαζομένων Χριστιανῶν δὲν ἀνήκει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀποτελεῖ αἵρεσιν, ὡς κατὰ τὸ ἀπώτερον παρελθὸν οἱ γνωστικοὶ καὶ ἄλλοι τινές, οἵτινες δὲν διεφύλαξαν τὴν «ἀποστολικὴν διαδοχήν».

Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος θέματος ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ μελέτη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου, ἡ προσπάθεια ἡμῶν ὅπως μελετήσωμεν τοὺς καταλόγους διαδοχῆς τῶν ἐπισκόπων εἰς τὰς κυριωτέρας ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ ἡ θέσις τοῦ σκοποῦ ἀπὸ μέρους τοῦ Εὐσεβίου διὰ τὴν συγγραφὴν τῶν ἑπτὰ πρώτων βιβλίων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ Ἱστορίας. Ὡς γνωστόν, ὁ Εὐσέβιος θέτει ὡς ἕνα τῶν κυριωτέρων σκοπῶν τῆς συγγραφῆς τῶν ἑπτὰ πρώτων βιβλίων τούτων τὴν παρουσίασιν τῆς διαδοχῆς τῶν ἀποστόλων.

Ἡ ὅλη προσπάθεια ἡμῶν τείνει νὰ ἐμφανίσῃ, κατὰ τὸ ἐφικτόν, τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἰδέας περὶ τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς», ὡς αὕτη παρουσιάζεται εἰς τὰς πηγὰς ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τοῦ Εὐσεβίου. Ἡ παρουσίασις τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἐξελίξεως, ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὴν διοργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ δόγματος, ἄρα καὶ τὴν καταπολέμησιν τῆς αἱρέσεως, ἐν τέλει δὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Παραδόσεως εἰς δευτέραν καὶ ἰσαξίαν τῶν Γραφῶν πηγήν, ἀποτελοῦν τὴν ἀπὸ μέρους ἡμῶν κυρίαν προσπάθειαν. Ἐπιστέγασμα τῆς ὅλης ἡμῶν μελέτης εἶναι οἱ σχετικοὶ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, τοὺς ὁποίους συγκεντρωμένους δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐν τῷ λίαν ἐμπεριστατωμένῳ ἄρθρῳ τοῦ J. Bainvel, Apostolicité, ἐν «Dictionnaire de Théologie Catholique», τόμ. I, σ. 1618 κ.ἑ. Διὰ τῶν καταλόγων τούτων ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν ἰδέαν περὶ «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» σαφῆ, ἀναμφισβήτητον, μαρτυρουμένην καὶ ὑπό τινος διαπρεποῦς ἱστορικοῦ τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Εὐσεβίου, βασιζομένου δὲ εἰς ἄλλας ἀξιοπίστους τῆς πρώτης χριστιανικῆς κοινωνίας μαρτυρίας περὶ τῶν ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ συμβάντων. Οὕτω διὰ τῶν ἐπισκοπικῶν τούτων καταλόγων ἔχομεν μέχρι τοῦ Εὐσεβίου τὴν σφραγῖδα τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διατηρήσεως τῆς γνησίας παραδόσεως, τοῦ κανόνος τῆς πίστεως τῆς ἀληθείας.

Πρὸς διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος ἐγένετο χρῆσις μερικῶν βασικῶν μελετῶν, ἡ δὲ κυρία προσπάθεια ἡμῶν ἐστράφη εἰς τὴν ἐκ τῶν πηγῶν, καὶ δὴ καὶ τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν, ἀπ' εὐθείας ἐξαγωγὴν ὡρισμένων συμπερασμάτων.

Α΄ Ἱστορία τῆς ἐξελίξεως τῆς ἰδέας περὶ τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» καὶ τῆς συγγραφῆς ἐπισκοπικῶν καταλόγων μέχρι τοῦ Εὐσεβίου.

Φυσικὸν εἶναι βεβαίως νὰ ἀναζητήσῃ τις τὴν ἰδέαν περὶ «ἀποστο-

λικῆς διαδοχῆς» κατ' ἀρχὴν εἰς αὐτὴν τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἥτις καὶ μετὰ τῆ ἱερᾶς Παραδόσεως ἀποτελεῖ τὸν κανόνα πάσης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑφισταμένης ἰδέας. Τὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ θέμα τοῦτο, εὑρίσκονται ἐγκατεσπαρμένα εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἀπὸ τοῦ πρώτου βιβλίου αὐτῆς μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου. Ὁ Κύριος ἔδει νὰ εἶναι ὁ ἐμπνευστὴς τῆς περὶ «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» ἰδέας.

Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ τὴν ὡλοκληρωμένην ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἥτις ὡς «γνῶσις», ἀϊδίως παρὰ τῷ Θεῷ ὑφίστατο, λαβοῦσα διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου ὑπόστασιν ἐν χρόνῳ καὶ οὕτως ἐγένετο προσιτὴ τοῖς ἀνθρώποις. Ἀλλ' ἡ διδασκαλία τοῦ Κυρίου, μετὰ τῶν συνεπομένων αὐτῇ, ἤτοι τῶν μυστηρίων, τῆς ὀργανώσεως κλπ., ἔμελλε νὰ ζήσῃ εἰς τοὺς αἰῶνας [1], τουτέστιν μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ κόσμου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνεφανίσθη καὶ ἐνυλώθη. Ἡ αἰωνιότης ὅμως αὕτη προϋπέθετεν ἕνα φορέα, ὅστις ἐνδοκόσμιος ὤν, συγχρόνως θὰ ἀπέβαινεν ὄργανον καὶ θεματοφύλαξ τῆς θείας διδασκαλίας [2]. Ὁ φορεὺς οὗτος ὑπῆρξεν ἡ Ἐκκλησία [3], τὴν ὁποίαν ἵδρυσε μὲν ὁ Κύριος, ἀλλ' ἐπεξέτειναν καὶ ἑδραίωσαν οἱ ἀπόστολοι [4] καὶ οἱ τούτων διάδοχοι. Ὁ Κύριος ἐκάλεσε τοὺς μαθητάς του, «ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν...» (Μαρκ. 3, 14), ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ Κύριος προὐνόησε διὰ τὴν εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ διαδοχήν του. Ἐξ ἄλλου ἡ προτροπὴ τοῦ ἀναλαμβανομένου εἰς οὐρανοὺς Ἰησοῦ «πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν» καὶ τὸ μετ' αὐτὴν ἐπιφερόμενον «ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμὶ πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ

---

[1] Ματθ. 16, 18. Ὁ Κύριος μετὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Πέτρου, ὁμιλήσας περὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐπέφερεν «ὅτι καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς».

[2] Πρβλ. Ματθ. 10, 20.

[3] Ἡ Ἐκκλησία, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Adolf Jülicher, Geschichte der christlichen Religion..., Berlin u. Leipzig 1909 σ. 117, ὡς δόγμα, παράδοσις κλπ. ἔχει ἀνάγκην τῶν ἐμψύχων ἐκείνων ὀργάνων, τὰ ὁποῖα τρόπον τινὰ θὰ ἐνυλώνουν τὰς ἰδέας της, δι' ἑνὸς δὲ αὐθεντικοῦ τρόπου θὰ τὰς παρουσιάζουν. Τὰ ὄργανα αὐτὰ ὑπῆρξαν οἱ ἐπίσκοποι, οἵτινες ἀπετέλεσαν τὸ κέντρον τῆς ὀργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς παρουσιάσεως τῶν ὑπερφυῶν ἰδεῶν αὐτῆς.

[4] Πρβλ. Ματθ. 4, 19 - 20· 16, 18· 28, 19 - 20.

αἰῶνος» (Ματθ. 28, 19 - 20), δεικνύει σαφέστατα τὴν πρόθεσιν τοῦ Κυρίου διὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν μαθητῶν, προσέτι δὲ τὴν αἰωνίαν διὰ μέσου τῶν μαθητῶν παρουσίαν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ ζωὴ ὅμως τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου δὲν θὰ διήρκει εἰς τοὺς αἰῶνας. Τίνι τρόπῳ λοιπὸν ἡ παρουσία αὕτη θὰ ἐπεξετείνετο εἰς τὸ διηνεκές; Φυσικῷ τῷ λόγῳ τοῦτο θὰ ἐγίνετο διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν Ἀποστόλων ὑπὸ ἄλλων θείων ἀνδρῶν, καθισταμένων εἰς τὰς αὐτὰς χρείας, δι' ἃς καὶ ἐκεῖνοι ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐξελέγησαν [5]. Νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἰδέα τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» εὑρίσκεται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἀποστόλων καὶ γενικῶς εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἡ ἐμφάνισις τῆς ἰδέας ταύτης ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ δὲν ὑπαγορεύεται βεβαίως μόνον ἐκ τοῦ ὡς ἄνω ἐκτεθέντος λόγου, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων προσέτι, ὡς εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ἀληθείας ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἡ δι' ἐξωτερικῶν τρόπων καὶ ἐνύλων μέσων παρουσίασις τῆς θείας χάριτος καὶ ὁ δι' αὐτῆς ἁγιασμός, ἡ πέριξ ἑνὸς ἢ περισσοτέρων προσώπων διατήρησις τῆς ἑνότητος κ.ἄ., περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω ἐκτενέστερον θὰ γίνῃ λόγος.

Διὰ τοὺς αὐτοὺς κυρίως λόγους, δι' οὓς ὑπῆρξεν ἀναγκαία ἡ «ἀποστολικὴ διαδοχὴ» κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου ἔξοδον τοῦ Κυρίου, ἔχομεν αὐτήν, ἐν τῇ κυριολεξίᾳ πλέον, κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς καὶ μεταποστολικοὺς χρόνους.

Οἱ Ἀπόστολοι κατ' ἀρχὴν μετεβίβασαν μέρος τῶν εὐθυνῶν καὶ τῶν ὑποχρεώσεών των εἰς τοὺς ἑπτὰ διακόνους, καταστήσαντες αὐτοὺς ἐπὶ τῆς προκυψάσης χρείας [6], ἀφοῦ προηγουμένως ἀνεπλήρωσαν τὴν θέσιν τοῦ Ἰούδα διὰ τοῦ Ματθία [7]. Ἀργότερον εὑρίσκομεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἓν σημαῖνον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον συμμερίζεται τὰ ἀποστολικὰ καθήκοντα, χωρὶς νὰ κατονομάζεται τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ [8]. Οὗτος εἶναι ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόθεος [9]. Πλὴν αὐτοῦ ἔχομεν τὸν Τί-

[5] Πρβλ. Ι. Καρμίρη, Ἐκκλησία, ἄρθρον ἐν ΘΗΕ, τομ. 5, στ. 486 κ.ἑ.

[6] Πράξ. 6, 1 κ.ἑ.

[7] Πράξ. 1, 15 κ.ἑ.

[8] Εἰς τὴν πρὸς Γαλ. 1, 19 ὁ ἀπ. Παῦλος διὰ τοῦ «ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου» φαίνεται ἄραγε ἀναγνωρίζων αὐτὸν ὡς ἀπόστολον; Περὶ τούτου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαντήσῃ τις μετὰ βεβαιότητος.

[9] Πράξ. 15, 13.

τον εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὸν Τιμόθεον εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν [10]. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἐξελισσόμενον ἀναλόγως τῶν παρουσιαζομένων ἀναγκῶν, δι' ὃ καὶ ἡ ποικιλία, ἥτις ὑφίσταται κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχήν, ὡς καὶ κατ' αὐτὴν τὴν μεταποστολικήν, εἶναι μεγάλη. Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἔχομεν χαρισματούχους, ἐνῷ εἰς ἄλλας παρουσιάζονται μόνιμοι λειτουργοί, χωρὶς νὰ γίνεται σαφὴς μνεία τῶν καθηκόντων των καὶ τῆς ἐν τῷ προσώπῳ των «ἐξουσίας». Οὕτω παρουσιάζονται οἱ ἱερεῖς καὶ πρεσβύτεροι, οἱ πρεσβύτεροι καὶ ἐπίσκοποι, οἱ προϊστάμενοι, οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ διάκονοι [11]. Τὸ γεγονὸς ὅτι παρουσιάζεται τόσον μεγάλη ποικιλία ὡς πρὸς τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας, βεβαίως καὶ ὡς πρὸς τὰ κίνητρα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἰδέας τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς», οὐδόλως πρέπει νὰ μᾶς ξενίζῃ [12], διότι παρόμοιόν τι παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς, ὡς ἐπὶ παραδείγματι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν λατρείαν. Τὸ κυρίως ἐνδιαφέρον ἡμᾶς ἐν προκειμένῳ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ὑφίσταται ἡ ἰδέα περὶ τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι αὕτη ἤδη τείνει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ὁριστικὴν αὐτῆς διαμόρφωσιν.

Εἰς τὴν μεταποστολικὴν ἐποχήν, ἡ ὁποία εἶναι σκοτεινοτέρα καὶ αὐτῆς τῆς ἀποστολικῆς [13], εὑρίσκομεν καὶ πάλιν τὴν ἰδέαν τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς», μάλιστα δὲ σαφεστέραν [14]. Αἱ πηγαὶ τῆς μεταπο-

---

[10] Ph.-H. Menoud, L' Eglise et les ministères selon le Nouveau Testament, Neuchâtel 1949, σ. 49 κ.ἑ.

[11] Περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν διαφόρων ὀνομασιῶν, ἀξιωμάτων κλπ. βλ. Γ. Κονιδάρη, Γενικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι 1957, σ. 134 κ.ἑ., ὡς καὶ τοῦ αὐτοῦ, Νέαι ἔρευναι πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν πηγῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, τόμ. Α', Εἰσαγωγή, τεῦχ. 1, σ. 11 κ.ἑ.

[12] Ὁ Γ. Κονιδάρης παρατηρεῖ ὅτι «δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἀναζητῶμεν ἐν τῷ πολιτεύματι ὁμοιομορφίαν» καὶ δὴ καὶ «εἰς τὴν πρώτην ἐποχὴν τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων». Δυνάμεθα ἁπλῶς νὰ εὕρωμεν κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ὡς ἀρχὴν ἐν τῇ διοικήσει «τὴν ἑνότητα ἐν τῇ ποικιλίᾳ». Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 223.

[13] Αὐτόθι, σ. 220.

[14] Ἐν τῇ Α' Πρὸς Κορινθ. XLII τοῦ Κλήμεντος Ρώμης ἀναγιγνώσκομεν· «οἱ ἀπόστολοι ἡμῖν εὐηγγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ... κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες... καθίστανον τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι καὶ ἐπισκόπους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν». Δὲν ἀναφέρεται ἁπλῶς καὶ μόνον ὅτι «καθίστανον» ἐπισκόπους καὶ διακόνους, ἀλλὰ ὅτι τοῦτο ἐγένετο συμφώνως πρὸς τὴν τοῦ Κυρίου ἐνέργειαν καὶ πρὸς προφητείαν τοῦ προφήτου Ἡσαΐου, ὅπερ καὶ δηλοῖ ὅτι τοῦτο ἦτο προκαθωρισμένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸ καὶ αὐτῆς τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας.

στολικῆς ἐποχῆς, ὡς γνωστόν, παρουσιάζουν ἀσάφειάν τινα οὐχὶ ὡς πρὸς τὴν διήκουσαν καὶ ὑπολανθάνουσαν ἰδέαν τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς», ἀλλὰ ὡς πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε μὲν οὐχὶ εὐκρινῶς, συνήθως δὲ διαφόρως διαγράφεται ἐν αὐταῖς.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Jean Colson εἰς τὸν Κλήμεντα Ρώμης εὑρίσκομεν ἐπικρατοῦν τὸ τὸν Παῦλον διαπνέον πνεῦμα ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» [15], προσέτι δὲ τὴν αὐτὴν μετὰ τοῦ Παύλου παρουσιαζομένην ἱεραρχίαν [16]. Τὸ ἀνακῦψαν πρόβλημα ἐν Κορίνθῳ, σχετικῶς πρὸς τὴν ὀφειλομένην ἢ μὴ ὑπακοὴν εἰς τοὺς ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας, δίδει τὴν ἀφορμὴν εἰς τὸν Κλήμεντα νὰ ἀπευθύνῃ τὴν ἐπιστολὴν εἰς τοὺς Κορινθίους καὶ νὰ πραγματευθῇ ἐν αὐτῇ τὰ περὶ τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς». Ὡς κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης παραμένει ἡ διὰ τῶν προτροπῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ τῆς μεσολαβήσεως αὐτῆς, ἐν πνεύματι ἀγάπης, ἀποκατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης, ἤτοι τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος αὐτῆς.

Ὅ,τι περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κλήμεντος ἐλέχθη, ἰσχύει, κατά τινα πάντοτε ἰδιάζοντα τρόπον, καὶ δι' ὅλα σχεδὸν τὰ συγγράμματα τῶν ἀποστολικῶν Πατέρων. Εἰς τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἀποδίδομεν εἰς τοὺς Ἀποστολικοὺς Πατέρας, γίνεται μνεία καὶ τονίζεται ἡ ἰδέα τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς». Ἐκτὸς τοῦ Κλήμεντος, ὁ Ἰγνάτιος, ὁ Πολύκαρπος, ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, ὁ Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ, ἡ Διδαχὴ τῶν 12 Ἀποστόλων, ἐπιμένουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία βασίζεται ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων, ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτῆς εἶναι ἐκείνη ἡ τῶν Ἀποστόλων, ὅτι προσέτι δὲ οἱ ἐπίσκοποι εἶναι οἱ διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων [17].

---

[15] Ἐν τοῖς ἀνωτέρω δὲν ἐγένετο διάκρισις ἐν σχέσει πρὸς τὰς λεπτομερείας τὰς διαλαμβανομένας ἐν τοῖς κειμένοις τῆς Καινῆς Διαθήκης περὶ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος, ὡς καὶ τῆς ἰδιαζούσης χροιᾶς, τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἡ «ἀποστολικὴ διαδοχή», διότι τοῦτο ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν τινὰ τοῦ θέματος μελέτην. Ἐνταῦθα μόνον σημειοῦμεν ὅτι τὸ ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζον τὴν τοῦ Παύλου ἐν προκειμένῳ διδασκαλίαν εἶναι τὸ τῆς εἰκόνος τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου. Περισσοτέρας διασαφήσεις περὶ τούτου παρὰ J. Colson, L'évêque dans les communautés primitives, Paris 1951, σ. 46 κ. ἑ.

[16] Αὐτόθι, σ. 67. Βλ. καὶ Α' Κλήμ. XLIV, ΒΕΠ Ι, 30 καὶ 31.

[17] Βλ. J. Bainvel, ἔργ. μν., στ. 1622. Τὰ σχετικὰ χωρία εἶναι· Ἰγνατίου, Πρὸς Ἐφεσ. VI, ΒΕΠ 2, 287, Πρὸς Τραλλ. ΙΙΙ, 2, 298, Πρὸς Μαγν.

Εἰς τὰς μετὰ τοὺς Ἀποστολικοὺς Πατέρας πηγὰς ἔχομεν οὐχὶ μόνον σαφῶς τὴν περὶ τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» ἰδέαν, ἀλλὰ προσέτι σαφέστατα τὴν παρουσίασιν τοῦ διαμορφωθέντος ὁριστικῶς πλέον πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας. Περὶ τῆς ἰδέας τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» καὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας κάμνουν λόγον οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ β', γ' καὶ δ' αἰῶνος, ἄλλοτε μὲν περιπτωτικῶς, ἄλλοτε δὲ εἰδικῶς, δηλονότι ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως παρουσιάσουν τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπεραμυνθοῦν αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ αὐτῆς τῆς ἰδέας τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς». Ὁ Εἰρηναῖος, ὁ Τερτυλλιανὸς καὶ ὁ Ἱππόλυτος παρουσιάζουν πλήρως τὴν περὶ «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» ἰδέαν, χρησιμοποιοῦντες αὐτὴν πρὸς καταπολέμησιν τῶν γνωστικῶν αἱρέσεων[18]. Ὁ Ἱππόλυτος γράφει σπουδαῖον ἔργον ἀναφερόμενον εἰς τὴν «ἀποστολικὴν διαδοχήν», ὁ Εἰρηναῖος δὲ ἕτερον ὑπὸ τὸν τίτλον Ἐπίδειξις τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος. Ὁ Κυπριανός, ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Εὐσέβιος ἀποτελοῦν ὡσαύτως κυρίας πηγὰς τῆς περὶ οὗ ὁ λόγος περιόδου, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρύεταί τις ὑλικὸν σχετικὸν πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα.

Ἡ ὁσημέραι ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου καὶ ἡ ἐξ αἰτίας τῶν αἱρέσεων ἀμφισβήτησις τῆς διατηρήσεως τῆς ἀληθείας, συνετέλεσαν τὰ μέγιστα νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ ἰδέα τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς». Κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον ἐξ ἄλλου καταβάλλεται προσπάθεια ἀπὸ μέρους πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὅπως ἀποδείξουν ὑφισταμένην παρὰ τοῖς ἐπισκόποις μέχρι τῶν ἡμερῶν των τὴν «ἀποστολικὴν διαδοχήν». Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνέταξαν ἐπισκοπικοὺς καταλόγους, ἐπιχειροῦντες νὰ δώσουν τὴν σειρὰν καθ' ἣν ἐπεσκόπευσαν οἱ ἐν αὐτοῖς περιλαμβανόμενοι ἐπίσκοποι, ἐνίοτε δὲ ἀσχολοῦνται καὶ μετὰ τῶν χρονολογιῶν καὶ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῶν.

Ἐκ τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν, γνωρίζομεν ὅτι ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας νὰ συντάξῃ κατάλογον ἐπισκόπων ἦτο ὁ Ἡγήσιπ-

---

VI, 2, 295, Πρὸς Σμυρν. VIII, 2, 281, Πρὸς Πολυκ. VI, 2, 318, Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων XV, 2, 220, Πολυκάρπου, Πρὸς Φιλιππ. V, 3, 16, Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ, ὁρ. γ', V, I, 3, 45, Πρὸς Διόγνητον XI, 2, 256 κ.ἄ.

[18] Βλ. J. Bounvel, ἔνθ' ἀνωτ.

πος, ὅστις περὶ τὸ 180, κατὰ τὸν Batiffol [19], συμπεριέλαβε τὸν κατάλογον τοῦτον εἰς τὸ ἐκ πέντε βιβλίων, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐσεβίου [20], συγκείμενον σύγγραμμά του, τὸ ἐπιγραφὲν Ὑ π ο μ ν ή μ α τ α. Ὁ συντεθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἡγησίππου κατάλογος τῶν ἐπισκόπων Ρώμης δυστυχῶς δὲν διεσώθη μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, καθὼς καὶ τὸ ἐκ πέντε βιβλίων σύγγραμμα αὐτοῦ, πλὴν ὡρισμένων ἀποσπασμάτων, τὰ ὁποῖα παρατίθενται ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Εὐσεβίου [21]. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Εὐσέβιος ἔκαμε δαψιλῶς χρῆσιν τοῦ καταλόγου τούτου [22], ὡς ἐπίσης καὶ τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας παρέσχεν ἕτερος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς τῆς αὐτῆς περιόδου, Ἰούλιος ὁ Ἀφρικανός. Εὐκόλως γίνεται ἀντιληπτὸν ὅτι κυρίως ὁ Εὐσέβιος ἐβοηθήθη ὑπὸ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰουλίου τοῦ Ἀφρικανοῦ ὡς πρὸς τὰς χρονολογίας, καθ' ἃς οἱ ἐν τοῖς καταλόγοις αὐτοῦ ἀναφερόμενοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ἐπεσκόπευσαν [23]. Ὁ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν διασωθεὶς ἀρχαιότερος κατάλογος τυγχάνει ὁ τοῦ Εἰρηναίου, ὅστις περιλαμβάνεται ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Ἔ λ ε γ χ ο ς κ α ὶ ἀ ν α τ ρ ο π ὴ τ ῆ ς ψ ε υ δ ω ν ύ μ ο υ γ ν ώ σ ε ω ς, Γ' Ι, 1 καὶ Γ' ΙΙΙ, 3. Αἱ ἐν τοῖς μέρεσι τούτοις διδόμεναι πληροφορίαι ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, τὴν ὁποίαν, ὡς γνωστόν, ἐπεσκέφθη ὁ Εἰρηναῖος κατὰ τὴν ἐποχὴν πιθανῶς, ὅτε εἰς αὐτὴν ἐνδιέτριβε διδάσκων ὁ Ἰουστῖνος ὁ μάρτυς καὶ ἀπολογητής. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ὁ Εἰρηναῖος μετέβη εἰς Ρώμην [24], συμπίπτει μετ' αὐτῆς, καθ' ἣν συνέταξε τὸν πρῶτον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, κατάλογον ἐπισκόπων Ρώμης ὁ Ἡγήσιππος, ὑφίσταται μεγάλη πιθανότης νὰ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Εἰρηναῖος τοῦτον ὡς βοήθημα. Ὁ Εἰρηναῖος, ἀναφέρει τοὺς ἐν Ρώμῃ ἐπισκοπεύσαντας ἄνδρας μέχρι τοῦ Ἐλευθέρου τὸν ὁποῖον καὶ παρουσιάζει ζῶντα [25]. Πλὴν τοῦ Εἰρηναίου ὁ Ἱππόλυτος ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ

---

[19] P. B a t i f f o l, Anciennes litteratures chrétiènnes, Paris 1901,[3] τόμος 1, σ. 49 κ.ἑ.

[20] Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Δ', 22, ΒΕΠ 19, 303

[21] Κατὰ τὸν C a y r é, Patrologie et histoire de la théologie, Paris 1927,[3] τόμ. 1, σ. 135, ὁ Lightfoot ἐπίστευσεν ὅτι εὗρε τὸν κατάλογον τοῦτον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἐ π ι φ α ν ί ο υ, Πανάριον, XXVI, 6, ἐνῷ ὁ Funk μεγάλως ἀμφιβάλλει περὶ τούτου.

[22] Βλ. Ε ὐ σ ε β ί ο υ, ἐνθ' ἀνωτ.

[23] Βλ. L e c h e r c q, Listes épiscopales, ἐν Dictionnaire d' archèologie chrétienne, τόμ. 9, στ. 1224.

[24] Βλ. Π. Χ ρ ή σ τ ο υ, Εἰρηναῖος, ἄρθρον ἐν ΘΗΕ, τόμ. 5, στ. 424.

[25] Περὶ τοῦ Εὐαρέστου, ἐπὶ παραδείγματι, λέγει· «τὸν δὲ Κλήμεντα τοῦ-

τὴν σύνταξιν ἐπισκοπικοῦ καταλόγου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, ὁ ὁποῖος περιελαμβάνετο εἰς τὸ βιβλίον του Χρονικά, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν μόνον ἐκ τοῦ εὑρεθέντος καταλόγου τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἱππολύτου, ἅτινα καὶ ἀναγράφονται κάτωθεν τοῦ ἀνδριάντος αὐτοῦ. Ὡρισμένα μόνον ἀποσπάσματα τῶν Χρονικῶν διεσώθησαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐνῷ ἄλλα τινὰ μέρη τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ νέαν μορφὴν διεσώθησαν λατινιστί [26]. Ὁ Batiffol νομίζει ὅτι δύναταί τις νὰ εὕρῃ τὸ βιβλίον τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἱππολύτου ἐν τῷ ὀνομαζομένῳ συνήθως Ὁ χρονογράφος τοῦ 354, τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Furius Dionysius Filokalus ἢ ἐν τῷ Liber Generationis mundi ἢ ἐν τῷ γνωστῷ κειμένῳ ὑπὸ τὸν τίτλον Barbarus Scaligeri [27]. Τὸ βιβλίον Liber Generationis ἐν κατακλεῖδι ἔδιδε κατάλογον τῶν ἐπισκόπων Ρώμης καὶ μέχρι τοῦ ἐπισκόπου Ποντιανοῦ. Ἐν αὐτῷ πλὴν τῶν ὀνομάτων τῶν ἐπισκόπων Ρώμης, ἀναφέρονται τὰ ἔτη, καθ' ἃ οὗτοι ἐπεσκόπευσαν ἐν αὐτῇ. Τοῦ καταλόγου τούτου ἔκαμε χρῆσιν διὰ τὴν σύνταξιν καταλόγου ὁ Λιβέριος [28].

Ὁ πλέον ὡλοκληρωμένος κατάλογος ἐπισκόπων, ἀναφερόμενος οὐχὶ μόνον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, ἀλλὰ εἰς τὰς τέσσαρας μεγάλας Ἐκκλησίας, ἤτοι Ρώμης, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων, εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου συνταχθεὶς καὶ περιλαμβανόμενος ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ, ὡς καὶ ἐν τῷ Χρονικῷ [29]. Ὁ Εὐσέβιος ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Χρονικοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ Ἱστορίας πλείστας ὅσας πηγὰς καὶ δὴ καὶ τὰς πλέον πιστὰς πρὸς τὰ γεγονότα. Φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ διὰ τὴν σύνταξιν τῶν καταλόγων του ἔλαβεν πληροφορίας ἐκ γραπτῶν πηγῶν. Ὁ ἴδιος ἀνα-

---

τον διαδέχεται Εὐάρεστος...», ἐνῷ περὶ τοῦ Ἐλευθέρου «...νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κλῆρον Ἐλεύθερος». (Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως Γ', ΙΙΙ, 3, ΒΕΠ 5, 143).

[26] Βλ. F. Cayré, ἔργ. μν., τόμ. 1, σ. 214.

[27] P. Batiffol, ἔργ. μν., σ. 151.

[28] Αὐτόθι, σ. 152.

[29] Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Δ', 4 κ.ἑ., ΒΕΠ 19, 284, Ε', 6, 12, 22, τόμ. 19, 324 - 325, 330, 341, Στ', 10, 21, 26, 29, 30 39 κ.ἄ. τόμ. 19, 356, 365, 368 - 370, Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν χρονικῶν Β' (Χρονικὸς κανών), ΒΕΠ 20, 288, 290, 291, 292, 293 κ.ἑ.

φέρει ὅτι λαμβάνει πληροφορίας ἐκ τοῦ Εἰρηναίου [30] ἢ ἐξ «ἐγγράφων» [31] προκειμένου νὰ παρουσιάσῃ τὴν διαδοχὴν τῶν ἐπισκόπων. Ὁ ἐπισκοπικὸς κατάλογος τοῦ Εὐσεβίου ὡς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης ἐξικνεῖται μέχρι τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Μαρκελλίνου, ὡς πρὸς τὴν τῆς Ἀντιοχείας μέχρι τῆς τοῦ Τυράννου, ὡς πρὸς τὴν τῆς Ἀλεξανδρείας μέχρι τῆς τοῦ Πέτρου καὶ ὡς πρὸς τὴν τῶν Ἱεροσολύμων μέχρι τῆς τοῦ Ὑμεναίου.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν καὶ ἄλλοι ὡμίλησαν περὶ τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς», μὴ ἀνήκοντες εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' εἰς τὰς διαφόρους αἱρέσεις, κυρίως δὲ εἰς τὰς γνωστικάς. Περὶ αὐτῶν δὲν προτιθέμεθα νὰ κάμωμεν λόγον, περιοριζόμενοι νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι αὐτοὶ κυρίως ἔδωκαν τὴν ἀφορμὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ συζητηθῇ τὸ περὶ τῆς «ἀποστολικῆς διαδοχῆς» θέμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ συνταχθοῦν καὶ οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι. Περὶ τούτου γίνεται ἐκτενέστερον λόγος ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ.

(Συνεχίζεται)

ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου, ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐν τῇ Ἱερᾷ Σταυροπηγιακῇ Μονῇ Βλατάδων Θεσσαλονίκης στεγαζομένου Πατριαρχικοῦ Ἱδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν.

Εἰς τὴν τελετὴν παρέστησαν ἐκπρόσωποι τῶν πολιτικῶν, στρατιωτικῶν καὶ διπλωματικῶν ἀρχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ πρύτανις καὶ καθηγηταὶ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου ὡς καὶ πλῆθος κόσμου.

Πρὸς τοὺς προσκεκλημένους ὡμίλησαν ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς, π. ἀρχιμ. κ. Στυλιανὸς Χαρκιανάκις καὶ ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἱδρύματος, καθηγητὴς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματολογίας καὶ προπρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Παναγιώτης Χρήστου.

Η ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣ. ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΑΡΧΙΜ. ΣΤΥΛ. ΧΑΡΚΙΑΝΑΚΙ

Σεβασμιώτατοι, φιλόχριστον Πρεσβυτέριον, ἐντιμολογιώτατοι.

«Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον... ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ».

Δὲν εἶναι βλασφημία οὐδὲ ἀσέβεια, ἐὰν τοὺς λόγους τούτους τῆς

---

[30] Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Ε', 6, ΒΕΠ 19, 324 - 325.
[31] Αὐτόθι, Δ', 5, ΒΕΠ 19, 284.

Θεομήτορος ἐπαναλάβῃ, κατὰ τὴν εὐλογημένην ταύτην στιγμήν, ἐν ἀνεκλαλήτῳ πρὸς τὸν Τριαδικὸν Θεὸν εὐγνωμοσύνῃ, ἡ παλαίφατος καὶ σεβασμία τῶν Βλατέων Μονή, διὰ στόματος τοῦ ἐλαχίστου ἐν Μοναχοῖς Ἡγουμένου της.

Διότι ἀληθῶς σήμερον «ἡ στεῖρα τίκτει», καὶ ἡ «οὐκ ὠδίνουσα», σήμερον «κράζει καὶ βοᾷ».

Βεβαίως τὸ παρελθὸν τοῦ ἱεροῦ τούτου σκηνώματος δὲν ὑπῆρξε στεῖρον, καὶ ὁμιλῶ εὐτυχῶς πρὸς εἰδότας, ἀμφίβολον ὅμως καὶ πενιχρὸν ἀπέβη τὸ παρόν του, ἀφ' ἧς δὲν ἠκούετο πλέον ἀπ' αὐτοῦ ὁ τῶν Πατέρων λόγος, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἡγουμένου ἐναπέμεινεν εἷς ἄνευ ἑπομένων Μοναχός, τὴν δὲ ἐν τῇ Μονῇ τῶν Μοναχῶν παρουσίαν ἀντικατέστησαν οἱ κρωγμοί καὶ ἡ φαντασμαγορία τῶν παγωνίων.

Ἡ κρίσις τοῦ Μοναχισμοῦ, κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ εἶχε καὶ διὰ τὴν καθ' ἡμᾶς Ἱερὰν Μονὴν τὰ θλιβερὰ συνακόλουθά της. Ἀλλ' ἀκριβῶς ὁ λόγος οὗτος πολλαπλασιάζει τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς Μονῆς πρὸς τοὺς εὐόρκως αὐτὴν ὑπηρετήσαντας κατὰ τοὺς δυσχειμέρους τούτους καιρούς.

Ἐπιμνημόσυνος λοιπὸν εὐχὴ ἀνήκει καὶ αὖθις σήμερον εἰς τὸν ἀείμνηστον Ἡγούμενον Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτην, εὐχαριστία δὲ θερμὴ εἰς τὸν διαδεχθέντα τοῦτον καὶ προκάτοχόν μου, Μ. Ἀρχιμανδρίτην κ. Παγκράτιον.

Οἱ πνευματικοὶ ὅμως θεσμοὶ δὲν ἀποθνήσκουν. Παρακμάζουν βεβαίως ὡς ὑπ' ἀνθρώπων καὶ οὗτοι θεραπευόμενοι, ἀλλ' ἀναγεννῶνται ὡς ὁ μυθικὸς Φοῖνιξ ἐκ τῆς τέφρας των, ὅταν ἡ εὐδοκία τῶν Οὐρανῶν εἰσακούσῃ τῶν ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τῆς γῆς ἐν μετανοίᾳ ἀνερχομένων στεναγμῶν.

Τὸ σταυροπηγιακὸν τοῦτο θυσιαστήριον τῆς Μονῆς, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν σιγῆσαν κατὰ τὴν μακρὰν τῆς Θεσσαλονίκης δουλείαν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σιγήσῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἰδίας αὐτοῦ παρακμῆς.

Καὶ δὲν ἀνήρχοντο ἀπ' αὐτοῦ μόνον στεναγμοὶ καὶ δεήσεις, ἀλλὰ καὶ αἶνοι, καὶ δοξολογίαι, καὶ εὐχαριστία πρὸς τὸν Δοτῆρα παντὸς ἀγαθοῦ. Διότι τὸ Ἰώβειον «ὁ κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλατο», ὑπῆρξε καὶ ἡμῶν ἐνταῦθα πάντοτε ἡ βαθυτάτη πεποίθησις καὶ ἡ μόνη ἀπολογία.

Τὴν ἐλπίδα ἡμῶν εἴχομεν ἀποθέσει ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, γνωρίζοντες ἐκ τῆς γενικωτέρας πείρας τῶν κατ' ἄνθρωπον δεινοπαθημάτων, ὅτι τὴν διὰ τῶν πληγῶν κάθαρσιν διαδέχεται πάντοτε ἡ ἐπ' εὐλογίαις καρποφορία. Γνωρίζοντες, ὅτι «ὅπου ἐπερίσσευσεν ἡ ἁμαρ-

τία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις», γνωρίζοντες, ἑνὶ λόγῳ, ὅτι «ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται».

Θὰ ἦτο ἄλλωστε βαθυτάτη πνευματικὴ ἀντίφασις εἰς τὴν ζωὴν ἡμῶν ἐνταῦθα, ἐὰν τοῦ Ναοῦ ἡμῶν τιμωμένου εἰς τὴν μνήμην τῆς θείας Μεταμορφώσεως, ἡμεῖς δὲν προσηυχόμεθα, καὶ δὲν ἀνεμένομεν, καὶ δὲν ἠλπίζομεν, καὶ δὲν εἰργαζόμεθα διὰ τὴν μεταμόρφωσιν τῆς Μονῆς.

Ἡ μεταμόρφωσις λοιπὸν αὕτη ἄρχεται σήμερον, ὑπὸ τοὺς πλέον ἀγαθοὺς οἰωνούς, διὰ τῶν ἐγκαινίων τούτων τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἱδρύματος τῶν Πατερικῶν Μελετῶν.

Ἡ Μονὴ θὰ ὁμιλήσῃ καὶ πάλιν τὸν λόγον τὸν καλόν, τὸν λόγον τὸν τρόφιμον. Καὶ θὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὸν κόσμον ἐν πνευματικῇ πατρότητι αὐθεντίας περισσῆς, διότι δὲν θὰ χρησιμοποιεῖ πλέον τὴν φωνὴν τῶν εὐτελῶς αὐτὴν μέχρι τοῦδε ὑπηρετούντων, ἀλλὰ τῶν ἀληθῶν καὶ μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων καὶ Διδασκάλων.

Τὸ Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα τῶν Πατερικῶν Μελετῶν θὰ προσελκύσῃ καὶ πάλιν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν περίβολον τῆς Μονῆς, διὰ νὰ τὴν ἐπανδρώσουν ὡς Μοναχοί, ἢ ὡς ἐπιστημονικοὶ συνεργάται.

Διότι δὲν εἶναι μόνον οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες δημιουργοῦν τὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν τοὺς ἀνθρώπους.

Πρὶν ὅμως τερματίσω τὸν λόγον, θὰ ἦτο παράλειψις, ἐὰν δὲν ἀνέφερον τοὐλάχιστον τὰ ὀνόματα τῶν κυριωτέρων πρωτεργατῶν τῆς ἱδρύσεως τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἱδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν.

Τὸ ἔργον τοῦτο, τοῦ ὁποίου τὸ πνευματικὸν διαμέτρημα δὲν εἴμεθα ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ σταθμίσωμεν, ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ ἀκάματον δραστηριότητα τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος, τοῦ ρέκτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Ἀθηναγόρου τοῦ Α΄, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ οἰκουμενιστικοῦ καὶ εἰρηνευτικοῦ προγράμματος Αὐτοῦ καὶ τῆς περὶ Αὐτὸν Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου. Ὀφείλεται εἶτα, εἰς τὸ ζωηρὸν ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Προπρυτάνεως τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καὶ διαπρεποῦς Πατρολόγου κ. Π. Κ. Χρήστου.

Καὶ πρὸς τοὺς τρεῖς τούτους ἄνδρας ἡ Ἱερὰ Μονὴ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην της, διὰ στόματος τοῦ Ἡγουμένου αὐτῆς, τοὺς δὲ παρισταμένους παρακαλεῖ, ὅπως προσευχηθοῦν διὰ νὰ εὐλογήσῃ ὁ Θεὸς τὸ ἀληθῶς πνευματικὸν τοῦτο ἔργον.

Ἀκολούθως ὁ Καθηγητὴς καὶ Προπρύτανις τοῦ Ἀριστοτελείου

Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Π.Χρήστου ὡς Διευθυντὴς τοῦ Ἱδρύματος εἶπεν ἐν περιλήψει τὰ ἑξῆς:

Η ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ κ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ

Εἰς τὸν αἰῶνα αὐτὸν τῆς μηχανοποιήσεως τῶν πάντων, εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ ἐπιδεικτικὰ ἐπιτεύγματα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ φαντασμαγορικὴ λάμψις τῆς τεχνολογίας συναρπάζουν τὴν σκέψιν τῶν ἀνθρώπων, αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεραπεύωνται μὲ τὴν παλαιὰν μέθοδον καὶ τὸν παλαιὸν ρυθμόν· ἔχουν καὶ αὗται ἀνάγκην ὀργανώσεως· ἄλλως αὗται μὲν θὰ χάσουν τὴν ἐπαφὴν μὲ τὸν κόσμον, ὁ δὲ κόσμος θὰ χάσῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἡμερώσεως. Πρὸ ὀλίγου καιροῦ ὑπεγράφη εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἓν ἱστορικὸν σιγίλλιον. Δι' αὐτοῦ συνεστήθη τὸ πρῶτον Ἵδρυμα θεολογικῶν ἐρευνῶν ἐπὶ ὀρθοδόξου ἐν γένει ἐδάφους. Τὸ Ἵδρυμα τοῦτο ὑπερβαίνει τὰ ὅρια ἑνὸς ἁπλοῦ κέντρου ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Διότι πέραν τῆς διερευνήσεως τῶν γραπτῶν πηγῶν καὶ μνημείων τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ἀποσκοπεῖ καὶ εἰς τὴν προβολὴν τοῦ νοήματος τῆς Ὀρθοδοξίας εἰς τὸ διεθνὲς πεδίον καὶ τοῦ μηνύματος αὐτῆς εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον.

Εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ περιλαμβάνει:

Τὴν συγκρότησιν ἀρχείου μικροφωτοταινιῶν τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων, οἱ ὁποῖοι ἀπόκεινται εἰς τὰς Μονὰς καὶ τὰς Βιβλιοθήκας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀλλοδαπῆς.

Τὴν κατάρτισιν λημματολογίου ὅλων τῶν χριστιανῶν συγγραφέων μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος πρὸς διευκόλυνσιν τῆς μελέτης αὐτῶν.

Τὴν ἐξέτασιν καὶ μελέτην τῶν προβλημάτων τῆς Πατερικῆς σκέψεως.

Τὴν ἐφαρμογὴν εὐρυτάτου ἐκδοτικοῦ προγράμματος, ἤτοι τὴν ἔκδοσιν εἰδικοῦ περιοδικοῦ, ἐκλεκτῶν πατερικῶν κειμένων μετὰ μεταφράσεως, θεολογικῶν πραγματειῶν καὶ κλασσικῶν δοκιμίων συγχρόνων ξένων θεολόγων ἐν μεταφράσει.

Τὴν διοργάνωσιν φροντιστηρίων, διαλέξεων καὶ συνεδρίων.

Τὴν φροντίδα διὰ τὴν κατάρτισιν ἐπιστημονικῶν στελεχῶν, τὰ ὁποῖα θὰ φέρουν τὴν εὐθύνην διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς καλλιεργείας τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ διαλόγου μὲ τοὺς ξένους θεολόγους.

Εἶναι φιλόδοξον καὶ μέγα ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν

νὰ ἐπιτελεσθῇ παρὰ μόνον σταδιακῶς· καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν ἐπίσης νὰ συντελεσθῇ παρὰ μόνον μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, τὴν συνεργασίαν ὅλων τῶν εἰδικῶν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ κοινοῦ.

Εἰς τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας του ὁ κ. Χρήστου ἀνέφερεν ἐπίσης ὅτι πρὸς τὸ Ἵδρυμα, τὸ ὁποῖον λειτουργεῖ διὰ χορηγιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὀργανισμῶν καὶ ἰδιωτῶν, ἀπέστειλε γενναίαν οἰκονομικὴν βοήθειαν ὁ γερμανὸς ἐπίσκοπος Kunst.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐν τῷ Ναῷ τελετῆς, οἱ προσκληθέντες ἐπεσκέφθησαν τὸν ἀνακαινισθέντα ἄνω ὄροφον τοῦ κτιρίου τῆς Μονῆς, ἔνθα στεγάζεται τὸ Ἵδρυμα· ἐν συνεχείᾳ δὲ κατῆλθον εἰς τὸ Ἡγουμενεῖον ὅπου πρὸς τιμὴν των ἐδόθη δεξίωσις, ἥτις καὶ ἐπεσφράγισε τὴν σεμνὴν τελετὴν τῶν ἐγκαινίων.

ΧΡΟΝΙΚΑ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1968

Θ. Λειτουργίαι Θεοφιλεστάτου. Ὁ Θ. Ἐπίσκοπος Ταλαντίου κ. Στέφανος κατὰ τὸ δίμηνον Ἰανουαρίου - Φεβρουαρίου ἐλειτούργησε καὶ ἐκήρυξε τὸν Θ. Λόγον εἰς τοὺς Ἱεροὺς Ναούς: Ἁγ. Γεωργίου Νεαπόλεως, Νέας Παναγίας, Ἁγίων Θεοδώρων, Καθεδρικὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, εἰς τοὺς πανηγυρίζοντας Ἱ. Ναούς, τοῦ Παπαφείου Ὀρφανοτροφείου καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Σωτῆρος, ὡς καὶ εἰς τοὺς Ἱ. Ναούς: Ἁγίων Πάντων, Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, 40 Ἐκκλησιῶν, Καθεδρικὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ Παναγούδας.

Συνεδρίαι. Ὁ Θεοφιλέστατος προήδρευσε τῶν Δ. Συμβουλίων: Πρεσβυτερίου, Ἀνωτέρου Ἐκκλησιαστικοῦ Φροντιστηρίου, Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου, (δίς), Χαρισείου Γηροκομείου (δίς), Μακεδονικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας (δίς), Π.Ι.Κ.Π.Α., Ἀνωτέρας Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Ἱδρύματος Κοινων. Προνοίας «ὁ Ἅγιος Παντελεήμων».

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΡΙΩΔΙΟΝ ΚΑΤΑΝΥΚΤΙΚΟΝ, περιέχον ἅπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν τῆς ἁγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς..., ἔκδοσις νέα ἐπιμεμελημένη. Ἐκδόσεις «Φῶς», Ἀθῆναι 1967.

Ὑπὸ τῶν ἐκδόσεων «Φῶς» ἐσχάτως ἐκυκλοφορήθη εἰς δευτέραν ἔκδοσιν ὁ μετὰ χεῖρας καλαίσθητος καὶ εὔχρηστος εἰς σχῆμα 8ον καὶ ἐκ 536 σελίδων συγκείμενος τόμος, περιλαμβάνων, ὡς καὶ ὁ τίτλος δηλοῖ, τὸ κατανυκτικὸν Τριώδιον, ἤτοι τὸ λειτουργικὸν βιβλίον τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, τὸ περιέχον τὸν πρὸ τοῦ Πάσχα κινητὸν κύκλον τῶν ἀκολουθιῶν ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου μέχρι καὶ τοῦ μεσονυκτικοῦ τῆς παννυχίδος τοῦ Πάσχα. Ἡ πρώτη

ἔκδοσις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐκδόσεων «Φῶς» ἐγένετο πρὸ δεκαετίας 1958), πόσον δὲ καλῆς ὑποδοχῆς ἔτυχε παρὰ τοῦ κοινοῦ δείκνυται ἐκ τῆς σχετικῶς ταχείας ἐξαντλήσεως τῆς ἐκδόσεως ἐκείνης. Ἡ νέα ἔκδοσις εἶναι κατ' οὐσίαν ἀνατύπωσις τῆς προηγουμένης, διὸ καὶ ἡ ἐν γένει διάταξις τῆς ὕλης καὶ ἡ ἀρίθμησις τῶν σελίδων τῶν δύο τούτων ἐκδόσεων συμπίπτουν ἀπολύτως. Ὑπερέχει ὅμως ἡ δευτέρα τῆς πρώτης τὸ μὲν διότι ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ ἐρυθρᾶ στοιχεῖα, τὸ δὲ διότι πρὸ τῆς ἐκτυπώσεως διωρθώθησαν ἱκανὰ τῶν τυπογραφικῶν ἐκείνης παροραμάτων.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἂς ἐπιτραπῇ εἰς ἡμᾶς νὰ σημειώσωμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν γενικά τινα περὶ τῆς ὅλης ἐκδοτικῆς καὶ ἐπὶ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἀναφερομένης προσπαθείας τοῦ ἐκδοτικοῦ τούτου οἴκου, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰδικῶς παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τῆς δευτέρας ταύτης ἐκδόσεως τοῦ Τριωδίου. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ ἐπανέκδοσις τοῦ Τριωδίου σημειοῖ τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας ἐκδόσεως καὶ τῶν λοιπῶν λειτουργικῶν βιβλίων, αἱ παρατηρήσεις ἡμῶν ἀποβλέπουν οὐ μόνον εἰς αὐτό, ἀλλ' εἰς τὴν βελτίωσιν καὶ τῶν ἄλλων.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐκδοτικὸς οὗτος οἶκος διεῖδε μίαν βασικὴν ἔλλειψιν καὶ μετὰ ζήλου ἐπελήφθη τοῦ ἔργου τῆς ἀναπληρώσεως ταύτης καὶ τὸ ἐπέτυχεν ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος εἶναι ἐξ ἀρχῆς ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως. Παρ' ἡμῖν δὲν ὑπῆρχε βεβαίως σπάνις λειτουργικῶν ἐκδόσεων, ἀλλ' ἔλιπον ὁμολογουμένως αἱ ἐπιμεμελημέναι καὶ πρὸ παντὸς αἱ εὔχρηστοι ἐκδόσεις. Ἡ ὑπὸ τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς διὰ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας ἀναληφθεῖσα προσπάθεια παρουσίασε μὲν ἱκανὰς ὡραίας ἐκδόσεις, ἀλλ' ὁ βραδὺς ρυθμὸς αὐτῶν, τὸ μέγα σχῆμα καὶ ἡ ἕνεκα τούτου ηὐξημένη τιμὴ καὶ τὸ δύσχρηστον αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ περιορίσουν τὴν κυκλοφορίαν αὐτῶν σημαντικῶς. Ἀντιθέτως αἱ ἐκδόσεις τοῦ «Φωτὸς» γενόμεναι πᾶσαι εἰς σχῆμα 8ον, ταχέως συμπληρωθεῖσαι καὶ εἰς τιμὰς προσιτὰς διατιμηθεῖσαι, εἰσῆλθον οὐ μόνον εἰς τοὺς ναοὺς καὶ μάλιστα τοὺς μὴ ἔχοντας μεγάλας οἰκονομικὰς δυνατότητας, ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τοὺς οἴκους πολλῶν πιστῶν. Ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν προβολὴν καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καλλιτέραν γνῶσιν καὶ κατανόησιν τῆς θείας λατρείας καὶ δίδει τὴν δυνατότητα πληρεστέρας συμμετοχῆς εἰς αὐτὴν μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ. Εἰδικῶς δὲ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἠκολουθήθη μετριοπαθὴς μέν, ἀλλ' ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ παρόντος ὀρθὴ καὶ ἀξιοσύστατος, διὰ μία τοὐλάχιστον ἀνεπίσημον ἔκδοσιν, τακτική. Ἡ ἀνατύπωσις δηλονότι μιᾶς τῶν καλλιτέρων παλαιοτέρων ἐκδόσεων, ἐκ τῶν φερουσῶν τὴν ἔγκρισιν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀλλοιώσεως, διορθώσεως ἢ προσθήκης. Ἡ ὅλη δηλαδὴ μέριμνα καὶ εὐθύνη τοῦ ἐκδότου ἔδει νὰ στραφῇ καὶ νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν καλαίσθητον ἐμφάνισιν καὶ εἰς τὴν ἐπιμελῆ καὶ ἄνευ σφαλμάτων ἐκτύπωσιν. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σημεῖον ἀσφαλῶς ἐπέτυχον αἱ ἐκδόσεις τοῦ «Φωτός». Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον θὰ πρέπει, δυστυχῶς, νὰ ὑπάρξουν πολλαὶ ἐπιφυλάξεις, ὡς τοὐλάχιστον δύναται νὰ διαπιστωθῇ ἀπὸ ὅσα προκειμένου περὶ τοῦ Τριωδίου θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Οὕτως αἱ ἐκδόσεις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἀρξάμεναι διὰ τοῦ Ὡρολογίου (εἰς σχῆμα 16ον) καὶ τοῦ Τριωδίου κατὰ τὸ ἔτος 1958, ἐσυνεχίσθησαν διὰ τῆς Παρακλητικῆς (1959) καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου (1960) καὶ συνεπληρώθησαν διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν δώδεκα Μηναίων (1960 - 1961) μόλις ἐντὸς τετραετίας.

Πλὴν τῶν καθαυτὸ λειτουργικῶν βιβλίων τὸ «Φῶς» ἐξέδωκε, δυστυχῶς μὴ ὁλοκληρωθεῖσαν, σειρὰν λειτουργικῶν ἐγκολπίων, εἰς τὰ ὁποῖα περιέχονται πλήρεις αἱ ἀκολουθίαι μεγάλων τινῶν ἑορτῶν (Χριστουγέννων, Θεοφανείων, Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου) ἢ τῶν πλέον δημοφιλῶν ἁγίων (Δημητρίου, Αἰκατερίνης, Ἀνδρέου, Βαρβάρας, Νικολάου, Σπυρίδωνος, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου), ὡς καὶ αἱ ἀκολουθίαι τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, τῆς θείας Μεταλήψεως καὶ τοῦ Μεγάλου Κανόνος. Ταῦτα περιέχουν, ὡς ἐλέχθη, πλήρεις τὰς ἐν λόγῳ ἀκολουθίας μετὰ τῶν ψαλμῶν, τροπαρίων, ἀναγνωσμάτων, εὐχῶν, συναξαρίων καὶ ἄλλο συγγενὲς ὑλικὸν καί, ὡς εἶναι ἑπόμενον, ἀποτελοῦν πρώτης τάξεως βοηθητικὰ πρακτικὰ βιβλιάρια χρησιμώτατα διὰ τὴν παρακολούθησιν καὶ κατανόησιν τῶν ἱερῶν τούτων ἀκολουθιῶν.

Πρὸς τὰ εἰς τὸν ἱερέα ἀφορῶντα λειτουργικὰ βιβλία (Ἱερατικόν, Εὐχολόγια κλπ.) ὡς καὶ πρὸς τὰ περιέχοντα βιβλικὸν ὑλικὸν (Εὐαγγέλιον, Ἀπόστολος, Ψαλτήριον) δὲν ἐστράφη ἡ ἐκδοτικὴ προσπάθεια τοῦ «Φωτός».

Ἂς ἴδωμεν ἤδη ἐκ τοῦ πλησίον τὴν Βαν ἔκδοσιν τοῦ Τριωδίου. Αὕτη διακρίνεται τῆς πρώτης, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ἐκ τῆς χρήσεως ἐρυθρῶν στοιχείων. Κατὰ τοῦτο δὲν ὑστερεῖ πλέον αὕτη τῶν ἐκδόσεων τοῦ Πεντηκοσταρίου καὶ δὴ τῶν Μηναίων, τὰ ὁποῖα ἐξετυπώθησαν ἐπιμελέστερον πάντων τῶν λοιπῶν. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ χρῆσις τῶν ἐρυθρῶν γραμμάτων δὲν ἔχει ἁπλῶς διακοσμητικὸν χαρακτῆρα. Δι' αὐτῶν δέον ὅπως ἐκτυποῦνται πᾶσαι αἱ τυπικαὶ διατάξεις, πάντα δὲ τὰ κείμενα διὰ μελανῶν γραμμάτων, πλὴν τῶν ἀρκτικῶν ἑκάστου τροπαρίου στοιχείων. Ἂν τοῦτο δὲν τηρηθῇ ἡ διχρωμία προκαλεῖ μᾶλλον σύγχυσιν ἢ διευκόλυνσιν περὶ τὴν χρῆσιν. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς συμβαίνει πολλάκις εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἔκδοσιν, διότι οὔτε ἅπασαι αἱ τυπικαὶ διατάξεις ἐκτυποῦνται δι' ἐρυθρῶν καὶ οὔτε εἶναι καὶ σπάνια τὰ παραδείγματα κακῆς χρήσεως τῆς ἐρυθρᾶς μελάνης εἰς κείμενα ψαλλόμενα ἢ ἀναγινωσκόμενα ἐπ' ἐκκλησίας. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀνομοιομορφία περὶ τὴν χρῆσιν τῆς διχρωμίας, ὡς καὶ τῶν στοιχείων τῶν διαφόρων στιγμῶν ἢ οἰκογενειῶν, καθίσταται συχνάκις λίαν ἔκδηλος (βλ. σελ. 15α, 16α, 19α, 32α, 36α, 139α, 173β, 267β, 338α κλπ.).

Μεθ' ἱκανῆς προσοχῆς ἐγένετο ἡ διόρθωσις πολλῶν παροραμάτων, τῶν ὁποίων δυστυχῶς ἔβριθεν ἡ πρώτη ἔκδοσις. Πλέον τῆς μιᾶς ἑκατοντάδος ἐσφαλμέναι γραφαὶ ἀποκατεστάθησαν. Ἀλλὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς χωλὸν παρέμεινεν ἀθεράπευτον. Λεπτομερὴς ἐξέτασις τοῦ κειμένου θὰ ἀπεκάλυπτε καὶ ἑτέρας τινὰς ἑκατοντάδας σφαλμάτων, παραλείψεων, μεταθέσεων, κακῶν στίξεων, ἀναγραμματισμῶν κ.τ.τ. Τινὰ τούτων εἶναι μικρᾶς σπουδαιότητος, ἱκανὰ ὅμως ἀλλοιοῦν αὐτὸ τὸ κείμενον ἀποδίδοντα ἔν τισι σημείοις καὶ διάφορον ἔννοιαν τῆς ἀρχικῆς. Ἰδοὺ μικρά τις ἀνθολογία ἐκ τοῦ Α´ μέρους τοῦ Τριωδίου, ἤτοι μέχρι καὶ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων ἑσπέρας (σελ. 391):

Σελ. 5α «στίχ.» ἀντὶ «στιχηρά». 8α «Φαρισσαίου» (Φαρισαίου). 10α ὁ στίχος «Εὐλογοῦμεν Πατέρα...» συνάπτεται πρὸς τὸ τέλος τοῦ προηγουμένου τροπαρίου. 11α «ἀλλ' ὁ μὲν καυχησάμενος ἠξιώθη τῶν δωρεῶν»· μεταξὺ τοῦ «καυχησάμενος» καὶ τοῦ «ἠξιώθη» παραλείπεται ὁλόκληρος ἡ φράσις «ἐστερήθη τῶν ἀγαθῶν, ὁ δὲ μὴ φθεγξάμενος». Τὸ νόημα εἶναι ἐντελῶς διάφορον. Ὁμοίως «μίμησον» ἀντὶ «μίσησον» καὶ μιμήσαντες» ἀντὶ «μισήσαντες». «Μεχάλαυχον» («μεγάλαυχον»). 17α «πρὸς πρὸς σὲ» (πρὸς σέ). 21α παραλείπεται τὸ «Δόξα

Πατρί...». 29α «πλ. α'» ἀντὶ «πλ. β'». 35α παραλείπεται ἡ φράσις «Ἐξαποστειλάριον ἑωθινὸν εἶτα τὰ παρόντα». 37β «πρὸς τοῦ τόκου» (πρὸ τοῦ τ.). «Ὠδὴ Ὃν φρίττουσι» παραλείπεται τὸ «η'». 39β παραλείπεται τὸ «Δόξα καὶ νῦν, Θεοτοκίον». 45β «μόνος» (μόνοις). 49β «πάλιν» (πόλιν). 35α «οἶκιρμοῖς» (οἰκτιρμοῖς). 70β «πευζεύσας» (πεζεύσας). 71β «μέλπειν» (μέλπει). 71α «στυγμάσωμεν» (στυγνάσωμεν). 73β «θέσεως» (θεώσεως). 79β «ὁ Ἠλίαν» (Ἠλίαν). 82α «Δέσποινα» (Δέσποτα). 83α «ἡ Κύριος» (Κύριος). Παραλείπτεται τὸ «Δόξα Πατρί...». 93α «ἀναλογίας» (ἀλογίας). 98α «ἐκ καρδία» (ἐκ καρδίας). 104β «ἀφερέοικος» (καὶ φερέοικος) βλ. καὶ σελ. 301β. 109 β «ἦχος α'» ἀντὶ «πλ. δ'». 126β «πειραμσμῶν» (πειρασμῶν). 139α «φυράματα» (φυράματι). 144α παραλείπεται ὁ «Στίχος· Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ υἱοὶ Θεοῦ». 149α «τὸν Θεῖον» (τὸ Θεῖον). 152α «δύκνυται» (δείκνυται). «Θεοδωτῷ» (Θεοδώρῳ). «Θεοδοτῷ» (Θεοδότῳ). 167α παραλείπεται τὸ «Δόξα καὶ νῦν». 172α τὸ «Δόξα καὶ νῦν, Θεοτοκίον, ἦχος ὁ αὐτός», παραλειφθὲν ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς στήλης ταύτης ἐτέθη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας. 183β «ἦκος» (ἦχος). «Ψαλμὸς ιγ'» ἀντὶ «λγ'». 186α «τὸν ἑαυτοῖς» (τὸν ἑαυτῆς). 190α «Ψαλμὸς κ'» ἀντὶ «μ'». 195α μεταξὺ «διδάσκαλον» καὶ «τὴν χρυσαυγίζουσαν» παραλείπεται ἡ φράσις «τὴν λύραν τὴν παναρμόνιον τοῦ Πνεύματος». 196α «ἱερεῖς» «ἱεροῖς». 197α «οὐρανίου» (οὐρανία). 197β «ἄδετον» (ἄδυτον). 206β «πόντων» (πάντων). 211α «υἱοὺς»(ὀδούς). 212β «σταχολογοῦμεν» (στιχολογοῦμεν). 233β μεταξὺ «σωτήρ μου» καὶ «τοῖς ἐν ᾅδῃ» παραλείπεται τὸ «βοῶν». 239α «αἰνώνων» (αἰώνων). 285β «Ψαλμὸς κζ'» ἀντὶ «πζ'». 289α «ἱκανοὶ» (ἱκανοί). 296β «τὰ τοῦ βίους (τὰ τοῦ σοῦ βίου) βλ. καὶ σελ. 112β. «κατώρθωσας» («ἐκατόρθωσας» ἢ «σὺ κατώρθωσας») βλ. καὶ σελ. 122β. 319β «μονώσει» (μοτώσει). «συλλήψομαι» (γενήσομαι). 369 καὶ 371 «Βῖων» (Βαΐων). 381α εἰς τὴν προφητείαν τοῦ Σοφονίου παραλείπεται ἡ ἔνδειξις «Κεφ. Γ' 14 - 19». 384β «Ὠδὴ γ'», ὁ εἱρμὸς Ὤφθησαν αἱ πηγαί. Καταβασία Νάουσαν...» (ἀντὶ «Καταβασία Ὤφθησαν αἱ πηγαί. Ὠδὴ γ' ὁ εἱρμὸς Νάουσαν...»).

Ἀλλ' ἡ διόρθωσις εἴς τινα σημεῖα ἐγένετο κατ' εἰκασίαν ἢ καὶ πλημμελῶς, ἐνίοτε μάλιστα ὀρθαὶ ἀναγνώσεις ἀντικατεστάθησαν δι' ἐσφαλμένων. Ἐπὶ παραδείγματι: σελ. 19α «φιλάνθρώπως» (φιλανθρώπως). 20α «βορὰν» (βορά). 21α «ἔστιν» (ἐστι). 70β «πρωτοσηκρίτου» (πρωτασηκρίτου). 117α «τοὺ πειρασμὸν» (πειρασμόν). 209β καὶ 241α «παναληθὲς» (πανάληθες). 229α «ριφθέντες» (ρυφθέντες). Ἡ διαγραφὴ ἐξ ἄλλου διπλῶν λέξεων ἢ φράσεων ὑπαρχουσῶν εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν ἐδημιούργησεν ἀπαράδεκτα καὶ ἀκαλαίσθητα κενὰ ἐντὸς τῶν κειμένων, οἷον εἰς σελ. 186β, 200β, 215β, 265β, 287α, 308α, 314α κ.ἄ. Τέλος ἡ ὑπὸ τοῦ διορθωτοῦ προσθήκη καὶ νέων σημείων στίξεως εἰς τὰ ποιητικὰ κείμενα κατὰ τὸ νόημα, ἔφθειρεν ἔτι μᾶλλον ταῦτα. Ὡς γνωστόν, εἰς τὰ τροπάρια διὰ τῶν κομμάτων καὶ τῶν λοιπῶν σημείων τῆς στίξεως δηλοῦται οὐχὶ τὸ νόημα, ἀλλ' ἡ εἰς στίχους διαίρεσις αὐτῶν, ἐφ' ὅσον διὰ λόγους οἰκονομίας χώρου, δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ κατὰ στίχους ἐκτύπωσις ἢ ἡ δήλωσις τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν στίχων δι' ἀστερίσκων, ὡς ἐγένετο εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς Ρώμης.

Ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου θὰ ἔπρεπέ τις νὰ ἔχῃ βασικωτέρας ἀντιρρήσεις εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐκτυπώσεως τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος (σελ. 392 - 500). Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται πλέον περὶ λειτουργικοῦ βιβλίου, ἀλλὰ περὶ λαϊκοῦ ἐγ-

κολπίου καὶ τούτου γέμοντος ἀνομοιομορφιῶν καὶ σφαλμάτων. Οὕτως εἰς ταύτην παρεμβάλλονται καὶ τὰ ἐκ τοῦ Ὡρολογίου εἰλημμένα σταθερὰ μέρη τῶν ἀκολουθιῶν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ διακόνου λεγόμενα, ὡς ἡ ὑπὲρ τῶν βασιλέων ἀκολουθία, ὁ ἑξάψαλμος, τὰ εἰρηνικὰ καὶ αἱ αἰτήσεις, ἡ δοξολογία, ὁ προοιμιακός, οἱ ἀπόστολοι καὶ τὰ εὐαγγέλια τοῦ εὐχελαίου, τὰ εὐαγγελικὰ ἀναγνώσματα, εὐχαί τινες κ.τ.τ. Παραλείπονται ὅμως ἄλλα, ὡς τὰ καθίσματα τοῦ Ψαλτηρίου, τὰ συναξάρια, οἱ ψαλμοὶ τοῦ λυχνικοῦ, τὰ τοῦ ἀποδείπνου, ἡ στιχολογία τῶν ᾠδῶν, πλεῖσται τυπικαὶ διατάξεις, αἱ ἀκροστιχίδες τῶν κανόνων κλπ. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον καταβάλλεται μὲν προσπάθεια προσαρμογῆς τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἐν τοῖς ἐνοριακοῖς ναοῖς τάξιν, εἰ καὶ οὐχὶ πάντοτε (π.χ. θέσις τῶν ἐγκωμίων καὶ τοῦ κανόνος τοῦ ὄρθρου τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ἀναγνώσματα τοῦ ἑσπερινοῦ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου), ἀλλὰ καθίσταται προβληματικὴ ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἐν ταῖς Μοναῖς, ὅπου διατηρεῖται τὸ ἀρχαιότερον τυπικόν. Ἐπίσης ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς διατάξεως τῆς ὕλης εὑρίσκεται εἰς καταφανῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς ἐν τῷ :ρώτῳ μέρει τοῦ Τριωδίου τηρούμενον ὀρθὸν σύστημα. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν γενικῶν τούτων μειονεκτημάτων δὲν ἐλλείπουν τυπογραφικὰ καὶ ἄλλα σφάλματα. Π.χ. σελ. 398β καὶ 399αβ «καταβασίαι» ἀντὶ «καταβασία». 398β «Ὅτι ἀγαθός...» ἀντὶ «Σὺ γὰρ εἶ ὁ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης...». 400β «τὴν δέησιν» (τὴν ἑωθινὴν δ.). «Ὁ διάκονος· Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ ἱερεύς· Τὰς κεφαλάς». 419 «ὄθρου» (ὄρθρου).. 427α (δὶς) «Τμηθεὶς τμᾶται» ἀντὶ «Τμηθείση (δηλ. ράβδῳ) τμᾶται». 427β «ᾠδὴ β'» (Ὠδὴ δ'). 432β «ἰδιόμελα τῶν αἴνων» ἀντὶ «στιχηρὰ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα». 433α «Δόξα καὶ νῦν» καὶ «Σοὶ δόξα πρέπει» κακῶς κεῖνται πρὸ τῶν τροπαρίων. 438α παραλείπεται ἡ φράσις «(ὑ)μεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. Ἐν τούτῳ γνώσον(ται)» ἀντ' αὐτῆς δὲ τίθεται τὸ «ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει» ἐκ τῆς σελ. 438. 443β παραλείπεται ἡ φράσις «ὢ πόσων ἀγαθῶν ἀμνήμων ἐγένου». 444α «καὶ λέγει αὐτοῖς· ἐκεῖ καὶ οὗτος ἦν» (καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ· καὶ οὗτος ἦν»). 446α παραλείπεται «Ἀντίφωνον ιβ', ἦχος πλ. δ'». 450β «κενώσαντι» (κενώσαντα), «ὑποστρέψαντα» (ὑποκύψαντα). 451α «ἤνοιξε τὰς πύλας» (ἤνοιξε τῆς Ἐδὲμ π.). 455α «ἐπερρίφθην» (ἐπερρίφην). 455β καὶ 466α (δὶς) «πάλιν τὸ αὐτό», «Καὶ νῦν πάλιν τὸ αὐτὸ» παρουσιάζονται ὡς συνέχεια τοῦ κειμένου τῶν τροπαρίων. 456α «στήσαντες» δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ λειτουργικὸν κείμενον. «τριάκοντας» (τριάκοντα). 457α. 460β. 471β «λιμά»· τὸ λειτουργικὸν κείμενον ἔχει «λαμά». 458β μεταξὺ «ἐγίνωσκον» καὶ «μοι πονηρὰ» παραλείπεται ἡ φράσις «ἠρώτων με. Ἀνταπεδίδοσάν». «Ὅτε ἐμοὶ μὲν ερηνικὰ» (Ὅτι ἐμοὶ μὲν εἰρηνικά). 461β «παγίδας» (παγίδα). 464β «μὴ ἐντραπείησαν» (μηδὲ ἐντρ.). 473 - 480 τὰ ἐγκώμια παρατίθενται ἄνευ τῶν στίχων τοῦ ἀμώμου. 481β «ᾠδὴ δ', ὁ εἱρμός. Δόξα καὶ νῦν, τὸ αὐτὸ» (Δόξα καὶ νῦν, τὸ αὐτό. Ὠδὴ δ', ὁ εἱρμός). 482α «λεγχευθεὶς» (λογχευθείς). 488β «κοίλην» (κοιλίαν). 489α «ἔλεον αὐτῶν» (ἔλεον αὐτοῖς). 490α «ἀπεξηράνθη» (ἐξηράνθη). 490β «οὗτι» (οὗτοι). «θεραπόνων» (θεραπόντων). 491α «ἐποίσε» (ἐποίησε). 494β «οἰκῶ» («οἴκῳ ἡσυχάζουσα» ἔχει τὸ λειτουργικὸν κείμενον). 495β «πατὴ» (πατήρ). 497α «αἰνετὸς» (αἰνετόν). 499α «ἔστι» (ἔστη). 499β μετατίθεται ὁ 7ος καὶ 8ος στίχος ἀπὸ τοῦ τέλους.

Οἱ ἐν τῷ τέλει τοῦ Τριωδίου τριαδικοὶ ὕμνοι, φωταγωγικά, στιχηρὰ καὶ καθίσματα παρατίθενται ὡς ἔχουν εἰς τὰς ἄλλας ἐκδόσεις.

Τέλος ἀπαραίτητος θὰ ἦτο ἡ ἀντικατάστασις τῶν εἰς τὸ τέλος τῆς Θ' ᾠδῆς τοῦ Μεγάλου κανόνος ἐν σελ. 97β, 107β, 117α, 126β καὶ 313α πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου 'Ανδρέου Κρήτης τροπαρίων δι' ἄλλων δοκιμωτέρων, τὰ ὁποῖα περιέχονται εἰς ἄλλας ἐκδόσεις καὶ δὴ εἰς τὴν τῆς 'Αποστολικῆς Διακονίας.

Μετὰ εἰλικρινοῦς λύπης σημειοῦμεν τὰ ἀνωτέρω. Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πατρίς μας διαθέτει πληθὺν θεολόγων καὶ ἱερέων καὶ μοναχῶν ἐμπειροτάτων περὶ τὴν θείαν λατρείαν, δὲν θὰ ἦτο τόσον δύσκολον νὰ παρουσιασθοῦν δόκιμοι ἐκδόσεις, μὴ ὑπολειπόμεναι τοὐλάχιστον πολλῶν παλαιοτέρων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς ἐποχὰς καθ' ἃς δὲν ὑπῆρχον αἱ σημεριναὶ προϋποθέσεις. 'Ασφαλῶς ἡ φιλότιμος διάθεσις τοῦ κατὰ πάντα ἀξιεπαίνου ἐκδοτικοῦ τούτου οἴκου, θὰ καταβάλη τὰς δεούσας προσπαθείας διὰ νὰ ἀποφεχθῇ ἡ ἐπανάληψις παρομοίων ἐπανεκδόσεων καὶ διὰ νὰ θεραπευθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ ἤδη κυκλοφορηθεῖσα.

Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ

'Ιωάννου Δ. Ζηζιούλα. «Η ΕΝΟΤΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΝ ΤΗ ΘΕΙΑ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ ΚΑΙ ΤΩ ΕΠΙΣΚΟΠΩ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ». Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ, 'Αθῆναι 1965.

Ἡ πρὸς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν ὑποβληθεῖσα ἐναίσιμος διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Θεολόγου κ. 'Ι. Ζηζιούλα δὲν εἶναι μία συνήθης ἐπιστημονικὴ ἐργασία. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἀληθοῦς προσφορᾶς εἰς τὰ θεολογικὰ γράμματα καὶ εἰδικώτερον εἰς τὰς περὶ τὴν ἐκκλησιολογίαν σπουδάς, αἵτινες ὁλονὲν καὶ περισσότερον ἀπασχολῦν τοὺς κορυφαίους θεολόγους τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ ἐργασία, ἀποτελουμένη ἐκ διακοσίων καὶ πλέον σελίδων, διαιρεῖται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὰ ἑξῆς τρία μέρη:

1. Ἡ σχέσις 'Εκκλησίας, Εὐχαριστίας καὶ ἐπισκόπου ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀρχεγόνου 'Εκκλησίας.

2. Ἡ ἑνότης ἐν τῇ Θ. Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ ἡ διαμόρφωσις τῆς «καθολικῆς ἐκκλησίας».

3. Ἡ ἀνάπτυξις «τῆς ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον οὔσης» μιᾶς Εὐχαριστίας εἰς πολλὰς εὐχαριστιακὰς συνάξεις ὑπὸ πρεσβυτέρους, καθὼς καὶ γένεσις τῆς ἐνορίας καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν ἑνότητα τῆς ἐπισκοπῆς.

'Εν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου μέρους ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὴν σύνδεσιν τῆς Εὐχαριστίας πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ὅρου «ἐκκλησία» καὶ πρὸς τὴν ἀρχικὴν συνείδησιν περὶ ἑνότητος τῆς 'Εκκλησίας. 'Εν τῷ δευτέρῳ, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ταύτισιν τῆς εὐχαριστιακῆς ἑνότητος πρὸς τὴν κανονικὴν ἑνότητα τῆς 'Εκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ «προεστῶτος» τῆς Εὐχαριστίας εἰς «ἐπίσκοπον» τῆς 'Εκκλησίας.

'Εν τῷ δευτέρῳ μέρει ἐξετάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἑνότης τῆς «μιᾶς» Εὐχαριστίας πρὸς τὸν «ἕναν» ἐπίσκοπον, πρὸς τὴν «κατ' οἶκον 'Εκκλησίαν» καὶ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς ὑπαίθρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ ἐπιπτώσεις τῆς ἑνότητος ταύτης ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς καθολικῆς 'Εκκλησίας.

Τέλος ἐν τῷ τρίτῳ μέρει, ἐρευνᾶται τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς ἐνορίας καὶ τῆς ἑνότητος ταύτης πρὸς τῇ «μιᾷ Εὐχαριστίᾳ τῇ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον οὔσῃ».

Ἐκ τῆς συντόμου ταύτης ἀναφορᾶς τῶν πραγματευομένων θεμάτων καταδεικνύεται ἡ ἀξία τῆς μελέτης ταύτης, τοσοῦτον μᾶλλον διότι ἐπλήρωσε μέγα κενὸν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ βιβλιογραφίᾳ. Ἐὰν δέ τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν, πρῶτον μὲν ὅτι ἡ ἐξέτασις τῶν ἀνακυπτόντων ἐπιστημονικῶν προβλημάτων γίνεται πάντοτε ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως τῆς πρώτης Ἐκκλησίας μακρὰν παντὸς νοησιαρχικοῦ φρονήματος, δεύτερον δέ, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζων τὸ θέμα του δὲν ἀρκεῖται εἰς ξηρὰν ἔκθεσιν τῶν ἐπικρατουσῶν ἀπόψεων, ἀλλὰ θεολογῶν ἀποκαλύπτει αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς περὶ τὴν Ἐκκλησίαν διδασκαλίας τῶν πρώτων αἰώνων καὶ τὴν πιστότητα τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν παρακαταθήκην ταύτην, κατανοεῖ τὴν σπουδαιότητα τοῦ βιβλίου τούτου. Εἰς ἐποχὴν μάλιστα καθ' ἣν πολὺς ὁ λόγος, περὶ τῆς ἑνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν, περὶ νέων ἐκκλησιολογικῶν ἀναζητήσεων ἢ ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων προβολὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν τῆς εὐχαριστιασικῆς ἐκκλησιολογίας, ἀποκαθαιρομένης ἐκ τῶν ὑπερβολῶν τῶν N. Afanassieff καὶ A. Schmeman, ἀποτελεῖ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ θεολόγος κ. Ἰ. Ζηζιούλας καὶ οὕτω ἐπέτυχεν τὴν ἁρμονικὴν ἔξαρσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτῆρος τῆς Εὐχαριστίας μετὰ τοῦ εὐχαριστιακοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπὶ πλέον ἡ μεθοδικότης τῆς κατατάξεως τῆς ὕλης, ἡ κριτικὴ ἔρευνα τῶν κειμένων, ἡ γνῶσις τῶν συγχρόνων ἐκκλησιολογικῶν ρευμάτων, ἡ ἀντικειμενικὴ ἀνασκευὴ τῶν ἀπόψεων τῶν ἑτεροδόξων, καθὼς καὶ ἡ ἀκολουθοῦσα πλουσιωτάτη βιβλιογραφία καταδεικνύουν τὸν ἄρτιον καταρτισμὸν τοῦ συγγραφέως καὶ κατατάσσουν τὴν ἐργασίαν του εἰς τὰς πρώτας θέσεις, οὐχὶ μόνον τῆς Ἑλληνικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς διεθνοῦς θεολογικῆς γραμματείας.

Εὐχῆς ἔργον λοιπὸν θὰ ἦτο οὐχὶ μόνον οἱ θεολόγοι, ἀλλὰ πάντες οἱ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ φύσιν τῆς πρώτης Ἐκκλησίας νὰ ἐνδιατρίψουν εἰς τὰς λιπαρὰς σελίδας τῆς θεολογικῆς ταύτης πραγματείας.

Ἀρχιμ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ

Μητροπλίτου Μαρωνείας Τιμοθέου. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΗΓΗΝ ΤΟΥ ΖΩΝΤΟΣ ΥΔΑΤΟΣ. Β' ἔκδοσις, σελίδες 204. Ἀθῆναι 1967.

Ἡ μετὰ χεῖρας ἔκδοσις περιέχει συλλογὴν τριάκοντα πέντε Ὁμιλιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσιν εὐγενῆ διδακτικὴν γραπτὴν προσφοράν, πηγάζουσαν ἀπὸ τὸν αἰώνιον Λόγον τοῦ Θεοῦ. Αἱ ὡς ἄνω «Ὁμιλίαι», εἶναι εὐσεβεῖς σκέψεις τοῦ Σεβασμ. συγγραφέως, ἀναφέρονται εἰς θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ θέματα καὶ ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀπὸ τοῦ ἱ. Ἄμβωνος κηρυττομένου Θείου Λόγου καὶ ὑπενθυμίζουν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τὴν θείαν φωνὴν καὶ παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ «ἐάν τις διψᾷ ἐρχέσθω πρός με καὶ πινέτω» (Ἰωάν. ζ' 37) καὶ «ὁ διψῶν ἐλθέτω καὶ ὁ θέλων λαμβανέτω τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς δωρεὰν» (Ἀποκάλ. Ἰωάν. κβ' 17). Συνιστᾶται εἰς τοὺς κήρυκας τοῦ Θ. Λόγου καὶ εἰς πάντα εὐσεβῆ Χριστιανόν.

Ἀρχιμ. Ἠλία Μαστρογιαννοπούλου. ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ, ΕΝΑΣ ΚΟΣΜΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΓΑΠΗΣ. Ἐκδόσεις Ἀδελφότητος Θεολόγων ἡ «Ζωή», σελ. 368, μὲ πλαστικὸν ἐξώφυλλον καὶ εἰκόνας. Ἀθῆναι 1967.

Ὁ σ. μὲ τὸν φακὸν τῆς ἀδεκάστου ἱστορίας ἐρευνᾷ τὴν χιλιετῆ καὶ πλουσιωτάτην ἱστορικὴν ἐποχὴν τοῦ Βυζαντίου, ἔνθα ἤκμασεν ὁ Ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός. Ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ὑπῆρξεν ἡ σπουδαιοτέρα περίοδος τοῦ ἔθνους μας, διὰ τὴν μεγάλην ζωτικότητα ποὺ παρουσίασε, χάρις εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐνεπνέετο.

Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξεν ὁ ἐθνικὸς καὶ θρησκευτικὸς κυματοθραύστης κατὰ τὰς διαφόρους βαρβαρικὰς ἐπιδρομάς, αἱ ὁποῖαι ἀπωθήθησαν ὑπὸ τῶν γενναίων αὐτοκρατόρων καὶ τοῦ φιλοχρίστου λαοῦ καὶ ἀπέβη ὁ πνευματικὸς φάρος τῶν ἐθνῶν εἰς τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας, τὰ ἤθη, τὴν θρησκείαν, τὴν εὐσέβειαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πολιτισμόν. Τὴν μεγάλην αὐτὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τοσαῦτα καὶ τηλικοῦτα κατειργάσθη ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Βυζαντίου, ἐρευνᾷ καὶ ἐκθέτει τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον.

Ἀρχιμ. Παντελεήμονος Ροδοπούλου, Ὑφηγητοῦ Πανεπιστημίου. Ο ΚΑΘΑΓΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΩΡΩΝ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΤΑΣ ΜΑΡΤΥΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΔΥΣΕΩΣ, σελ. 278. Σχῆμα μέγα. Πλαστικὸν ἐξώφυλλον. Θεσσαλονίκη 1968.

Ἡ ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐνδιαφέρουσα πραγματεία ἀναφέρεται εἰς τὸ θεμελιῶδες θέμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων τῆς Θ. Εὐχαριστίας, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησε τοὺς θεολόγους ὅλων τῶν ἐποχῶν, διότι ἡ Θ. Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς Χριστιανικῆς λατρείας καὶ τὸ Μυστήριον τῶν Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ παροῦσα ἐποχὴ κατὰ τὸν σ. εἶναι ἐποχὴ ἐπαναξιολογήσεως τῶν ἀρχῶν ποὺ διέπουν τὴν θείαν λατρείαν καὶ εἰδικῶς τὴν Θ. Εὐχαριστίαν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱστορίας τῆς λειτουργικῆς καὶ μάλιστα ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου. Ἡ σημειουμένη ἐν ταῖς ἡμέραις μας προσέγγισις τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπιβάλλει τὴν ἐπανεξέτασιν τῶν λειτουργικῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα σὺν τοῖς ἄλλοις, ἀπετέλεσαν αἰτίαν διενέξεως εἰς τὸ παρελθόν. Ἡ ἱστορικὴ ἐπανεξέτασις ἀποδεικνύει ὅτι ἡ περὶ καθαγιασμοῦ διδασκαλία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι συνεχὴς καὶ ἀμετάβλητος, φθάνουσα μέχρι τῶν ἀποστολικῶν χρόνων καὶ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, ὡς τοῦτο ἐμφαίνεται ἀπὸ μαρτυρίας Πατέρων, ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ λειτουργικῶν κειμένων. Εἰς τὸ τέλος τῆς ὡς ἄνω ἐπιστημονικῆς πραγματείας δημοσιεύεται πλουσιωτάτη σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ λεπτομερὴς πίναξ θεμάτων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Ἐκδόσεις Ἀδελφότητος Θεολόγων ὁ «Σωτήρ».

Νικολάου Π. Βασιλειάδη. ΤΟ ΛΥΚΟΦΩΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ, σελ. 414. Ἀθῆναι 1967.

Σκοπὸς τοῦ σ. εἶναι νὰ διαφωτίσῃ τὸν ἀναγνώστην ὑπὸ τὸ φῶς τῶν αἰωνίων ἀρχῶν τῆς Ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ, περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀθέου Μαρξισμοῦ (κομμουνισμοῦ), ὁ ὁποῖος διὰ τῶν στρατευομένων ἀθέων προσπαθεῖ ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν, διὰ παντοίων ἀνελευθέρων, παρανόμων καὶ σκληρῶν μέσων νὰ ὑποσκάψῃ τὸ πνευματικὸν ὑπόβαθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται πᾶν ὅ,τι εὐγενέστερον ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ὁ σημερινὸς Χριστιανικὸς πολιτισμός. Εἰς τὸ Α΄ μέρος τοῦ βιβλίου ἀναλύεται καὶ ἀναιρεῖται ὁ μαρξιστικὸς ὑλισμός, εἰς δὲ

τὸ Β' μέρος παρουσιάζεται ὁ κομμουνισμὸς μὲ ἐξηκριβωμένα γεγονότα, εἰλημμένα ἀπὸ τὸ Παραπέτασμα, ἡ πάλη τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τοῦ ἀθέου Μαρξισμοῦ καὶ ἡ πορεία τοῦ μαρξισμοῦ πρὸς τὴν δύσιν του. Εἰς τὴν πεντηκονταετῆ πάλην τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ, νικητὴς καταδεικνύεται ὁ Χριστιανισμός, διότι τοῦτο διδάσκει ἡ δισχιλιετὴς ἱστορία τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τὰ ἀθάνατα τοῦ Κυρίου λόγια «καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς» (Ματθ. 16, 18).

Εὐσταθίου Χ. Μπάστα. ΠΑΝΤΑ Ο ΙΔΙΟΣ, σελ. 176. Ἀθῆναι 1967. Συναρπαστικὸ καὶ διδακτικὸ διήγημα γιὰ ἐφήβους. Δὲν εἶναι φαντασία, ἀλλὰ μία ζωντανὴ ἱστορία.

Τοῦ αὐτοῦ. ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΦΙΛΟΙ. Διήγημα γιὰ ἐφήβους, σελ. 157. Ἀθῆναι 1967.

Ἀποστόλου Δεληνικοπούλου, ἰατροῦ, Διδάκτορος Ἰατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. ΑΓΝΟΤΗΣ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ. Ἔκδοσις Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Δράσεως, σελ. 140. Ἀθῆναι 1967.

Τὸ βιβλίον ἀπευθύνεται, ὅπως ἀναφέρει ἐν τῷ προλόγῳ ὁ συγγραφεύς, πρὸς τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἐνδιαφέρῃ ἀσφαλῶς τὸ θέμα τῆς ἁγνότητος, ἀπὸ τὴν ὀρθὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία εἰς τὴν ζωήν, ἡ εὐτυχία εἰς τὸν γάμον καὶ ἡ ἐν γένει σταδριοδρομία των. Ἡ ἁγνότης καὶ ἡ ὑγεία, ἡ σωματικὴ καὶ πνευματική, πρέπει νὰ ἀποτελέσουν τοὺς δύο πόλους πρὸς τοὺς ὁποίους νὰ ἀποβλέπουν οἱ νέοι. Ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἐγκράτεια εἶναι τὸ βάθρον τῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας καὶ τὸ ἀσφαλὲς ἐχέγγυον τῆς εὐδαιμονίας διὰ τὴν Χριστιανικὴν οἰκογένειαν. Οἱ νέοι ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦν ὅτι «ἡ ἁγνότης καὶ ἡ ἠθικότης εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ὁλοπλεύρου ἀγῶνος ἐμπνευσμένου ἀπὸ τὰ ὕψιστα ἰδεώδη τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ θριαμβεύοντος διὰ τῆς ἐξ αὐτοῦ ἀπορρεούσης ὑπερτροφικῆς δυνάμεως».

Δεσποίνης Β. Τυμπανίδου, Φιλολόγου. Ο ΣΗΜΑΔΕΜΕΝΟΣ. Ἔκδοσις Χριστιανικῆς Ἑνώσεως «Η ΕΛΠΙΣ», λεωφόρος Βασιλ. Παύλου καὶ Παπαδιαμάντη, Ψυχικόν, σελ. 151. Ἀθῆναι 1967.

THE FORT PAN-ORTHODOX CONFERENCE BELGRADE 1966 INTRODUCTION TO THE THEOLOGICAL DIALOGUE OF ANGLICANS AND ORTHODOX.

By His Eminence Metropolitan Athenagoras of Thyateira and Great Britain. Athens 1967.

Τὸ ὡς ἄνω τεῦχος περιέχει:

1. Εἰσήγησιν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Θυατείρων καὶ Μ. Βρεταννίας κ. Ἀθηναγόρου, Ἀντιπροσώπου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰ Μέλη τῆς Πανορθοδόξου Διασκέψεως Μελέτης, συγκροτηθείσης ἐν Βελιγραδίῳ ἀπὸ 1-15 Σεπτεμβρίου 1966, πρὸς καταρτισμὸν τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξὺ Ὀρθοδοξίας καὶ Ἀγγλικανισμοῦ.

2. Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Διορθοδόξου Θεολογικῆς Διασκέψεως ἐπὶ τοῦ Διαλόγου μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν.

3. Ἀπόφασιν τῆς Διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ Διαλόγου μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν.

4. Θέματα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπετεύχθη συμφωνία μεταξὺ τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ ὡρισμένων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.

5. Θέματα ἤδη ἐξετασθέντα, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν ἐπετεύχθη πλήρης συμφωνία.

6. Θέματα μὴ ἐπαρκῶς ἐξετασθέντα.

7. Ζητήματα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν εἰς πρώτην σειρὰν ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ Διαλόγου μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν.

Ἰωάννου Δ. Καραβιδοπούλου, Δ.Θ. ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ ΚΑΤΑ ΘΩΜΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ, σελ. 51, Θεσσαλονίκη 1967.

Τοῦ αὐτοῦ. Η ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΦΙΛΩΝΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», σελ. 56. Ἀθῆναι 1966.

Τοῦ αὐτοῦ. Η ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΙΣ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΔΩΔΕΚΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Γρηγορίου Παλαμᾶ», Θεσσαλονίκη 1966.

Τοῦ αὐτοῦ. «ΕΝ ΑΝΘΡΩΠΟΙΣ ΕΥΔΟΚΙΑΣ», Ἑρμηνεία τοῦ στίχου Λουκᾶ 2, 14. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Γρηγορίου Παλαμᾶ». Θεσσαλονίκη 1967.

Ἰωάννου Μ. Φουντούλη, Ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ, σελ. 26, Θεσσαλονίκη 1966.

Τοῦ αὐτοῦ. ΠΕΡΙ ΜΙΑΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΝ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ, σελ. 29, Θεσσαλονίκη 1961.

Τοῦ αὐτοῦ. Η ΕΥΧΗ ΤΗΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Θεολογικοῦ Συμποσίου» τόμου χαριστηρίου πρὸς τὸν καθηγ. Π. Χρήστου, σελ. 217 - 244, Θεσσαλονίκη 1967.

Χαραλάμπους Κ. Παπαστάθη. ΠΕΝΤΕ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΡΩΣΣΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΝ ΑΓΙΩ ΟΡΕΙ. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη 1967.

Orietalia Christiana Periodica. MISCELLANEA IUBELARIA INSTITUTI (1917 - 1967).

Pont. Institutum Orientalium Studiorum. PIAZZA SANTA MARIA MAGGIORE, 7 Roma.

Ὑπουργεῖον Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως. Γενικὴ Διεύθυνσις Τύπου. Διεύθυνσις Μελετῶν. ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ. Τεῦχος 15, 17 καὶ 18. Ἐπιμελείᾳ Διευθύνσεως Μελετῶν (Τμῆμα Ἐθνικοῦ Πολιτισμοῦ). Ἀθῆναι 1967.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΗΣ ΔΙΕΤΙΑΣ. Τὰ πεπραγμένα ἐν περιλήψει τῆς διετίας τοῦ Μητροπολιτικοῦ ἔργου τῆς Ι. Μ. Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου. (Ἀπὸ 12 Δεκεμβρίου 1965 μέχρι τῆς 31 Δεκεμβρίου 1967).

UNITAD CHRISTIANA· Ano XVIII - Nө 1. Enero MARZO 1968, ORIENTE CHRISTIANO. Madrid. 6.

Παντελεήμονος Καρανικόλα, Μητροπολίτου Κορινθίας. ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΜΗΝΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ. Κόρινθος 1968.

EASTERN CHARCHES REVIEW A JOURNAL OF EASTERN CHRISTENDON Uolume I, Number 3. Sprinh 1967. New York, N.Y. 10017. u.s.a.

1968 YEAR BOOK GREEK ORTHODOX ARCHDIOCESE OF NORTH AND SOUTH AMERIKA. Department of Research and Publications. Emmanouel Hatziemmanuel, Editor. Εἰς τὸ ἡμερολόγιον δημοσιεύεται καὶ ἔγχρωμος ἐκφραστικωτάτη φωτογραφία τῆς Α. Θ. Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. κ. Ἀθηναγόρου τοῦ Α΄.

Γεωργίου Α. Στογιόγλου. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΣΑΛΑΜΙΝΙ Ι. ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗΣ. Ἀνέκδοτα Σιγίλλια καὶ λοιπὰ περὶ αὐτῆς ἔγγραφα, σελ. 51. Θεσσαλονίκη 1967.

Ἡ ὡς ἄνω μελέτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεολογικὸν Συμπόσιον» χαριστήριον τόμον, πρὸς τιμὴν τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Π. Κ. Χρήστου.

Ἐκδόσεις Ἱ. Μητροπόλεως Μεσσηνίας. Ἀριθ. 8. ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΕΝΕΝΗΚΟΝΤΑ ΕΓΚΥΚΛΙΩΝ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1965 - 1967. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ «Διδαχή»), Καλαμάτα 1968.

Γεωργίου Ι. Μαντζαρίδου, Ὑφηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ τόμου «Θεὸς καὶ ἱστορία», σελ. 34, Θεσσαλονίκη 1966.

Τοῦ αὐτοῦ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ ΓΡΑΦΕΙΣΑΙ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1341 - 1343. Εἰσαγωγὴ ὑπὸ Π. Κ. Χρήστου. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Β΄ Τόμου τῶν Συγγραμμάτων Γρηγ. τοῦ Παλαμᾶ, σελ. 237, Θεσσαλονίκη 1966.

Τοῦ αὐτοῦ. Η ΜΙΜΗΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΤΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΤΟΝ ΠΑΛΑΜΑΝ, σελ. 40, Θεσσαλονίκη 1967.

Constantin Papoulidis, Chargé de Cours á l'Institut de Théologie Orthodoxe de Paris. NICODEME L'HAGIORITE (1749-1809). (Extrait de la Revue «Theologie»), σελ. 102 Athénes 1967.

Ἡ συνέχεια τοῦ ἄρθρου τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ι. Καλογήρου, «Ἡ ἐν Ἡρακλείῳ (Κρήτης) Συνέλευσις τῆς Κεντρ. Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν» θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ προσεχὲς τεῦχος.